

Skärgård

NR 3 2015 – ÅRGÅNG 38 – TIDSKRIFTEN SOM DOKUMENTERAR ETT KULTURARV

Öar och skär

Örö kustfort.....	62
Gyllenius i skärgården.....	4
Fästingen är Finlands farligaste djur.....	49

I detta nummer

- 2 Inledarenav Håkan Eklund
- 4 Gyllenius i skärgårdenav Anders Moliis-Mellberg
- 27 Aspösund, en olöst gåtaav Anders Moliis-Mellberg
- 31 Statens öar i öster i ett förändrat livav Thure Malmberg
- 36 Biskopsö Uppgård, ett välbevarat skärgårdshemmanav Håkan Eklund
- 42 Pörtö Line tar över Söderskärav Thure Malmberg
- 44 Fåglarnas Öröav Ari Linna
- 49 Fästingen är Finlands farligaste djurav Margaretha Gustavsson
- 54 Odensholm, ett stycke kustsvensk historia i Estlandav Håkan Eklund
- 62 Örö kustfortav Johanna Pakola
- 68 En fotovecka på ÖröSofie von Freckell
- 72 **BOKHÖRNAN**
- Forskarteam om Rilaxslagetav Thure Malmberg
- Flykten från Aibolandav Thure Malmberg
- En reportagebok som heter dugaav Håkan Eklund
- Vacker bok om Utöfåglarav Håkan Eklund
- Försvarsverket vi ärvdeav Håkan Eklund
- Äntligen en bok om Jussaröav Håkan Eklund
- Martha kockar i Naguav Nina Söderlund
- En bok om fiskelyckaav Nina Söderlund
- 84 Nordiska skärgårdssamarbetetav Annastina Sarlin
- 86 Kolumnen "Från Karins horisont"av Karin Dahlström
- 88 Sista bildenav Håkan Eklund

Skärgård

Nr 3-2015, årgång 38

Tema: Öar och skär

Tidskrift utgiven av Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademi (SIÅA) för presentation av aktuell skärgårdsforskning samt diskussion kring frågor som rör skärgården och våra svenska kustbygder.

Webbsida: www.skargard.fi

Ansvarig utgivare: SIÅA

Redaktör: Håkan Eklund,
e-post: hakan.eklund@abo.fi

Tfn: +358 (0)50 5672213

Postadress: Arken, Fabriksgatan 2G,
20500 ÅBO, Finland.

Tryck: Fram, Vasa

Layout, ombrytning och produktion:
Gosmo Print Ab

Tidskriften Skärgård utkommer med 4 temanutnummer per år.

Årsprenumeration (fortlöpande) kostar 46 € i Finland och 50 € utomlands. Lösnummer 20 €.

Prenumerationer via www.skargard.fi
eller Anita Julin, tfn: (02) 215 4944, e-post:
anita.julin@abo.fi, eller redaktör Eklund.

Ledningsgruppen för SIÅA

Utbildningsplanerare Nina Söderlund,
suppl. vicedirektör Tina Engblom.

Professor Jan-Åke Törnroos,
suppl. kommundirektör John Wrede.

Professor Kjell Andersson,
suppl. intendent Kasper Westerlund.

Docent Mikael von Numers,
suppl. professor Marko Joas.

Koordinator Katja Bonnevier,
suppl. utvecklingschef Gunilla Granberg.

Byaombud Pia Prost,
suppl. skärgårdsombudsman Sami Heinonen.

Studeringe Amanda Enberg,
suppl. vuxenstud. Charlotte von Haartman.

Pärmen: Odensholm,
Estland. Juni 2015.
© Håkan Eklund.

© 2015 Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademi

ISSN 0356-9381

Skärgård 3 • 2015 1

Något måste göras

Från noll till tjugofyratusen besökare på Örö kustfort imponerar; dessutom under en usel semestersommar med kyla och regn. Sifforna kan tolkas på många sätt.

BLAND ANNAT kan man ana behovet av utrymme för allmänheten i en privatägd natur; i princip borde vi alla ha rätt till vårt nationella naturarv med sin flora och fauna. I praktiken är det mesta inrösat för fåtalet; största delen av samhällets skattebetalare står ju utanför rågränserna. Därför känns det som en lottovinst att plötsligt få tillgång till en 200 ha jungfrulig skärgårdsö som dessutom är militärhistoriskt intressant.

Det är många om kört ut till Kimitoön för att njuta av skärgårdsnatur, när de till sin besvikelse inser att allt är upptaget. Det samma gäller Pargas, Nagu och Korpo. Det mesta är privatägt och de flesta stränder är förbjudet område för obehöriga. Åboland är inte som Hangö, där stränderna är fria stränder, till nytta för besöksindustrin.

MED ÖRÖ blir det annorlunda. Nu kan man strunta i de privata Kimitoständerna och köra hela vägen ner till Kasnäs för att få en båtresa ut till Örö, där det finns utrymme. Detta tack vare sjöslaget i Tsushimasundet som förbinder Japanska havet och Östkinesiska sjön, mellan Korea och Japan. Där förlorade ryssarna två tredjedelar av sin Östersjöflotta, som i grunden är orsak till att vi har tillgång till Örö idag, exakt 110 år senare. Slaget utkämpades 27-28.5.1905. Efter detta förnedrande nederlag satte ryssarna igång ett omfattande befästningsverk för att skydda St Petersburg. Försvarssystemet som kallades Peter den Stores sjöfästning etablerades på öar på båda sidorna

om Finska viken, ända ut till Åland, utrustade med långskjutande artilleri och komplicerade försvarsverk.

Det var alltså ryssarna som i tiden lade beslag på den obebodda ön som tillhörde Hitisborna, som via självständigheten övergick i finska statens ägo. Men det är en lång historia, som bl a hittas i Johanna Pakolas bok "Örön linnake" (2015).

LIKADANT GICK DET med Odensholm på den estniska sidan. Men det var en ö med ett levande kustsvenskt fiskarbondesamhälle som ryssarna tömde 1939. Den som vill lära mer om denna ö skall läsa Sven Danells bok "Guldstrand. Minnen från sju år i Estland" (1952) och Mikael Sjövals bok "På strövtåg i Aiboland" (2015). Den förstnämnda beskriver ö-samhället under 1930-talet, innan ryssarna kom (och tyskarna). Den sistnämnda boken beskriver nutiden. Två synnerligen intressanta böcker om vårt svenskspråkiga broderfolk och deras oblida öde på andra sidan Finska viken. Samma öde kunde också ha drabbat oss, om inte främsta linjen hade hållit försommaren 1944.

ÖRÖ visar att besöksindustrin fortfarande har en tillväxtpotentialen i dagens utskärgård. På grund av den korta säsongen är det ändå ingen lukrativ marknad, dessutom med två växande olägenheter som på lång sikt kan stå näringen dyrt, nämligen otyget med cyanobakterier i vattnet (blågröna alger/algblomning) och fästingar på land. Båda har hjälpts fram av människors ansvarslöshet och dåliga omdöme under en lång tid.

Vad är det för ett paradiset där havet under bästa högsommartid stinker kloak och ser ut som en

grön giftig ärtsoppa och vegetationen på öarna är nerlusade med sjukdomsalstrande fästingar?

Detta är förstås något som många helst vill tona ner, men det hjälper inte att blunda och låtsas att allt är ok så länge tusentals människor drabbas av borrelia som kan ge upphov till allvarliga och livslånga neurologiska skador, där många invalidiseras svårt.

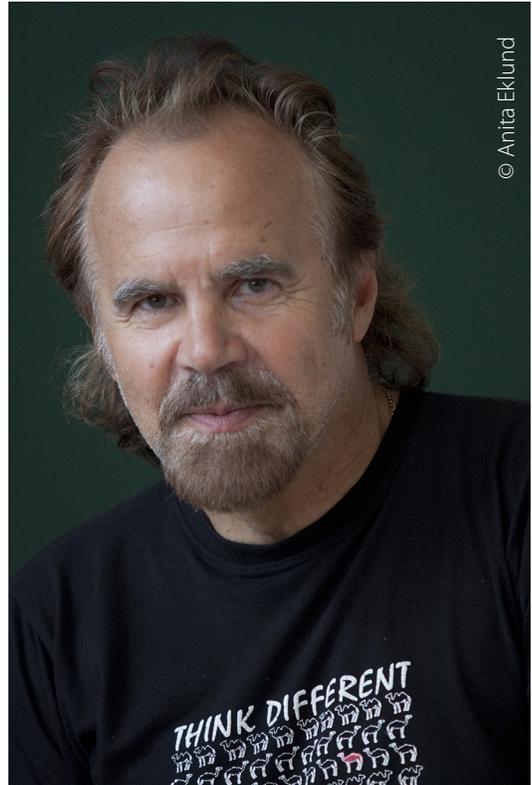
Helsingin Sanomat exponerade fästingproblemet med ett reportage från Korpo kallat ”Peto paratiisissa”. Det blev fem sidor i tidningen den 20.9.2015.

PARASITOLOGEN Margaretha Gustavsson (Åbo Akademi) har också i sommar aktivt uppmärksammat problemet på olika dagstidningars debattsidor; hennes artikel i ämnet hittas i detta nummer.

Rådjur och hjortar, som alla är inplanterade i Finland av jägare för att ge dem ett trevligt jaktobjekt och mera kött i grytan, är alla värdjur för fästingar. För att bryta den onda cirkeln, dvs fästingarnas livscykel, borde värdjuren (rådjur/hjortar) fås bort skriver Gustavsson. Det är lättare sagt än gjort.

Men något måste göras.

VITSVANSHJORTARNA som är inplanterade från Nordamerika kunde till att börja med göras fredlösa, det är en art som inte hör hemma i vår nordiska fauna, en ”faunaförorenare” som borde raderas ut. Rådjuren har åtminstone hemortsrätt i södra Skandinavien och skulle väl i något skede också ha hittat hit utan inplantering. Men också deras antal måste reduceras, som en växande population med björn, varg och lodjur hjälper oss med. Stränga snörিকা

vintrar utan stödutfodring kunde också vara en hjälp, tyvärr en sällsynthet i södra Finlands kust- och skärgårdsområde.

Rådjur och hjortar är också problemdjur för jordbrukare och trädgårdodlare som ofta diskuteras i producenttidningen Landsbygdens Folk. Inom många områden klarar inte jaktlagen längre av att skjuta så många djur som de borde.

Det slutar sällan bra när människan stökar om i våra ekosystem. ♦

Håkan Eklund, redaktör

Gyllenius i skärgården

TEXT, BILD & KARTOR: ANDERS MOLIIS-MELLBERG

Diarium Gyllenianum hör till klassikerna inom den finländska skärgårdslitteraturen. Skriften är egentligen en dagbok, som värmlänningen Peder Månsson, senare kallad Petrus Magni Gyllenius, förde i mitten av 1600-talet. Hans handskrifter tolkades av Reinhold Hausen och trycktes år 1882. Boken är mycket läsvärd i sin helhet, men i det följande har enbart avsnitten med skärgårdsanknytning valts ut och kommenterats.

Språket har "översatts" fritt till modern svenska, vilket visserligen gör texten mindre mustig, men i stället förhoppningsvis för läsaren närmare den dåtida miljön. Ortnamn, som är uppenbara och återfinns i dagens sjökort stavas enligt detta. Övriga ortnamn och tidstypiska benämningar skrivs med originalstavning, är understruckade, och åtföljs av en möjlig förklaring där sådan hittats. Oklarhet anges med frågetecken. Som avståndsmått användes i originalet gamla (tyska) sjömil, och dessa har räknats om till dagens nautiska mil, av vilka det går fyra på en gammal mil.

FRÅN VÄRMLAND TILL ÅBO

Gyllenius, nedan kallad G, visar redan på inledningsraderna i dagboken sin förmåga att blanda stora händelser med trivialiteter, vilka ger färg åt beskrivningen (Bild 1)

Anno Christi 1622, den 14 april, föddes jag hit till världen, om en söndag morgon uti Tofta, en by belägen i Ölme härads socken uti Värmland, av fattigt men dock ärligt bondefolk. Samma morgon föll en stor och djup snö, men han gick strax sin kos.

Den unge Peder Månsson blev redan i tvåårsåldern faderlös, men omhändertogs 1632 av kyrkoherden i Ölme, magister Nils Phrychius, som gav honom mat och undervisning. I mars 1636 inskrevs han i Karlstads skola. Det var då han började kalla sig Gyllenius, efter en ö, Gyllenholmen, nära hemmet i Södra Tofta.

Under slutet av skoltiden försörjde sig G genom att undervisa och predika, men år 1648 var det dags för honom att påbörja sina universitetsstudier. Åbo Akademi hade grundats år 1640 och var det tredje äldsta universitetet i det svenska riket efter universitetet i Uppsala och Dorpat (Tartu) i Estland. Studenter från alla delar av det svenska riket, såväl svensk-språkiga som finskspråkiga, sökte sig till staden för att studera. Så gjorde också G.

Torsdagen den 10 augusti 1648, på Larsmäs-sedagen, begav vi oss uti Guds namn på resan till Finland, och jag reste med båt till Kristinehamn, dit mina bröder följde mig. Sedan drog vi genom Bodeskogen, en lång och farlig skog med stråtrövare och skogsskrikare.

Benämningen skogsskrikare är inte helt klar, kanske den avser skogsstrykare (jfr landsstrykare). Hur som helst illustrerar beskrivningen hur farlig och mödosam en resa till lands kunde vara på denna tid. För värmlänningarna var denna etapp lyckligtvis kort, och efter att ha nått Arboga kunde färden fortsätta med båt över Mälaren.

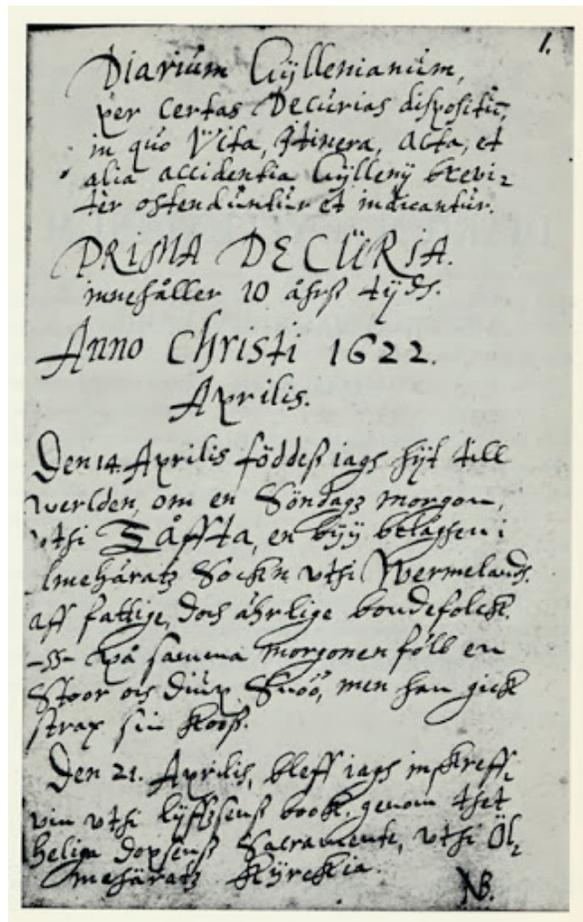

Bild 1. Första sidan i Gyllenius' diarium

Fredagen den 18 augusti kom vi till Stockholm vid middagstid och fick härbärke på Norrmalm. Sedan väntade vi åtta dagar på vind mot Åbo.

Lördagsaftonen den 26 augusti avreste vi klockan fyra från Stockholm på en skuta tillhörande kämberären (*kamreren*) i Åbo stad, Håkan Anderson. Vi kom till Vaxholm, en liten stad med en stark befästning, som kallas Svea rikets nyckel, där vi vilade några timmar om natten. Sedan seglade vi genom den svenska skärgården och kom om morgonen vid soluppgången till Kallhamn (*Ankarvik vid Tjockö utanför Kapellskär [a]*).

Nästa dag, en söndag, seglade vi i en stark vind över Ålands hav till Flisö, där vi stannade över natten. Sedan seglade vi genom Åland, över Skiftet till Berghamn i Korpo, samt vidare till Åbo, dit vi kom klockan fyra om aftonen. Vi fick härbärke hos Thomas Baxter, en förnämlig invånare och handelsman i Åbo, som bodde på lilla sidan ån, vid Aningaisgatan.

Thomas Baxters dotter Katarina var gift med Olaus Arenius, huspredikant hos hovrättspresidenten Jöns Kurck och senare kyrkoherde i Malax. Arenius var hemma från Värmland och småkusin till Gyllenius, och han hade säkert medverkat till att G fick logi hos Baxter. I utbyte skulle G ge lektioner åt Baxters son Jacob.

Redan i början av följande år flyttade Gyllenius till borgmästare Johan Hanson Purmer, där han började undervisa familjens tre söner. Samtidigt påbörjade han sina studier och deltog ivrigt i studielivet genom att bland annat uppträda i diverse studentspex, som djäknarna (studenterna) uppförde för stadens fäder, ett sätt att skaffa sig inkomster.

Borgmästarens hustru, Elisabeth Winckelhaus, ägde gården Alakylä i St Karins, och Gyllenius rörde sig mellan gården och staden, både till fots och med båt, vilket han noterade i sin dagbok. Samma gällde de utflykter till Kuppis och Pargas, som gjordes under 1649. Följande år skedde dock en förändring, som skulle påverka hans situation:

TILL KORPO 1650

Torsdagen den 27 juni skickades jag av professor Nicolas Nycopensis till fru Susanna Jönsdotter i Korpo för att undervisa hennes söner. Hon var änka till salig pastor Nils Ringius. Jag tog avsked hos borgmästaren och åkte till Korpo med en Uppsalaskuta, som lämnade slottet klockan fyra om aftonen. Vi seglade med god vind genom Rimito till Vattkast, 24 sjömil, och kom fram sent på kvällen. Jag stannade över natten hos länsmannen Thomas Svensson. Nästa dag åkte jag över sundet till Galtby och gick till prästgården. Där skulle jag börja undervisa änkans två söner, Magnus och Petrus Ring.

Nils Ringius, hemma från Småland och kyrkoherde i Korpo, hade avlidit 1649. Hans hustru, Susanna Jönsdotter, var dotter till Ringius företrädare, Johannes Gestradius, och dotterdotter till förra kyrkoherden i Pargas, Elias Esping. Det var vanligt att en prästänka fick ett nådeår, dvs fick bo kvar och försörjas under ett år efter makens död, men Korpo församling hade beviljat henne två år.

Prästgården blev Gyllenius' nya hem. Han kallade Susanna Jönsdotter Moder. Förutom

att undervisa sönerna deltog han ivrigt i gårdens aktiviteter, speciellt de som hade med havet att göra. Livet vid Väneren hade gett honom sjövana, och han trivdes i skärgården.

Söndagen den 11 augusti reste jag till Lövsjär, en mäktig lustig ö, som ligger fyra sjömil väst om prästgården. På den växer allehanda sköna träd och örter. Om natten seglade vi hem med god vind.

Efter att under juli besökt många holmar kring Korpo fick G tillfälle att åka till den yttre skärgården tillsammans med Peder Ring, Susanna Jönsdotters skeppare. Han kan ha varit en släkting till hennes make.

Fredagen den 16 augusti 1650 for jag tillsammans med Peder Ring och några båtsmän på en skuta för att torka vid Utskären, vilka ligger långt ute i Östersjön söder om Korpo, mot Tyskland. Vi kom i en tvär vind och kraftigt regn till Kälö, där det finns en bondby med två hushåll. Där stannade vi över natten, liksom också på lördagen, på grund av motvind. Där finns en bra hamn.

Om söndagen seglade vi sedan i en sakta vind till Kiöthamn, och sedan därifrån till Uglegadden, där vi tillbringade natten i en elak hamn. Följande dag kom vi till Gloskär eller Mörskär, där houtskärsborna höll till och torskade.

Torsdagen den 22 augusti flyttade vi oss till Saffverkiet Skäret där man också torskade, och där vi gick in eftersom vi fick motvind. Nästa dag seglade vi därifrån tidigt på morgonen i en god bris och kom hem till prästgården sent om kvällen.

Gyllenius beskriver sedan ruten från Korpo prästgård till Gloskär mera i detalj (Karta 1). Han börjar med Marsö, Lempersö och Gyltö, som passeras vid utfarten. Sedan nämner han Lövsjär, som ju ligger längre upp mot nord-

Bild 2. Hamnviken vid Östergadden, som kunde vara Gyllenius' Uglegadd.

väst, men som han känner till från dagsutfärden en vecka tidigare.

Följande ö är Kälö, 8 sjömil från Korpo, och därefter Kråkskär. Sedan kommer Agheskäär, som eventuellt kunde vara dagens Alskär i nordvästra Österskär-arkipelagen. Österskär var inte bebott vid denna tid, så rutten gick förmodligen längs öar med goda landmärken och lämpliga hamnar. Gyllenius beskriver Agheskäär med ett latinskt uttryck, "ubi bonus et oportunus portus", som väl betyder ungefär en god och användbar hamn, och han uppskattar avståndet från Kälö till 8 sjömil. Dessa kännetecken stämmer bra in på Alskär.

Nästa anhalt är Kiöthampn (Kötthamn). Birger Bengts [1] säger i sin bok att detta är en hamn vid sundet mellan Kötthanlanden (nuv. Kyttomlanden). Namnet lär syfta på fiske- och säljfångst, som försiggick här.

Sedan nämner G Uglegadden, vars hamn han inte är imponerad av, och som skall befinna sig ca 8 sjömil från Agheskär. Uglegadden finns inte på någon karta, så dess läge är svårt att bestämma, men eftersom den efterföljs i uppräknings av två identifierbara öar, Horsskär och Kantskär, kunde en möjlig gissning vara att Uglegadden är någon av de "gaddar", som

finns 1,5 sjömil nordost om Kantskär, t ex Östergadden (Bild 2).

Målet för resan är Gloskär, som idag kallas Västra Mörskär på sjökortet (Huslandet på grundlartan [b]). Innan man är framme passeras ännu tre oidentifierade öar. Först kommer Stackskäär (?), som enligt G inte har någon hamn, och som är farlig att segla igenom. Därefter följer Skånsijda (?) och Bessesunde (?). Sedan kommer Sundskär, som finns på dagens sjökort, en halv sjömil norr om målet. Gloskär var säkert ett träffande tidigare namn på nuvarande Västra Mörskär, eftersom ön har flera insjöar, som på 1600-talet utgjorde glon, dvs trånga havsvikar. Ön har också både jungfrudans och hällristningar (Bild 3,4 och 5).

Gyllenius räknar upp alla bådor och skär runt omkring Gloskär. Västerom finns Rumbaggen (Rönnbaggen [b]), Kancken (Kankhära), Garpen (Innerhära?), Koggen (Ytterhära?), samt Kökarören och Kökarblickan (Örkläpparna?). Dessutom finns Båtskär [b], som idag är sammanvuxet med Gloskär. Båtskärs flora beskrivs av Gyllenius:

Där växer mycket tistron (vilda svarta vinbär) likt bryngebär (hallonbuskar). De luktar starkt

Gyllenius i skärgården

◀ Bild 3. Västerviken vid Västra Mörskär är den naturliga angöringsplatsen på skäret

▶ Bild 4. En av glovikarna på Mörskär

◀ Bild 5. Jungfrudansen på Mörskär.

▶ Bild 6. Flickan, Käringen och Karlen

och är svarta och stora som lingon, och de smakar gott.

De vilda svartvinbären finns tyvärr inte mera kvar på Båtskär.

Utanför Båtskär finns ”Kåålen, eller Gubben, och Käringen med stor näsa”. Dessa kallas idag på grundkartan [b] Karlen, Käringen, och dessutom har landhöjningen åstadkommit en klippa till, som döpts till Flickan (Bild 6). Ytterst i söder finns Öster- och Västerbådan, vilka Gyllenius också nämner.

Österut finns Saffverkietskäaret, dagens Östra Mörskär, som antagligen då utnyttjades av fiskande Saverkeitbor. Här nämns också sex andra skär och bådor, som inte kunnat identifieras. Av skären längre bort nämner Gyllenius enbart de större, nämligen Luckuskären i nordost, samt Vthöijar (Utö) med Enskär, där det finns en båk som syns 24 sjömil. Han avslutar beskrivningen med några naturiakttagelser:

På denna resa såg jag många sälar simmande i havet. Ibland stack de upp huvudet och sedan åter ner igen. Ibland såg man dem ligga på grund. Havet var också då fullt med sjökälvor, vilka är som Compåser (kompasser) flytande i vattnet. Emellanåt samlade de sig ihop, emellanåt i sär, och de är rätt stora och trinda, som ett slem eller flytande lim. I centrum har de ett kopparfärgat kors, annars är de genomskinliga. De växer på botten och flyter upp under röt-månaden. På hösten försvinner de och havet blir rent.

Tre veckor senare fick G tillfälle att följa med på en ny fiskefärd:

Torsdagen den 19 september åkte jag med tre andra män på en stor båt, som skulle till Utöijar (Utö), till dem som torskade där. Vi hade stilla och lugnt väder tills vi kom till Brunskär. Sedan fick vi god vind och seglade tills mörkrets inbrott, då det också började regna. Vi

hann till ett skär vid namn Bokulla, som ligger en fyra sjömil från Utöijar. Där fanns en någorlunda god hamn i en pära eller vik, och där var vi under bar himmel i två nätter och en dag i ett kraftigt regn- och stormväder. Det stormade så att man inte kunde stå på släta berget. Regnet höll inte upp ens för en stund så länge vi var på den klippan, utan det var som om man hållt vatten ur skålar. På lördagen vände vinden mot syd, och eftersom de flesta av skärfolket då åkt hem vände vi om och seglade till Aspö, ett byland. Där tog vi en liten båt och seglade till Björkö. När vi hade utträttat vårt ärende drog vi åter till Aspö. Därifrån seglade vi till Brunskär. På kvällen då vi kom fram fick vi ett ilväder över oss. Vi stannade på Brunskär hela söndagen eftersom det stormade och regnade så hårt att man inte kunde vara till sjöss. På måndagen seglade vi iväg till Kälö och därifrån till Lempersö, samt sedan hem till prästgården.

G beskriver också denna rutt (Karta 1). Han räknar upp Brunskär, 8 sjömil från prästgården, därefter Aspösund, Muskär och så Vidskär 12 sjömil från Brunskär. (Aspösund och Muskär behandlas närmare senare i texten). Efter Vidskär kommer Bokulla, 8 sjömil från Vidskär. Sedan beskrivs öarna öster om Bokulla:

I riktning hemåt därifrån på östra sidan finns Jurmo, ett byland där tre bönder bor. Längre ut i havet ligger Kalffskär (Kalkskär), utanför vilket det inte finns flera klippor i den riktningen. Från Jurmo går det ut en sandrevel åtta sjömil i sydostlig riktning. Den syns en mil över havsytan och är fyra sjömil täckt av vatten. Det är således farligt att segla där, och många skepp brukar stranda på reveln. Sedan kommer ett byland som heter Björkö, där två skärbor bor. Därefter Aspö, som också bebos av två familjer.

Under hösten 1650 fick Gyllenius uppenbarligen i uppdrag att tillsammans med pojkarne Ring åka omkring och uppbära tionden, som

bönderna skulle betala till prästgården. En färd gick till Houtskär och därefter Saverkeit, som han tydligen inte fick så god bild av. Han skriver i dagboken:

På Saverkeit finns två stora byar, där det bor ett mäktigt styvt och näsvist folk.

Två veckor senare vandrade han runt hela fasta Korpo tillsammans med Magnus Ring för att uppbära tionden. Efter detta besökte han i Åbo för att förbereda studierna.

Torsdagen den 17 oktober åkte jag om aftonen till Åbo med Moder Susannas nybyggda skuta tillsammans med några studenter, som anlät från Stockholm. Vi tillbringade natten i Vattkast, och nästa dag fick vi god vind och kom till Åbo klockan tre på eftermiddagen.

Onsdagen den 23 oktober rodde vi på morgonen från Åbo i motvind, och när vi kom till den yttersta ändan på Runsala ö, kunde vi segla i knapp vind (*bidevind*) över Erstan. Sedan rodde vi åter genom Rimito, och när vi kom till Blindsundet sent om kvällen fick vi bättre vind och kunde segla hela natten. Vi kom hem till prästgården litet före gryningen. Natten var ganska mörk och det regnade och snöade

I denna beskrivning framkommer det tydligt, att Korpoborna inte alltid följde stora farleden via Rimitokrampen och upp längs Erstan utan i stället svängde norrut vid Stora Kuusis och seglade genom Rimito. Denna led var mera skyddad, och man kunde vid behov övernatta där. Blindsundet återfinns inte på dagens sjökort, men skulle kunna vara sundet mellan Sakoluoto och Airismaa, söderom Stora Maisaari (Karta 2).

FÄRDER MELLAN KORPO OCH ÅBO 1650

Att röra sig mellan Korpo och staden var inte alltid riskfritt:

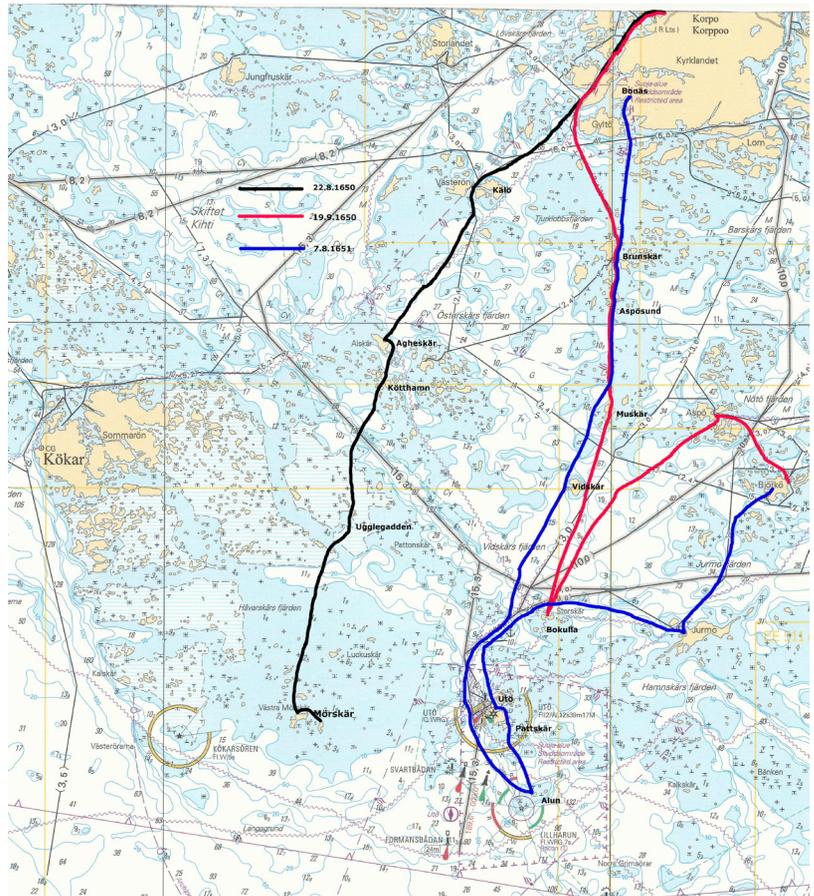
Onsdagen den 30 oktober reste jag och pojkarna till Åbo. Vid middagstiden drog vi från prästgården, och då vi kom till Vattkast tog vi en större båt, eftersom det var full storm. Sedan seglade vi om kvällen i god vind tills vi kom in mot Innamo. En fjärdingsväg (1 ½ sjömil) ifrån löpte vi oförhappandes på ett grund bestående av hållar och stora stenar (*Kaitsten?*), på vilket vi satt fast under natten i över en timme. Vi arbetade på alla sätt vi kunde med att slippa loss, för vädret försämrades och vågorna slog in, så vi befann oss i stor fara. Vi ropade på hjälp, men det hördes inte långt på grund av stormen. Från sidan kom en stor vindil, och i detsamma hissade vi seglet, samtidigt som vi skuffade på med avbärarna (*båtshakarna*), och på så sätt, genom Guds hjälp, kom vi oskadda därifrån, Gud vare lov som så förunderligt hjälper sina från nöd och fara. Sedan kom vi till Innamo, där vi var över natten.

Nästa dag seglade vi iväg, och då vi kom till Blindsundet måste vi vänta till aftonen på grund av den hårda stormen. Sedan blev vädret något lugnare och vi seglade till Sarlax i Rimito, där vi tillbringade natten i byn. På fredagen vid ottan var det månljust, och vi seglade över Erstan i en häftig storm. Vi kom till Åbo klockan nio på förmiddagen, och då var stormen så häftig att man knappt kunde stå upprikt på gatan.

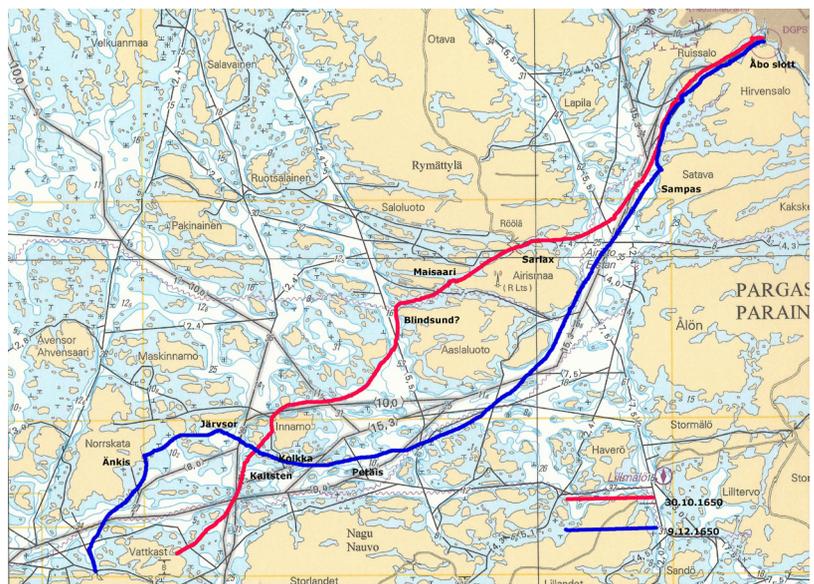
Sarlax låg enligt Hanssons karta [d] på norra sidan av Airismaa ungefär vid nuvarande Uutiskuvanlahti [b] (Karta 3).

Måndagen den 9 december reste jag från Åbo till Korpo med mina disciplar. Vi gick över isen på Slottsfiärden till Maanpää, och sedan rodde vi till Sampas, en by där Moder Susannas nya skuta låg. Den hade fraktat salt från Stockholm och inte kommit längre på grund av isen, utan saltet måste lagras i Sampas. Peder Ring, Moder Susannas skeppare, befann sig ombord på skutan tillsammans med några andra båtsmän. Om aftonen blev det östanvind, och vi seglade snabbt och kom sent om natten till Petais vid

Karta 1. Färderna till utskären (endast ut-reseruterna inritade)

Karta 2. Exempel på rutternas mellan Korpo och Åbo

Gyllenius i skärgården

Nagulandet 8 sjömil från Korpo prästgård. Där stannade vi till följande dag, och om natten vred vinden sydvart. Vi kom i bidevind till Kolkka, syd om Innamo. Skutan sydde (*lutade*) stundom så mycket att man hade vatten över hela läsidan och riskerade att kantra, eftersom vinden låg på, och den var tom på last. När vi kom dit vred vinden till rak syd och mot oss, så vi måste ligga för ankar där flera dagar i storm och kallt väder.

På fredagen lugnade det, och jag lät mig genast tillsammans med pojkarna föras med roddbåt från skutan till Järvsor vid norra Norrskata, och därifrån till Änkis. Sedan åkte vi med båt över Stora Norrfjärden till Vattkast, dit vi kom sent om kvällen och där vi stannade över natten. Nästa dag rodde de oss över viken till Galtby, varifrån vi gick till prästgården. Jag fick utstå mycket ont av kylan under resans långa nätter. Peder Ring kom först en vecka senare

om morgonen hem till prästgårdsstranden med skutan, som hade drivit med vinden in i Norrskata, och han hade varit tvungen att stanna där flera dagar.

VINTERFISKE OCH SJUKDOM 1651

Gyllenius fick också tillfälle att följa med hur skärgårdsborna bedrev isfiske.

Den 22 januari drog jag och Magnus till Björnholm, som ligger mitt emot Norrskata, till dem, som drog den stora strömmingsnoten. Då vi kom dit fanns där en stor mängd folk, och eftersom noten är mycket lång och väl 12 famnar (21 m) djup hade de stora trossar av hampa, sådana som finns på skutorna, med vilka de drog noten på sina ryggar. Det var sex, åtta el-

Karta 3. Leden genom Riimito. Detalj ur Hans Hanssons karta från 1650-talet [d]

ler ibland ännu flera par på varje varp, vart och ett med ett långt och krokigt trästycke försett med en järnlänk, vilken hade en trind koota (grov klyka?) i ändan. Varje par slog denna över varpen och lade sedan trästycket över sina ryggar och drog noten på detta sätt.

En grupp förde fram stängerna som var långa och grova, och när man lukade (drog upp noten) och öhrade (drog ihop den så att fisken kunde bärgas) samlades mycket folk vid noten. De brukade inte pulsa (plaska med käppar för att skrämma in fisken) vid någon öhring eller lukningsvak. Den första noten gav en så stor mängd strömming att de inte förmådde lyfta upp noten, utan lyfte fisken med katzar (nätkassar) på isen. De fick mer än tio tunnor fisk, så att allt dagfolk, som kommit dit kunde förse sig. Snart drogs en annan not på så sätt, att halva varpet eller kastet drogs i nya vakar och andra halvan i de gamla vakarna. Man lukade också i samma vak som tidigare och fick mycket fisk, men dock inte lika mycket som förra gången. Dessutom fick man i sista noten en rätt stor fisk med sju ryggar. Den hade taggar i ryggarna, var svart till färgen och var en span lång och en span bred (en span är avståndet mellan handens utspända fingrar, ca 25 cm). Den kallas sjurygg. Den hjälper mot frossa om man äter den. Vid en annan notdragning såg jag två liknande fiskar, ännu större än denna.

Om kvällen åkte vi hem till prästgården, sedan vi fått en tiondel av fångsten vid varje not. Den 30 januari åkte jag på nytt till dem, som fiskade vid Björnholmen, för att få tiondet. De drog tre notar, men fick inte denna gång så mycket fisk.

Fredagen den 28 februari drog jag med poj-karna längs isvägen till Åbo. Det var starka isar och rätt gott före. Vi kom till Kurinens gamla länsmansgård i Rimito vid aftonen och stannade där över natten. Nästa dag var vi i Åbo klockan nio på morgonen.

En av Gyllenius' lärare var hans landsman AEschillus Petraeus (Eskil Pettersson), som var född i Grums i Värmland. Petraeus blev senare biskop i Åbo stift. I april 1651 bjöd han G på middag och bad att denne skulle börja undervisa hans söner Johannes och Samuel. Så skedde också, och G fick en familj till, som han tillbringade tid hos under hela sin Åbovistelse. (Johannes blev sedermera kaptan i armén och Samuel blev assessor vid Åbo Hovrätt).

Samma vår upphörde Susanna Jönsdotter Rings nådeårsperiod, och hon flyttade till en gård, som hon erhållit av friherre Gustav Bielcke. Den var belägen i Bonäs i södra Korpo, som G kallar Näässbyy.

Tisdagen den 20 maj for jag till Korpo, eftersom Moder Susanna skickat bud att båda pojkarna låg illa sjuka i häftig feber. Vi åkte från Åbo klockan elva på förmiddagen. Jungfru Ingeborg Ring var med i följet. Vi rodde hela den dagen och natten. Tidigt på morgonen nästa dag kom vi hem till Bonäs, dit Moder flyttat från prästgården.

Fredagen den 30 maj på kvällen for jag med båt tillbaka till Åbo från Bonäs. Vi rodde mest hela natten. Nästa morgon klockan tio kom vi till Åbo i mycket vackert väder.

Måndagen den 2 juni åkte jag igen från Åbo klockan fem på kvällen. Då jag kom till Beckbruket lastade bönderna, som var med mig, så mycket tegel som båten bar, och sedan rodde vi till Sarlax i Rimito socken. Nästa dag var det stiltje, och vi kom på kvällen till Bonäs. Då jag kom hem låg jungfru Ingeborg sjuk i febern, som alla barnen fick i tur och ordning.

Febern, som grasserade denna tid, var mycket häftig, och många dog av den. En av dessa var skepparen Peder Ring, som avled under en hemresa från Stockholm och begrovs i Korpo kyrka. G skrev en grauskrift över honom.

Gyllenius i skärgården

Söndagsaftonen den 15 juni drog jag till Åbo för att besöka Henriksmässans marknad. Det var lugnt och vackert väder, och man rodde mest hela natten. Vi var många båtar i ett följe. Vi kom nästa dag vid middagstid till Åbo, där jag utträttade Moder Susannas ärenden på marknaden.

Onsdagen den 18 juni gav vi oss av på morgonen och kom hem på kvällen i god vind.

Torsdagen den 10 juli åkte jag med båt till Kervois på Norrskata tillsammans med en skräddare. Vi stannade där över natten. Sent följande afton kom hopmannen (*fogden*) Henrik Birgersson dit, och då han var på väg till Åbo, följde jag och skräddaren med. Den natten passerade vi Rimito och kom följande dag klockan tolv till Åbo.

Torsdagen den 24 juli fick jag två sidor av min oration (*avhandling*) tryckta. Samma dag klockan tolv åkte jag till Korpo och kom till Rimito till natten. Vi låg vid en liten holme där det alltid hörs spöken. Nästa dag kom jag till Järvsor i Norrskata, varifrån bönderna jag åkte med var hemma. De rodde mig vidare och jag kom om aftonen hem till Bonäs.

Som de flesta på den tiden var G vidskeplig och trodde på andeväsen, och han berättar vid flera tillfällen märkliga historier om dessa.

Måndagen den 4 augusti drog jag med några andra till Marsö, sedan till Pimmarmo, Furuholmen och Vantmo, vidare till Högholmen och Hjälmarén, varifrån vi rodde hem.

ÅTER TILL UTSKÄREN

I slutet av sommaren 1651 gjorde Gyllenius en tredje och sista färd till den yttre skärgården.

Torsdagen den 7 augusti åkte jag och Magnus till Utöijar (*Utö*). Vi kom om natten till Aspösund, som ligger åtta sjö mil från Bonäs. Väd-

ret var lugnt med en svag foglig vind. Nästa dag seglade vi från Aspösund till Alun, ett skär ytterst i havet, där man fiskar torsk. Den ligger 24 sjömil från Aspösund. Vi hade hela dagen ett skönt, klart och vackert väder, mest lugnt, men ibland en god foglig vind. På lördagen, då jag hade utträttat Moders ärenden, for jag till Pattsjär.

Alun är ett skär, som ligger tre sjömil söder om Utö. Pattsjär ligger i omedelbar närhet till Utö på dess sydöstra sida (Karta 4).

På söndagen predikade jag på Pattsjär om fari-sén och publikanen, och dit kom mycket folk från åtskilliga skär, där man låg och fiskade. Samma dag om aftonen förflyttade vi oss till Enskär, där det finns ganska många fiskebodrar

På tisdagen seglade vi därifrån till Jurmo, ett byland där tre bönder bor. Där finns ingen skog eller åker och äng, och byn ligger ytterst i havet. Vi hade en häftig storm dit och måste också ligga där nästa dag på grund av stormen.

På torsdagen drog vi iväg och måste först ro i motvind, men sedan lugnade det och vi kom på kvällen till Björkö, ett annat byland. Följande dag blåste det igen så att man knappt kunde gå på marken, och vi måste stanna kvar där. Dagen var en allmän bönedag, och jag predikade där.

Lördagen den 16 augusti fick vi god vind och gav oss genast iväg. Vi seglade till Aspö och därifrån till Brunskär, båda byland, och sedan hem till Bonäs, dit vi kom på kvällen.

På utresan passerade vi först Hjortö, sedan Aspösund och Vidskär. (Därtill många skär, klippor och bådor, som jag inte visste namnet på). Norrom Utöjar finns Thäreskär (*Torvsjär*), och de tyska skeppen löper där genom Torvsund. Österom finns Ormskär och Långskär (*Gommaskär?*), på vilket Drakkällan finns. Det är en brunn mitt i berget, vars botten man inte kun-

Karta 4. Utöjär. Detalj ur Jonas Hahns karta [h]

nat mäta, så djup är den, och den har mycket friskt och gott vatten (*Bild 7*).

Utöjär består av tre skär, först Enskär, på vilket många fiskare byggt kojor och bodar. Sedan Ljusskär eller Måsskär där man byggt ett stort och högt torn, som syns många mil i havet, för att skeppen skall rätta sig efter det. Jag var också uppe i tornet (*Bild 8*).

Strax bredvid ligger Ören, och man kan gå mellan öarna eftersom vattnet är fullt av stenhögar, vilka kommer från gamla byggnader, som otvivelaktigt varit fiskebodar. Där finns

också en stor grop, där det sägs att Sankt Henrik bott då han först kom till denna landsdel. Då for han till folket, som fiskade i skären och omvände dem till den sanna guden. Han var där i tre år, och man byggde ett kapell på ön, men det flyttades sedan till Jurmo.

Ören och Ljusskär är idag sammanvuxna. Stenarna, som G beskriver, präglar än idag naturen, men området har tillbört kustförsvaret, och det är omöjligt att avgöra när och varför olika stenhögar uppstått.

Bild 7. Drakkällan vid Gommaskär?

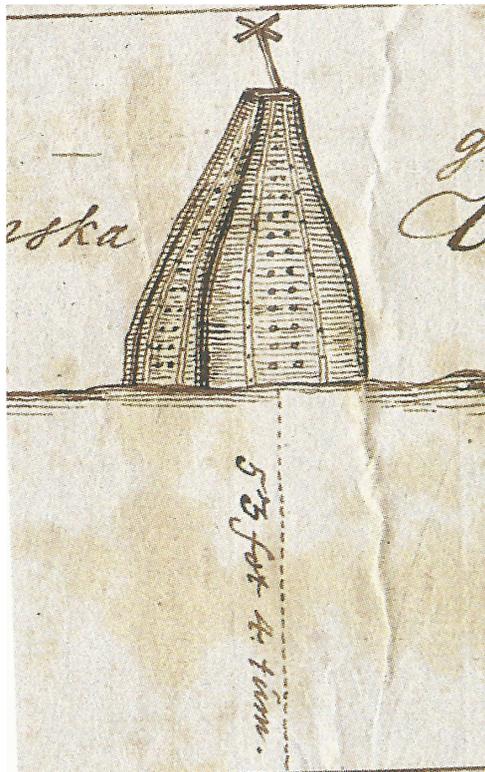

Bild 8. Utö fyrbåk på 1600-talet [h]

G nämner Aspösund som en hamn på rutten till Utö. På grund av detta har man inom forskningen kring Kung Valdemars segelled hoppats på att finna ett svar på var det sund, som nämns i farledsbeskrivningen från 1200-talet, skulle ha varit beläget. Tyvärr har inte svaret hittats här. G skriver att Aspösund sägs ligga 8 sjömil från Bonäs, mellan Brunskär och Muskär. Det senare är identiskt med Myshamn, dvs ögruppen med Långskär och Flakaskär, tre sjömil västerom Aspö, en plats som bland annat finns inritad på Hans Hanssons karta från 1650-talet [d] (Karta 5).

G:s beskrivning har använts som argument, både mot dem, som vill placera danskarnas hamn vid Myshamn, och mot dem, som talar för Aspö. Han nämner ju Aspösund separat från båda dessa i sin text och anger ett nordligare läge för platsen. Vilken hamn är då G:s Aspösund, och kan den passa in i Kung Valdemars led?

Den plats mellan Brunskär och Flakaskär, som eventuellt kunde komma ifråga är sundet mellan Aspkobben och Aspkobbören, 1,5 sjömil söder om Brunskär. Jarl Gallén [2] utförde på sextioalet fältstudier här, men avstod från att lansera platsen som danskarnas hamn. Avståndsangivelserna i den danska beskrivningen stämmer inte, och det är svårt att förstå varför danskarna skulle ha tagit en omväg till en plats med så dåliga hamnförhållanden, som området kring Aspkobben utgjorde med dåtidens vattenstånd (Bild 9).

Det är också skäl att notera, att Hans Hansson i sin karta från samma årtionde ritat in alla öar, inklusive Aspkobben (kallad Espklub), men inte namnet Aspösund (Karta 5). Det verkar därför som om namnet vid denna tid varit en lokal benämning, kanske lånad från historien, men utan annan koppling till medeltidens hamnar.

Karta 5. Brunskär, Espklub och Muskär. Detalj ur Hans Hanssons karta [d]

Bild 9. Sundet mellan Aspkobben och Aspkobbören, kanske Gyllenius' Aspösund?

Historien om Sankt Henriks vistelse på Utö har inte bekräftats av någon annan källa. Martin Öhman [4] nämner den i sin bok, och han hänvisar då till en rapport till svenska antikvitetskollegiet, författad år 1674 av Claes Alanus, pastor i Korpo efter Nils Ringius. Det är ju möjligt att Alanus fått uppgifterna av G, som citerat lokala historieberättare.

HÖSTEN 1651 I ÅBO

G återvände till Åbo i början av september, när terminen började.

Fredagen den 5 september åkte jag med båt till Mårmissans marknad i Åbo. Vi hade en häftig och stark vind, och vi startade klockan tio och kom till staden klockan sex på kvällen.

Mårmissan firades till åminnelse av jungfru Marias födelse, och G var tydligen utskickad att inköpa diverse varor på marknaden, vilka han förde till Moder Susanna i Korpo.

Tisdagen den 9 september åkte vi från Åbo klockan nio, och kom hem om aftonen i en god vind.

Onsdagen den 10 september återvände jag och pojkarna till Åbo. Vi startade från Bonäs om aftonen med god vind och kom till Rimito till natten. Vi låg vid en liten holme som kallas Biskopsstolen. Nästa dag kom vi i en skön vind till staden klockan nio på förmiddagen.

I början av december 1651 insjuknade G, som verkar att regelbundet ha lidit av svår gikt, och kanske även av andra åkommor.

Måndagen den 8 december förde man mig sjuk hem till Korpo med båt. När vi kom till Blindsundet väntade vi till gryningen, för det var ganska mörkt. Sent följande kväll kom vi hem till Bonäs, och då vi kom iland började det storma och regna. Jag var mycket sjuk och tillfrisknade först i januari, med Guds hjälp.

Fredagen den 6 februari färdades jag och pojkarna till Åbo. Det yrde ganska mycket snö om aftonen, och då vi kom till Innamo, stannade vi där över natten. Nästa dag kom vi till Åbo då klockan slog tre. Vädret började bli varmare, och det var mycket vatten på isarna, så det var med stor möda vi kom in till staden.

I mars 1652 företog G en ridtur till Nådendal tillsammans med AEschillus Petraeus och den-

nes son Andreas. G beskriver staden och des övergivna kyrka och kloster. Han påstår att man, då man rivit klostrets latrin, funnit över 200 skullar tillhörande spädbarn, vilka nunnorna dränkt. G återger dock rätt okritiskt olika skrönor, som han hört.

Samma vår besökte G också för första gången Petraeus gård Häppilä på västra Hirvensalo. Sedan var det dags att besöka hemmet i Värmland efter fyra års vistelse i Åbo

HEM TILL VÄRMLAND 1652

Onsdagen den 28 april klockan fyra på eftermiddagen avreste jag från Åbo på kapellanens i Houtskär, vällärde herr Petrus Svenonis båt. Jag skulle till Korpo, varifrån jag ämnade resa till Värmland. Med mig följde också pojkarna Ring och herr Petrus hustru Märta. Vi kom till Polckass (*Pulkkala byhamn vid Aaslaluoto?*) där vi övernattade. Den dagen blåste det en mäktig hård nordvästan.

Nästa dag drog vi till Kärvois, och vidare till Havträsk i Norskata. Vi blev rodda därifrån hem till Bonäs, dit vi kom om aftonen.

Söndagen den 9 maj var jag i kyrkbyn på bröllop. Jag och herr Pável (*Rennemontanus, komminister i Korpo*) ledde en snickares brud till kyrkan. För detta fick jag ett par strumpor, ett ärmkläde (*skjorta*) och en krage. På kvällen gick Moder Susanna och jag hem från Strömma, först till Väsby och därifrån över Långviken till Bonäs.

Fredagen den 21 maj var den första stora och allmänna bönedagen, och då vi varit i kyrkan begav vi oss iväg med Bärtil Jässpers skuta mot Stockholm. Vi lade ut från Korpo kyrkby klockan två på eftermiddagen och kom med en god vind ut mot Lövsjär på Storfjärden. Då uppstod en vindkåre som blåste emot oss, så att vi måste vända tillbaka till Pimmarmo. Om kvällen fick vi god vind och kom till Berghamn, där vi blev över natten.

Nästa dag seglade vi till Jungfruskär med start klockan fem på morgonen. Sedan seglade vi med god vind över Skiftet. På Åland i Föglö socken möter först på vänster hand ett byland som heter Husö. Sedan kommer Sottunga med Ledsundet, en lång skärgård, genom vilken skeppsleden går. Från Sottunga seglade vi över Delet till Taskhamn, där vi stannade över natten.

Söndagen den 23 maj kom vi till Spetalhamn, sedan vi seglat förbi såväl Bastehamn, som också Sandö och Sandö Udd. På den sistnämnda finns det ett stort kummel, som ryssarna rest år 1651 då de förlorade en skuta här.

Taskhamn ligger på södra sidan av Finholma ön [b], och det är troligt att farleden gick här på 1600-talet (Karta 6). På grund av landhöjningen och bron från Finholma by går den numera på norra sidan av ön. Sandö är bekant från moderna kartor, även om kumlet på udden inte torde finnas kvar. Söder om Sandö, på Degerö, finns Bastuvik [b], som eventuellt förr kallades Bastehamn. Vid inloppet till Degerby finns en ö, som idag kallas Spettarholmen, men som på 1300- och 1400-talet var ett hospital, Spetalholmen, där man skötte sjuka. Enligt Klas Eklund [5] är den tidigaste texthänvisningen om detta från år 1508, då sundet kallas Spetalsund. Spetalhamn låg alltså i Degerby.

Måndagen den 24 maj kom vi med en god vind från Spetalsundet till Flisöhamn. Söderom den ligger en by vid namn Flisö, där länsmannen bor, sedan kommer Flisöberg och längre ut mot havet i söder Granhamn. Sedan finns det inte flera hamnar på denna sida, endast några bådor som sträcker sig långt ut i havet. På norra sidan, fyra sjömil från Flisö, finns en hamn som kallas Flakan, sedan är det fyra sjömil till Landzort, bredvid det stora tornet, som syns långt ut i havet och visar den rätta leden. Därifrån är det fyra sjömil till Rödhamn, där det finns en kyrka för resande folk.

Sedan kommer Nyhamn ytterst i havet på norrsidan.

Flakan finns inritad som Flackehamn på Strömcronas karta [e]. Den ligger inte inne i Flakaviken, som man kunde tro, utan på östra sidan av Lemlands sydspets, vid Vålö. Landsort finns på Geddas karta [f] utritad som Finska Landsort, ett av skären söder om Ledskär. Både namnet och det av G nämnda tornet har försvunnit. Rödhavn är ju fortfarande populärt bland båtfararna.

Så seglade vi alltså i Guds namn över havet i en sakt vind. Ibland var det stiltje, ibland kårade det en aning, men i alla fall kunde man se svallet efter oss över hela havet, vilket drev skutan (!) så att det gick fort för oss. Sent om kvällen kom vi in på svenska sidan till Kallhamn. Då började det blåsa och vi seglade hela natten. Tisdag morgon, efter att ha seglat förbi Fejan (sydost om Tjockö [c]), Börsthampn(?) och Koo-hampn (norr om Kapellskär), kom vi till Furusund, som finnarna kallar Tampeleipe poiss (Karta 7)

G översätter namnet till ”Stampebrödet bort, bättre får i Sverige”.

Sedan seglade vi till Bocklarsund (?), och Grytskär (Gryten?), fyra sjömil från Furusund, där en tjuv stal vår gryta vid stockelden om natten. Vi fortsatte förbi Staffzsudd (Staboudde) och Diecknesäcken (Ekensäcken?). 8 sjömil från Grytskär ligger Gröneborg (en bergig udde vid Östanå, Roslags-Kulla). Ifrån Gröneborg seglade vi till Ådepare vid Helsingeholman (nuv Uvön el. Huvön), där en helsingländare för några år sedan hängdes i en ännu synlig tall för att ha sålt hästkött i Stockholm. Sedan kom vi till Timberöösundh (Timrarö-sund) vid Munckeudd, därefter Stegsund och Vaxholm. Vi kom till Stockholm tisdag eftermiddag klockan tre.

G stannade en tid i Stockholm och fortsatte sedan till Värmland, där han stannade över

sommaren. I augusti återvände han till Stockholm, där han bland annat offererade drottning Kristina sin oration, som han dedicerat henne, och som hon nådigt tog emot. Han kunde inte ana att hon skulle abdikera mindre än två år senare.

Tisdagen den 21 september klockan två på eftermiddagen lämnade jag Stockholm tillsammans med studenterna som följt mig från Värmland. Vi åkte med en skuta från Vattkast. Då vi kom till Vaxholm stannade vi över natten på en liten holme nära greve Peder (Brahes) gård Bogesund. Under dagen hade sonen till hopmannen (fogden) i Korpo, Henrik Birgersson, dött på skutan. Nästa morgon kom vi till Vaxholm, där vi lät begrava den döda pojken. Sedan seglade vi i god vind till Kallhamn, där vi stannade över natten.

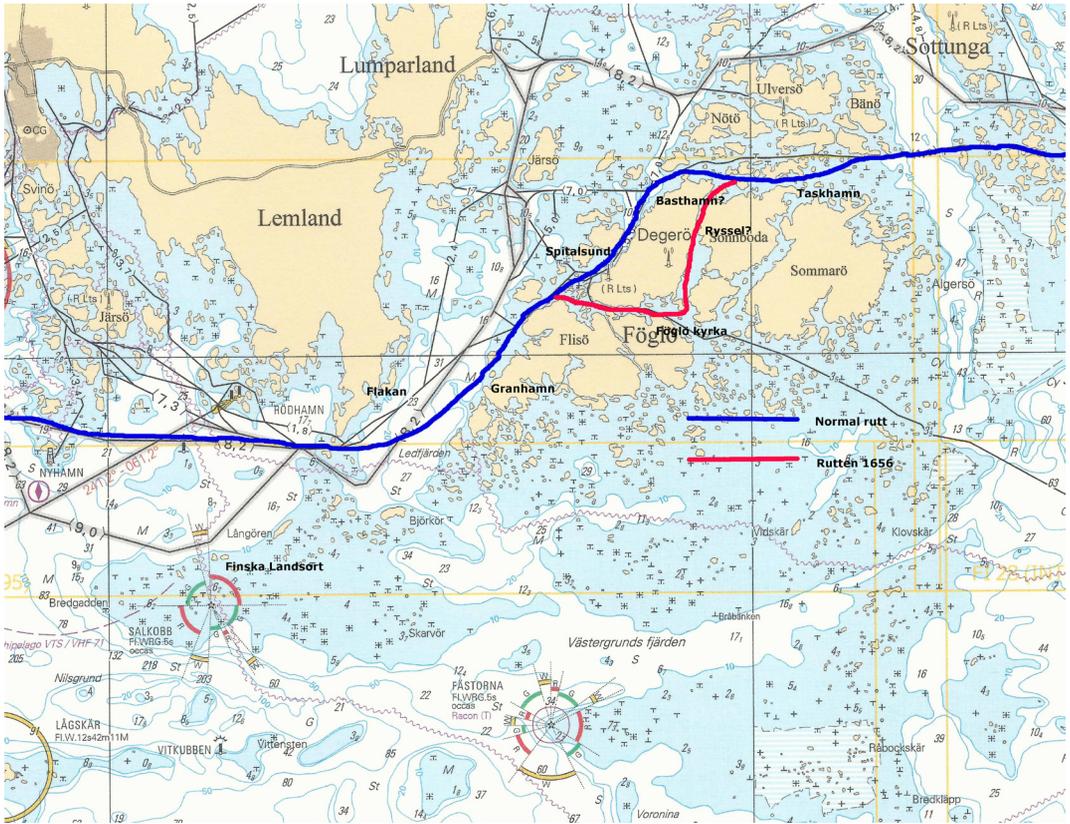
Torsdagen den 23 september seglade vi bidevind i en stor storm över Ålands hav, genom Åland och över Skiftet, och vi kom till Vattkast strand innan solen gick ned. Jag sov över natten i Vattkast Västerby. Nästa dag åkte jag med båt till Bonäs.

Söndagen den 26 september gick jag i kyrkan i Korpo och fortsatte sedan till Vattkast. På kvällen följde jag med i Västerbybornas båt till Åbo. Vi rodde i motvind till Blindsund, där vi stannade över natten. Nästa dag fortsatte motvinden, men vi kom om aftonen till Åbo.

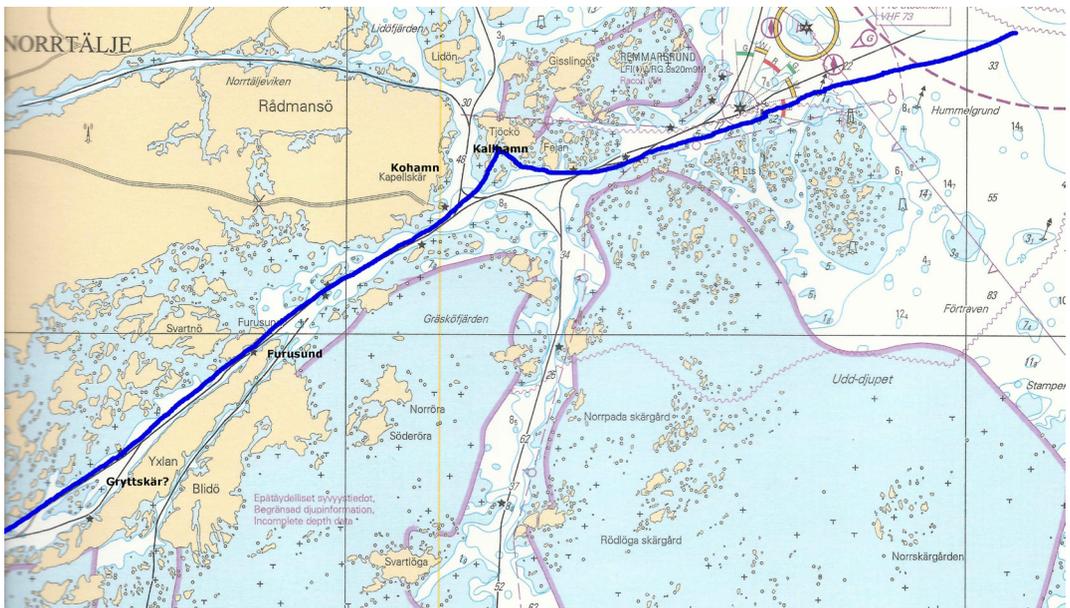
G såg till att de nya värmländska studenterna inväntade sig i Åbo och åkte därefter till Korpo.

1652 – 1655 I FINLAND

Onsdagen den 6 oktober om aftonen följde jag och Magnus Ring med Vattkastbornas båt till Korpo. Eftersom det var en kraftig motvind och storm måste vi vänta över natten vid Slotts-bommen. Jag passade på att besöka fänrik Sven Lindbom från Ölmehärad, som satt fånge på slottet. Nästa dag hade vi motvind hela dagen,

Karta 6. Leden mellan Sottunga och Nyhamn på Gyllenius' tid inritad på dagens sjökort

Karta 7. Infarten till Stockholms skärgård.

men kom ändå sent om natten till Vattkast, där jag stannade över natten hos länsmannen.

Fredagen den 8 oktober åkte jag och Magnus därifrån med båt till Bonäs. Jag var illa sjuk i gikt och måste ligga nästan hela månaden innan jag blev helt frisk.

Onsdagen den 3 november om aftonen åkte jag med mina disciplar Magnus och Petter till Åbo. Vi tog båt från Norrnäs och vinden var god och kraftig. Vi seglade hela natten i månljus. Då vi kom till Köpmannaberg vid Arula gick vi iland en stund. Sedan seglade vi till slottsbommen där vi stannade till morgonen. Nästa dag var det motvind, och vi rodde in till staden, dit vi kom klockan sju på morgonen. Vintern började komma och det frös på litet under några dagar.

Det var inte riskfritt att röra sig på havet sent om hösten. G ger ett exempel på detta då han berättar om biskopens resa från Stockholm:

Om aftonen den 18 november 1652 kom hans högvördighet doktor AEschillus Petraeus med sina båda söner från Stockholm, där han hade blivit vigd till biskop över Åbo stift. Då han startade hemåt började det storma, och han råkade i sjönöd på havet. Seglen på skutan, som tillhörde Christian Keding, blåste sönder, och sedan blev hon vinddriven på havet i några dagar. Hon var en ganska stor skuta lastad med salt, och hon blev sönderslagen av vågorna så att man knappt kunde hålla henne länsad. Slutligen vände vinden till syd och skutan vräktes iland vid Kökar. Biskopen lämnade skutan och lät ro sig till Åbo, men natten mellan den 18 och 19, när samma skuta kom in mot Berghamn i Åbo stötte hon några gånger på ett grund och sjönk slutligen. 13 människor drunknade, men resten klarade sig iland.

G började vintern 1653 undervisa Petraeus söner mera intensivt, och han tillbringade därför våren på biskopens gård Häppilä. Han gjorde också en båttur till Pargas för att bevista ett bröllop, och pas-

sade på att vandra omkring där. I början av juni var det åter dags att under några veckor besöka Korpo.

Måndagen den 30 maj, annandag pingst, åkte jag klockan sex om aftonen från Åbo med en båt från Aspö. Vi omväxlande rodde och seglade hela natten längs skeppsleden öster om Rimito, genom Krampen och längs Nagu. Nästa dag kom vi mot middagstid till stranden vid Böle i Korpo. Där steg jag iland (*innan båten fortsatte söderut genom Storströmmen till Aspö*). Jag gick via Böle, Bendby och Väsby, fortsatte med båt över Långviken till Skofatt och kom hem till Bonäs om aftonen.

Tisdagen den 14 juni om morgonen åkte jag och Moder Susanna Jönsdotter tillsammans med andra med båt till Åbo marknad. Vi hade en god vind och kom klockan fem om aftonen till staden.

Under sommaren 1653 vandrade G omkring i Åbotrakten och beskrev bland annat St Maria och St Katarina kyrkor i sin dagbok. Han vistades också på Häppilä. På hösten flyttade han till assessor Karl Simonsson Greek och fick fri kost hos honom mot att han undervisade dennes söner, Simon, Carl och Johannes. (Simon Greek blev senare kyrkoherde i Marttila och Carl hovrättsnotarie i Åbo). Familjen Greeks gård Soiniemi låg norr om Nådendal, och G fick tillfälle att färdas dit flera gånger, både sjö- och landvägen.

Våren 1654 antecknade G endast några akademiska tillfällen, som han deltagit i, och han drabbades i april åter av gikt. Då han tillfrisknade besökte han åter Korpo under ett par veckor.

Torsdagen den 11 maj startade jag sent om aftonen ifrån Åbo mot Korpo tillsammans med mina elever Magnus och Petrus. Vi rodde till Rimito, där vi övernattade på en holme. Nästa dag hade vi också motvind men kom sent om natten till Vattkast båthus. På lördagen blåste

det en ganska hård nordvästvind, och vi seglade bidevind till Bonäs, dit vi kom mot middagstid.

Onsdagen den 14 juni åkte jag med Moder Susanna ifrån Norrnäs med båt till Åbo marknad. Vi hade en tämligen god vind och kom samma dag till Köpmannaberg där vi stannade över natten. Följande morgon klockan sju kom vi till staden.

Hösten 1654 är också rätt tom på anteckningar, och G noterar endast att vintern 1655 var kallare än i mannaminne. Ålands hav var fruset och hade en fungerande isväg från februari till mitten av april. I mars blev han i alla fall filosofie kandidat, och i juni var det åter dags att besöka de gamla hemtrakterna.

ANDRA RESAN TILL VÄRMLAND 1655

Tisdagen den 26 juni förde jag och en student våra saker ombord på en Åboskuta, som skulle till Stockholm, för vi skulle båda resa till Värmland. Samma dag tog vi farväl av Åbo och gick till Slottet. Där väntade vi i två dagar på grund av motvind. Våra landsmän hälsade på oss och vi roade oss i slottets kryddgård.

Den 28 drog vi i Herrens namn klockan två på eftermiddagen roende ifrån Åbo slott. På skutan fanns mer än 50 personer, män och kvinnor, och vi rodde till Satava ö, där vi stannade över natten. Nästa morgon fick vi vind och gick till sjöss. Vi fick en skuta med krigsfolk i följe. Ombord fanns en kapten, en fänrik och 120 man. Dessa måste vi konvojera till Stockholm eftersom deras styrman inte kunde leden. Han var nämligen från Österbotten. Då vi kom ut på Erstan mojnade det så att vi måste bruka årorerna, men vi fick strax några knektar till hjälp, och de bogserade oss med jullen framför skeppet.

Då vi kom till Rimito Krampen började det blåsa västanvind, så vi kunde inte komma längre utan tog iland på en långsträckt udde, Ala-

kylä (*vid Pitkäniemi*). Där fanns ganska mycket jordbär eller smultron, och där väntade vi hela Pedersmässodagen. På kvällen vred vinden till nordan och vi gick till sjöss. Vi passerade Björnholmen i Korpo då solen gick ner och seglade hela natten.

Lördag morgon den den 30 juni kom vi till Sottunga, och vi seglade genom hela Åland i en lagom stark och god vind och med vackert klart väder. Då vi kom till Flisö var vi som hastigast iland, men gick sedan till havs i Guds namn (*Karta 8*). Solen gick ned då vi var mitt ute på havet, och då den åter gick upp var vi i närheten av land på svenska sidan. Efter en timme syntes på högra sidan en klippa kallad Talonpojantarffvit (Bondens tarv).

Vi seglade under morgonen förbi Kallhamn och kom in i den svenska skärgården. Eftersom det var söndag höll jag korum på skutan och talade om det borttappade faret. Om aftonen kom vi till Tullen (*Stora sjötullen vid Blockhusudden på Djurgården*), och det började regna kraftigt och fortsatte hela natten. Nästa morgon, måndagen den 2 juli, gav vi oss av och kom i god vind till Stockholm klockan åtta på morgonen, när folket gick i kyrkan. Jag åt middag hos biskop Petraeus i hans stenhus vid Farkens gränd. Han hade kommit dit för att delta i riksdagen.

G fortsatte till Värmland, där han tillbringade sommaren. Han predikade vid olika tillfällen, besökte bekanta, samt fram för allt uppvaktade jungfru Anna Giliansdotter Tolle, som han avsåg att gifta sig med. Men innan detta var möjligt måste han resa tillbaka till Åbo och avsluta sina studier.

Lördagen den 29 september träffade jag i Stockholm min elev Magnus Ring, som hade kommit dit från Korpo. Vi fick sedan vistas där 14 dagar i väntan på fartyg. Det regnade och stormade mest hela månaden.

Gyllenius i skärgården

Lördagsaftonen den 13 oktober avgick vi från Stockholm med en Korposkuta hemma i Änkis, men eftersom vi hade motvind kom vi inte längre än till Beckholmen. Nästa dag var en söndag, vi fick en god vind och seglade tidigt om morgonen. Sent om kvällen kom vi till Furusund, där det låg några skutor. Följande morgon startade vi i ottan och kom ut på havet när det blivit ljust. Vi seglade över i en god och ganska stark vind, och då vi kommit över Skiftet till Jungfruskär blev det mörkt och stormade häftigt. Trots detta seglade vi vidare 16 sjömil till Änkis, dit vi kom sent på natten.

Tisdagen den 16 stormade det ganska hårt, och vi låg stilla hela dagen, liksom också den 17 oktober. Hustrun till Korpo-pastorn Claes Alanus, fru Kristina Tolpo, som hade följt med från Stockholm, lämnade då båten och tog sig hem på egen hand. Följande dag lejde också vi oss en båt och roddarfolk till Åbo och gav oss

iväg, men på grund av den häftiga stormen kom vi inte längre än till Järvsor ytterst i Norrskata. Där övernattade vi. Nästa morgon möjnade det och vi rodde vidare. Emellanåt kunde vi segla i sakta vind, och vi kom till Åbo till kvällen.

Som vanligt avslutar G sina noteringar med att prisas Gud för att han klarat resan.

SISTA VINTERN I FINLAND 1656

I oktober 1655 fick G nya disciplar, nämligen major Henrik Ekestubbes son Henrik, samt borgaren Petter Thorwöste den äldres söner Herman och Johan. (Henrik Ekestubbe junior blev sedermera ryttmästare och ärvde godset Olkkala i Vichtis. Herman Thorwöste blev handlande i Åbo och riksdagsman. Brodern Johan ärvde bruken Antskog och Fiskars)

Karta 8. Leden mellan Sottunga och Nyhamn inritad på Hans Hanssons sjökort [g]

G blev inbjuden att tillbringa julhelgen på Olkkala hos familjen Ekestubbe. Major Ekestubbe sände hästar, och tisdagen den 18 december gav sig sonen Henrik och G iväg från Åbo. På fredagen var de framme i Olkkala. G beskriver julfirandet och sällskapslivet på gården, där man ständigt hade gäster, som ofta "efter den landsortens bruk och manér drucko skarpt". Hemfärden i slutet av januari gick via Somero, och den sista etappen, 70 km, red man längs de frusna Pemar och Aura åarna. G beskriver färden som lång och farlig. Han föredrog uppenbarligen att röra sig till sjöss.

Den 13 maj 1656 stod Åbo i brand. En stor del av den "stora sidan" av ån och akademi-byggnaderna brann ner till grunden. G fick därefter vistas hos Greeks i Nådendal och hos Petraeus på Häppilä, eftersom stadslokalerna inte mera kunde användas. Den 5 juni kunde han ändå promoveras till magister i Åbo domkyrka, och han firade detta tillsammans med sina kamrater i två dagar och två nätter. Han började avsluta sina uppdrag och förbereda sig för hemresan till Värmland.

Sedan jag lördagen den 2 augusti 1656 hade tagit farväl av mina vänner i Åbo reste jag därifrån med en Korpobåt. Mina landsmän följde mig till kryddgården vid slottet. Där drack vi till aftonen, och begav oss sedan iväg. Vi kom i en god vind till Maisaari (*i Rimito*), där vi stannade över natten.

Följande dag kom det på Innamofjärden ett förskräckligt väder med slagregn, och Gud hjälpte oss till en bergsklippa där vi kunde dra seglet över oss tills regnet gick över. Vi kom sedan fram till Bonäs om aftonen. Eftersom jag fick veta att skutan, som tillhörde pastor Claes Alanus, skulle gå till Stockholm, gick jag nästa dag till prästgården och tingade in mig på den. Onsdagen den 6 augusti förde jag mina saker ombord, men återvände nästa dag till Bonäs. På fredagen såg det ut att bli vind, så jag gick tillbaka till prästgården, men nästa dag kom Magnus och Petrus Ring från Åbo, och

jag följde dem hem. På söndagen rodde vi till kyrkan och sedan tillbaka.

Natten till måndagen den 11 augusti blev det god vind, och jag tog genast på morgonen farväl i Bonäs och drog till prästgården. Magnus och Petrus följde mig. I prästgården fick jag vänta litet, men sedan gick vi till sjöss i Jesu namn. Vi hade en god vind, men på Skiftet kom en vindil emot, så att vi måste låta vräka undan ett stycke, men det gick snart över och vinden vände tillbaka.

Detta var kanske sista gången G träffade familjen Ring. Om Susanna Rings vidare öden finns inga uppgifter, men hon levde sannolikt i Bonäs till sin död. Magnus blev fältpräst i Björneborgs regemente och Petrus kyrkoherde i Lemland. Ingeborg och hennes systrar gifte alla sig prästerligt. Yngsta sonen Nils, som var ett spädbarn då G bodde i familjen, blev härads-hövding och adlades Lindcrantz.

Vi kom in till Åland till Ryssel, en god hamn vid ett byland som heter Granboda. Där låg vi för ankar några dagar i motvind, liksom några andra skutor. Torsdagen den 14 blev vädret bättre för oss så att vi kunde ge oss ut, och vi kom om aftonen till Flisö. Under seglatsen såg vi Flisö kyrka och vid det stora Flisöberget ligger en kyrkogård. I hamnen låg över 20 skutor församlade.

Hamnen Ryssel har inte påträffats på gamla eller nya kartor, men det är troligt att skutan denna gång legat i sundet mellan Degerö och Finnboda, där Granboda by ligger (Karta 6). Gyllenius talar också om Flisö kyrka och kyrkogård, men avser antagligen kyrkan i Föglö, som man passerar då man kommer från Granboda.

Nästa morgon gick vi till havs och hade lagom vind, men när vi kom något...

Här slutar beskrivningen abrupt på grund av att sidor saknas i dagboken. Följande anteck-

ningar är först från 1662. Man vet dock att G återvände till Värmland och gifte sig med sin Anna Tolle. Följande år blev han skollärare i Mariestad, och flyttade därefter till Karlstads skola 1660, där han 1665 avancerade till lektor i matematik. År 1667 utnämndes han till kyrkoherde i Bolstads pastorat. G dog den 11 januari 1675 i Bolstad. Han och Anna Tolle fick sex barn.

Petrus Gyllenius liv var inte på något sätt extraordinärt för en akademiskt utbildad person på 1600-talet. Hans bevarade dagbok har dock gett honom en plats i historieböckerna. För den, som själv rört sig med båt i skärgården, ger hans beskrivningar en färgrik bild av livet i denna miljö för 360 år sedan. Ett liv, som visserligen var hårt och torftigt, men som samtidigt känns förbluffande aktuellt ännu idag. ♦

e. En charta öfver Ledsund och Fliseberg vid Åland, Nils Strömcrona 1739

f. Special Passcharta Öfver een Deel af Öster-sjön, Petter Gedda 1695

g. Geographisch Delineation öfver Ålandh, Hans Hansson 1640/1660

h. Special Charta öfver Inloppet till Åbo ifrån Sjön vid Utön, Jonas Hahn 1747

Referenser

1. Österskär, Birger Bengts 2013
2. Det danska itinerariet, Jarl Gallén (posthumt) 1993
3. Där Finland börjar, Martin Öhman 2014
4. Enigheten, Föglö Hembygdsförenings hemsida, Klas Eklund

Karthänvisningar och ortnamnskällor

- a. Ortnamnsregistret (Sve), Institutet för språk och folkminnen (<http://www.sprakochfolkminnen.se>)
- b. Grundkarta över Finland (<http://kansalaisen.karttapaikka.fi>)
- c. Grundkarta över Sverige (<http://kso2.lantmateriet.se>)
- d. Charta på Masko och Pijkie Härader belägne i Åbo Lähn, Hans Hansson 1650-tal

Artikelförfattaren

Anders Moliis-Mellberg är en sjöhistorisk intresserad diplomingenjör som sedan mitten av 1970-talet verkat på olika poster inom den europeiska stålindustrin. Fritiden tillbringas i skärgården.

Adress: Ildvägen 9 A, 02170 ESBO

Tfn: +358 (0)40 5343752

e-post: moliis-mellberg@kolumbus.fi

Aspösund, en olöst gåta

TEXT, BILD & KARTOR: ANDERS MOLIIS-MELLBERG

Få ortsnamn i den finländska skärgården väcker lika mycket diskussion som det tusen år gamla Aspösund, omnämnt i det danska itinerariet från 1200-talet. Jag har tidigare i min artikel "Kung Valdemars segelled med gamla och nya ögon" (*Skärgård nr 3 2012, sid 26-43*), försökt sammanfatta fakta och teorier om var denna plats kan ha varit belägen. I samband med artikeln om Petrus Gyllenius i detta nummer dök frågan upp igen, och det har resulterat i en kort resumé.

DET DANSKA ITINERARIET är en farledsbeskrivning, som ingår i en större dokumentsamling benämnd Kung Valdemars Jordabok. Farleden, som går mellan Utlängan i Skåne genom den svenska och finländska skärgården till Reval i Estland har därför fått namn efter kungen. Aspösund är en av hamnarna som nämns i itinerariet. Allt vi vet om den är baserat på några meningar i dokumentet:

Därifrån [från Kökar] till Aspaesund VI [6 veckosjöar], och där finns tre öar av vilka en är Aspae, den andra är Refholm, den tredje Malmö, och Jurima [Jurmo] ligger från dem ytterst mot söder och närmast havet. Från Aspae till Örsund VI [6 veckosjöar].

Man är rätt säker på att hamnen på Kökar låg på ögruppens nordvästra sida i området kring nuvarande Hamnösundet, samt att Örsund är det nuvarande Kyrksundet mellan Hitis och Rosala. Som jag påvisat i min artikel om farleden kan det använda avståndsmåttet veckosjö med hjälp av kontrollmätningar av kända etapper bestämmas förvånande exakt och konsistent att motsvara 4,4 sjömil. Avståndet från Hamnösundet till Aspösund var alltså enligt itinerariet cirka 26,4 sjömil, och avståndet därifrån vidare till Örsund lika långt. Den räta linjen mellan hamnarna är ju något kortare än den något slingrande farleden, så om man gör en 5 % korrigerig för detta, bör Aspösund ha legat ca 25 sjömil fågelvägen från vardera platsen (Bild 1). Som kartan visar, medger avståndet inte stora avvikelser i sidled från rutten.

DE FAKTA MAN HAR om itinerariets Aspösund är alltså följande:

1. Aspösund befann sig ganska exakt mitt emellan Hamnösundet på Kökar och Örsund vid Hitis.
2. Aspösund befann sig längs den rakaste rutten mellan Hamnö och Örsund.
3. Aspösund bildades av tre öar, Aspö, Refholm och Malmö.
4. Jurmo låg söder om Aspösund.

Man kan säkert ytterligare utgå från att Aspösund måste ha erbjudit en skyddad hamn i alla väder. Som namnet antyder utgjordes den sannolikt av ett sund.

Namnet Aspösund förekommer även i några andra skrifter, nämligen Hälsingelagen från 1300-talet och Petrus Gyllenii dagbok från

Aspösund

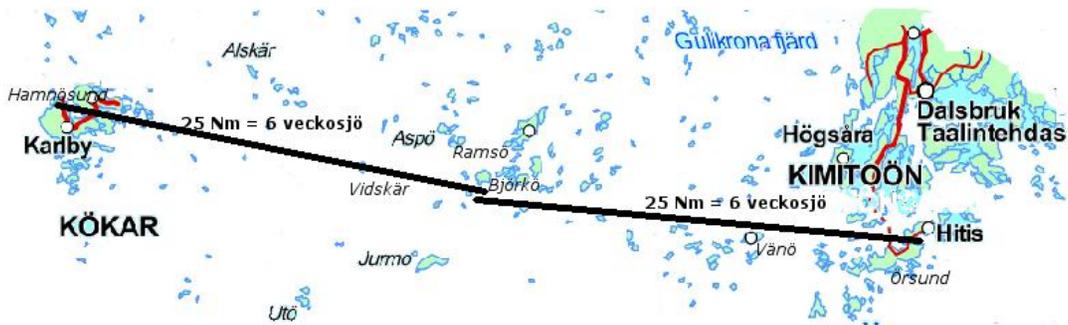

Bild 1. Kartan visar den position, som befinner sig 25 sjömil fågelvägen, eller 6 veckosjöar, från både Hamnösund och Örsund.

1600-talet. De relaterar sannolikt till platser nära Runmarö i Stockholms skärgård, respektive Brunskär söder om Korpo, och passar inte in på beskrivningen ovan.

DE TVÅ ALTERNATIV, som kan komma ifråga, är Aspö och Björkö (Bild 1). Men vilkendera är det forna Aspösund?

Det, som talar för Aspö, är naturligtvis i första hand namnet. Med dåtida vattenstånd fanns det ett sund, som förband Västerviken med Torskhamnen, och som på den tiden erbjöd hamnmöjligheter (Bild 2). Kanske Aspö också kunde ha beskrivits som tre öar (huvudön med Norrnäs, samt Långnäs och Hummelnäs), även om vattenförbindelsen mellan Torskarhamnen och Österviken sannolikt redan hade blivit ofarbar.

Aspö ligger dock inte exakt mittemellan Hamnösund och Örsund, utan några sjömil nordväst om denna punkt. Den ligger inte heller längs den rakaste ruten från Kökar, utan kräver en avstickare norrut. Farleden kan förstås möjligen ha gått norr om Kökar, via Österskär, och då skulle Aspö ligga bättre till, men då blir

ruten till Örsund längre än två gånger 6 veckosjöar. Aspös läge motsvarar alltså inte helt itinerariets beskrivning, även om avvikelserna inte kan anses vara avgörande.

DET ALLVARLIGASTE problemet med Aspö som alternativ är positionen i förhållande till Jurmo. Beskrivningen ger ett intryck av att Jurmo skulle ligga i söder som en naturlig fortsättning till Aspösunds öar. Det är inte så man upplever situationen då man står på Aspös sydsida. De större öar, som syns i söder, är till exempel Vidskär, Ramsö och Björkö (se bild 1), och man frågar sig varför inte dessa nämns. En möjlighet kunde vara att Jurmo av någon anledning var mera bekant för danskarna, men med tanke på att ön med dåvarande vattenstånd inte var mycket mer än en sandrev, är förklaringen inte övertygande.

Björkö ligger mera exakt mittemellan Hamnösundet och Örsund, och dess läge har gjort ön till en naturlig anhalt för sjöfarande i alla tider. Namnet Björkö är känt från 1500-talet i de första skriftliga källorna, och det är sannolikt äldre än så. Däremot finns det inga bevis på att danskarna kallade ön detta på 1200-talet.

Bild 2. Kartan beskriver Aspö på 1200-talet, då havsvattennivån var ca 5 m högre än idag. Itinerariets Aspö, Refholm och Malmö kunde här motsvaras av de delar som idag kallas Norrnäs, Långnäs och Hummelnäs. Bilderna visar hur terrängen kring sundet ser ut år 2015.

Björkö genomkorsas idag av ett y-format ängsområde, som sannolikt utgjorde ett sund på danskarnas tid (Bild 3). Sundet har delat ön i tre delar (Södergrannas, Aspängen och Norrgrannas), och i söder ligger Jurmo. Det finns alltså mycket som stämmer med farledsbeskrivningen.

Både Aspö och Björkö är alltså fullt möjliga alternativ som plats för Aspösund, och i brist på mer information blir det mera fråga om tro än vetande om man skall välja mellan dessa. Urkundsforskningen har varit så grundlig, att nya skriftliga fynd om Aspösunds läge knappast

kommer att göras. Återstår alltså att hoppas på att öarna själva skall ge nyckeln till gåtan.

HÄR SKULLE FINNAS ingredienser till ett större projekt. De igenvuxna sunden på både Aspö och Björkö borde kontrollmätas, och jordlagrets djup fastställas, samt jämföras med den dåtida havsytan. På platserna kan man relativt enkelt identifiera naturliga forntida angrävningsställen, vars omgivning borde undersökas med utgrävningar och exempelvis metalldetektorer. Någonstans ovanför 5-metershöjddkurvan borde man ju också i jorden kunna hitta rester av eldstäder, vilka kunde dateras med Kol 14-metoden.

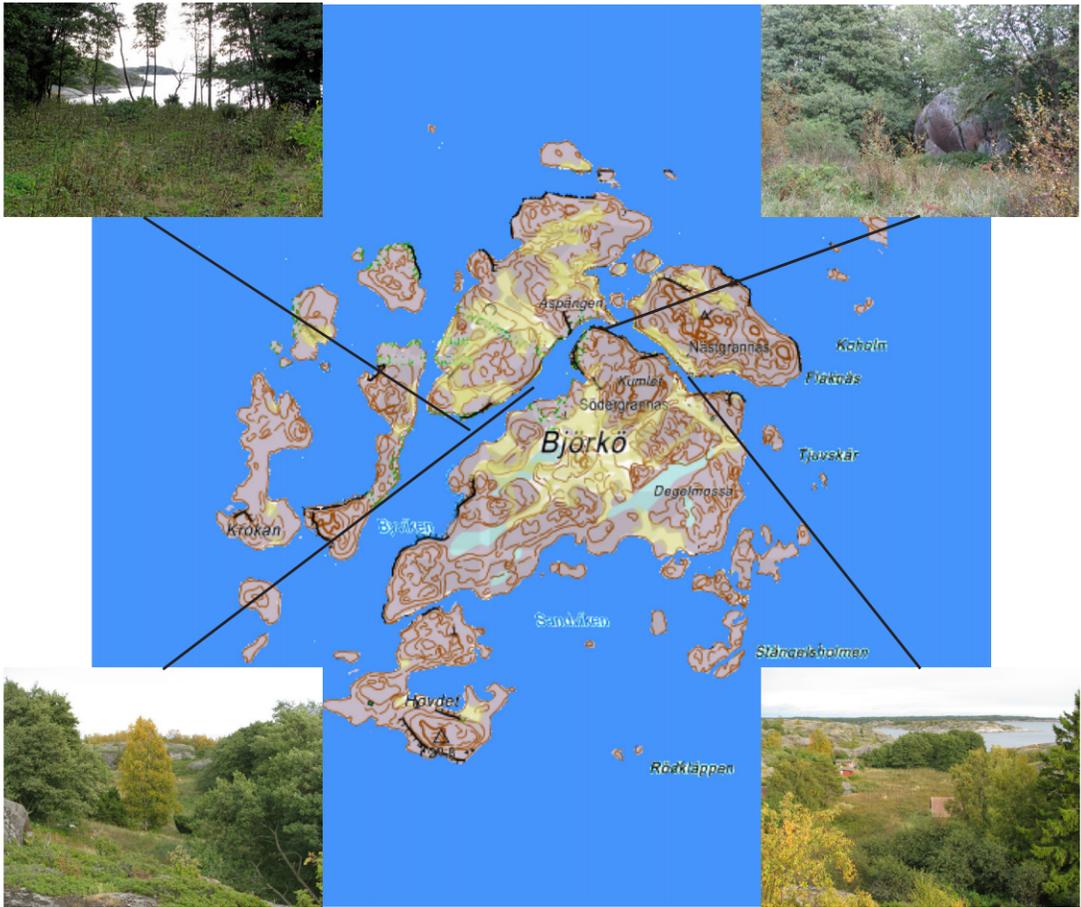

Bild 3. Kartan beskriver Björkö på 1200-talet, då havsvattennivån var ca 5 m högre än idag. Itinerariets Aspö, Refholm och Malmö kunde här motsvaras av de delar som idag kallas Södergrannas, Aspängen och Nästgrannas. Bilderna visar hur terrängen kring sundet ser ut år 2015.

Dagens kårva ekonomiska läge sätter givetvis gränser för möjligheterna, men ett dylikt projekt skulle, om det lyckades, vara mycket givande både ur forskningssynvinkel och med tanke på PR-värdet för skärgården. Låt oss hoppas att det någon gång kunde förverkligas. ♦

Artikelförfattaren

Anders Moliis-Mellberg är en sjöhistorisk intresserad diplomingenjör som sedan mitten av 1970-talet verkat på olika poster inom den europeiska stålindustrin. Fritiden tillbringas i skärgården.

Adress: Idvägen 9 A, 02170 ESBO
Tfn: +358 (0)40 5343752
e-post: moliis-mellberg@kolumbus.fi

Passbåten "Boistön kulkuri", Boistö hamn 2015. © Thure Malmberg.

Statens öar i öster i ett förändrat liv

TEXT & BILD: THURE MALMBERG

Ett stycke öster om kärnkraftverket på Hästholmen i Lovisa sträcker sig en lång landrygg ut förbi Jomalsund och Vahterpää mot Söderby och öppna östra Finska viken. Närmaste granne i öster är Pyttis i Kymmene-dalen. Här strax söder om Söderby finns två öar som under drygt 150 år tjänat lotsar, sjöbevakare, kustartillerister och sjöräddare men nu fått helt nya, civila funktioner.

Det är stora, bördiga och flacka Lövö bara ett stenkast från fastlandet över Västersundet och lilla klippön Boistö längre ut intill niometersfarleden mot Kotka.

I Tallbacka högre upp på landtungans västra sida möter **Lasse Andersson** med "Boistön kulkuri", en snabb, sjöduglig passbåt för 11 passagerare. Andersson, som kommer från en gammal lotsläkt, är tillsynsman på Boistö, som han tillsammans med öns värdinna **Siv Nygård** håller i perfekt skick året om för gästande konferensdeltagare.

Gamla lotsstugan från 1892 på Boistös sydsida. © Thure Malmberg.

Maritim kultur präglar Boistö

Båda är handplockade av sjöfartsrådet **Juha Nurminen**, öns nuvarande ägare. Han är inte bara en hängiven havsvän utan också samlare av unika kartor, sjökort och nautiska antikviter samt ordförande i John Nurminens stiftelse. Att Juha Nurminen dessutom är en skicklig sportdykare och undervattensfotograf hör naturligt ihop med hans brinnande lidelse för att på nytt förvandla Östersjön till ett rent hav. Ett intresse som gått i arv till sonen **Jukka**, vars fantasieggande undervattensbilder pryder vägarna på Boistö

Hösten 2014 hölls här ett informellt toppmöte i miniatyr med deltagare från bl a USA och Ryssland. På agendan stod då bl a krisen i Ukraina. Det här visar vilken typ av möten diskret avskilda Boistö kan användas för.

Endast förhandsbokade konferenser, seminarier eller toppmöten tas emot och då bara med en grupp i taget. Alla transporter sköts antingen med "Boistön kulkuri" eller med dess större syster "Boistön kutteri", en isgående lotskutter från norra Sverige.

Lövö däremot förvaltas till största delen av Forststyrelsen (36 av öns 46 hektar) för allmänt fritidsbruk under ordnade former. En ordentlig brygga med plats för tillfällig förtöjning finns. En grupp privata fritidshus ligger avskilt i nordväst på ön.

Besökare uppmuntras att i första hand använda naturstigarna, men vissa aktiviteter förekommer, senaste sommar t ex hela tre restaurangdagar. En gammal hangar för luftvärnspjäser får sommartid några gånger tjäna som en improviserad restaurang. Då säljer också **Mikael Lindholm** från Söderby fisk

Lasse Andersson är tillsyningsman på Boistö. © Thure Malmberg.

och demonstrerar fiske med ryssja. Övernattning kan ännu inte ordnas på Lövö.

Röda granitklippor och språkgräns

När Lasse Andersson tar båten i en vid båge söder om Boistö glittrar havet som ligger öppet mot Ljusån och Orregrund i väster och Långviran i öster. Här är vi inte bara vid gränsen mellan Nyland och Kymmenedalen, vi rör oss också intill språkgränsen, där de svenska namnen på holmar och skär bara några sjömil längre österut försvinner för att ersättas med finska.

En vid sväng runt de branta och blankslipade hållarna på Boistös sydsida visar lotsstugans vaktrum från 1892, i dag en vit och totalrenoverad byggnad med den målade skylten BOISTÖ högst upp. Klipporna är runda och röda och färgen för tankarna till den röda graniten på Onas och Emsalös stränder i Borgå skärgård ett gott stycke västerut.

Förbi den tidigare sjöbevakningsstationen, också den totalrenoverad och tillbyggd med en inkvarteringsflygel, svänger vi norrifrån in i öns lilla men goda hamn. Där visar Lasse Andersson hur en båt kan manövreras: runt bryggan som ligger i vinkel i den trånga hamnbassängen backar han elegant in på plats.

Vid kajen intill ligger den gamla lotskuttern och dessutom finns det plats för besökande servicemän. På en slät bergsknalle intill kan en helikopter landa och i det gamla båthuset ovanför hamnen finns ett litet museum med anknytning till öns historia. Till vintern eller för översyn kan öns båtar tas upp på sjöbevakningens gamla slip intill.

Att gå husesyn i de tidigare lots- och sjöbevakningshusen blir en upplevelse: så här kan en ägare med smak och känsla för kultur och historia ge gamla hus nya vettiga funktioner. Moderna gästrum med egna badrum växlar med

Statens öar i öster

Från Boistö har man fri utsikt till Hogland på den ryska sidan. © Thure Malmberg.

Lotsen Sjöbergs röda stuga på Lövö. © Thure Malmberg.

salonger för olika ändamål, bibliotek, konferensrum, terrasser och naturligtvis serviceutrymmen av olika slag.

En stor bastu finns separat i en stockbyggnad, flyttad norrifrån och omsorgsfullt timrad på nytt på plats med god havsutsikt. För middagar tas serveringspersonal ut från Lovisa, i övrigt är Boistö en egen liten avskild värld, där gästerna antagligen känner sig som kungar i sitt eget lilla rike.

Från lotsstugan kan man se Hogland blåna vid horisonten 19 sjömil längre bort i sydost. Till Lovisa centrum är det 13 nautiska mil.

– Det talas om att Hogland igen skulle öppnas för besök från Finland under 2016, säger Lasse Andersson. Det är många år sedan det senaste mycket kortvariga experimentet, så vi får väl se hur det går. Med ”Boistön kulkuri” kan man köra dit på en timme...

Sjöbergs stuga och en sextummare

Det korta skuttet över till Lövä och Lilla Lövä strax intill ger en annan skärgårdsupplevelse, mer lik den man förknippar med ordet. De två öarna hör ihop historiskt trots sina nya ägare.

När lotsarna på 1800-talet förlades till Boistö byggde de hus för sina familjer på Lövä. Där fanns betesmark för kor, där kunde man hålla grisar och höns som skulle ha blåst bort på Boistö. Här bodde 1836 sex-sju lotsar med sina familjer och mat fick man ur havet. I dag finns bara ett halvt förfallett hus kvar, Sjobergs röda stuga. Delar av ön är upplåttna som betesmark för ett femtiotal får. Forststyrelsen har en egen gäststuga för besökande forskare. En bemannad infokiosk eller något café finns dock inte på Lövä, men båtturer till ön förekommer i viss utsträckning.

Lövä är intressant både för naturvänner och för militärhistoriskt intresserade. En välbevarad 152 mm Canet-kanon, en s k sextummare,

står kvar till synes oskadd i sin kasematt mitt i den frodiga grönskan. Fler kanoner fanns under våra senaste krig på både Lövä och Boistö, men de är demonterade och flyttade till bl a Rankö. Den bevarade pjäsen står med läset oskadliggjort och eldröret pekande mot havet i sin krigstida bunker, där ammunition och bemanning också fick plats under jord. Fukten har inte kommit åt att förstöra anläggningen.

Pjäser av den här typen fanns utmed hela vår kust i söder och kan ännu återfinnas på några platser. Frågan är om inte kanonen på Lövä hör till de bäst bevarade; runt den kunde ett litet lokalhistoriskt museum lätt byggas upp. Lövä var den östligaste posteringen i det finlandssvenska Pellinge kustavsnitt, där fortet på Pörtö (också med en bevarad kanon, dock inte i lika gott skick) var den västligaste utposten.

– Canet var en fransk fabrik, men pjäser av den här typen tillverkades också på licens i Sovjetunionen. Det säger företagaren **Petri Vainio** från Kotka. Han fyller delvis samma uppgifter på Lövä som Lasse Andersson på Boistö, och har forskat mycket i öarnas historia.

– I sovjetisk tjänst var kanonens räckvidd 15 kilometer, men de pjäser Finland övertog modifierades så att skottvidden till ryssarnas överraskning kunde fördubblas, skrattar Vainio. ♦

Artikelförfattaren

Thure Malmberg är journalist med Emsalö, Borgå som sommarviste och Söderkulla, Sibbo som vinterviste.

Adress: Fågelviksvägen 26,
FIN-06950 EMSALÖ
Tfn: +358 405 93 6269
e-post: thuremalmberg@yahoo.com

Bild 1a) Uppgård (t v) och Brinken
fotograferade år 2015. © Niclas
Köhler.

Bild 1b) Uppgård (t v) och Brinken
fotograferade söderifrån år 1900.
© Köhlers familjarkiv.

Biskopsö Uppgård, ett välbevarat skärgårdshemman

TEXT: HÅKAN EKLUND FOTO: NICLAS KÖHLER

Biskopsö ligger i Kimitoöns kommun några kilometer söder om Dalsbruk. Biskopsö med omgivande öar och holmar, hörde tidigare till Hitis socken (senare Dragsfjärds kommun). Ön har en yta på ungefär 1 000 hektar och den hör till den mellersta skärgårdszonen. Naturen består av berg, olika typer av skog, insjö, kärr och mosse.

Tidigare har det funnits skola, pensionat, butik, post, telefoncentral, såg, smed, skräddare och skomakare på ön men invånarantalet har minskat kraftigt sedan mitten av 1900-talet; i skivande stund omkring kring 10. Sommartid bor det mer än 200 personer på ön.

LÄGENHETEN Uppgård (2:37) ligger i Biskopsö by på krönet av en rätt hög sydsluttning mot byviken, därav har gården fått sitt namn.

Från berget ovanför huset är utsikten över byn mycket vacker och nedanför ladugården börjar ”Stengården”, en äng som sträcker sig ända till

Bild 2a) Salen på nya sidan 2015. Storstugan med sina urgamla stockar bjuder på en angenämt sval tillvaro under sommarens hetaste dagar och de små kamrarna i andra ändan av huset går med fungerande kakelugnar och kaminer att få varma under den kalla årstiden. Man fortsätter att anpassa sig till huset och inte tvärtom. © Niclas Köhler.

Bild 2b) Salen år 1900. © Köhlers familjearkiv.

de gamla stengårdsgårdar som finns nära platsen där Uppgårds ria tidigare stod. Söder om Uppgårds huvudbyggnad har Uppgårds lillstuga i tiderna bildat stommen för fastigheten Brinken som numera också är i fritidsbruk och bildar en helhet tillsammans med Uppgård.

UPPGÅRD, i tidigare dokument även Oppgård, Opgård och Uppbygge, är ett av de fyra stomhemman på Biskopsö, Gården finns nämnd bland de äldsta hemmanen i trakten. Huvudbyggnaden av idag, uppförd vid sekelskiftet 1600-1700, är en av de äldsta med endast mindre ingrepp bevarade gårdarna i tidigare Hitis socken. Uppgård finns nämnd även som tings-

plats vid vinter- och sommaring. Salen är även använd som skolsal under början av 1900-talet.

Uppgård är enligt Egentliga Finlands landskapsmuseums inventering i juni 2012 historiskt, byggnadshistoriskt och miljömässigt värdefullt.

BYGGNADEN har en långfarstu som delar byggnaden i två delar; en mot nordost kallad "gamla sidan" (den ursprungliga delen av byggnaden med en traditionell storstuga) och en mot sydväst kallad "nya sidan" (bild 2) (tillbyggnad

Biskopsö Uppgård

Bild 3) Gamla sidans spis.
© Niclas Köhler.

Bild 4) Interiör, gamla sidan. © Niclas Köhler.

Bild 5) Fönsterdetalj, fasaden mot söder. © Niclas Köhler.

från början av 1800-talet med sal och två kamrar vid gaveln och med egen farstu).

Tidstypiskt har ovannämnda långfarstu två ingångar, norra och södra. Södra farstun mot byviken har rivits och ingången stängts under första hälften av 1900-talet. Långfarstun smalnar mot nordost genom att en kammare med låsknutar i hörnstockarna har byggts. Denna kammare har försetts med eldstad och under husbehovsbränningens tid kallats brännkammare.

Storstugan på gamla sidan (bild 3, 4) domineeras av en stor stugspis med en rymlig bakugn samt vid ugnens kant mot norra ytterväggen en öppning med två dörrar till ugnens tak som förvaringsutrymme samt för torkning av arbetskläder, skodon och dylikt.

FRÅN HUSET har man en vacker utsikt söderut ner mot stranden. En stor ek finns mellan

Uppgård och Brinken och de forna trädgårdarna frodas än idag. På norra gårdstunet finns idag en gräsmatta, gamla syrenbuskar och trädgårdsblommor samt ett loft från 1800-talet. I fonden skymtar man den gamla stenladugården vid den gamla ängen.

Uppgård har fönster av en typ som togs i bruk i början av 1700-talet med 16 rutor per luft. År 2010 skickades fönstren till Åbo för restaurering, i samarbete med museiverket. Sörsta delen har rutor av blåst glas med karmar (bild 5).

Yttertaket vilar på takstolar med längsgående bjälkar på vilka vinkelrätt mot husets längdriktning placerats tätt med spiror (tröd) som underlag för nävern som täcktes med takved. Takveden ersattes i tiderna med gamla använda tegel. År 1997 genomgick taket en renovering då takteglen togs bort och taket riktades med nytt underlag ovanpå det gamla näverlagret för nytt plåttak. Sockeln till gamla delen av Upp-

Bild 6) Källaren och stigen till stranden. © Niclas Köhler.

Biskopsö Uppgård

gård är murad av gråsten medan största delen av sockeln till nya delen är byggd av kilade granitblock från berget ovanför byggnaden.

UPPGÅRD BEBODES från 1700-talet till 1900-talets början av familjen Ölander. Oskar Ölander sålde under tidigt 1900-tal Uppgård till Sundqvist, som samma dag (!) sålde Uppgård vidare till Björkqvists som på 1950-talet var den sista familjen som fast bebodde Uppgård.

Den dåvarande kommunalläkaren Strömberg i Hitis och Dragsfjärd köpte på 1950-talet Uppgård av Björkqvists och sålde på 1960-talet själva mangården med alla byggnader åt sin släkting Peter Holmberg, som sommartid hade vikarierat sin morbror som kommunalläkare. Idag äger familjen Holmbergs ena dotter Clarissa Uppgård och deras andra dotter Bettina äger Brinken.

BYGGNADER som försvunnit är bl a en gammal (från början av 1700-talet) nedsliten smedja som tidigare fanns vid Uppgårds strand. Smedjan användes ända in på 1900-talet. Likaså fanns tidigare en ria i norra ändan av Stengården norr om ladugården. Rians spisgrund finns kvar ännu idag men stockarna återanvändes efter att rian rasat för att uppföra den nuvarande bastun kring 1970.

Uppgårds gamla visthus flyttades på 1960-talet till närbelägna Risholmen där det blev gäststuga och båthuset som syns på gamla fotografier har redan för länge sedan rivits.

STENLADUGÅRDEN från början av 1800-talet finns kvar. Den är byggd av kilsten från bergen ovanför ladugården. Likaså har den gamla jordkällaren bevarats (bild 6), samt ett gammalt loft på gårdstunet och den ursprungliga bastun som idag används som trädgårdsbod.

Jordmånen är mycket bördig och byn ligger skyddad för så gott som alla vindar. Detta gör att växtligheten på Uppgård är riklig, det finns både gammal trädgård och vilda naturväxter.

MÅNGA LIKNADE skärgårdshemman har under de senast årtionden iståndsatts enligt tidens anda för att vara funktionella som boendemiljö för de generationer som fortsatt sina föregångares värv. En i och för sig mycket logisk sak, vem vill nu bo i ett dragigt hus utan bekvämligheter? Avigsidan med detta är förstås att en hel del ursprungligt i samband med dessa moderniseringar har gått ur tiden och därmed även det genuint gamla som man idag uppskattar och värnar om.

Samma trend har drabbat många kyrkobyar och småstäder, vars prägel drastiskt ändrades under 1960- och 1970-talen. En bakomliggande orsak, utöver modernisering, var att man ville uppnå bättre produktivitet för fastigheter.

ATT UPPGÅRD stod tomt ett tiotal år, för att sedan redan från tidigt 1960-tal komma att användas som fritidsbostad, har lett till att Uppgård idag kan ses som bevarat och pittoreskt om än långt ifrån uppfyllande dagens boendestandard.

De senaste ägarna har i hög grad värnat om tidigare generationers traditioner och kulturarv, framom bekvämlighet. Ingenting går att bevara för evigt, men i mån av möjlighet är tanken hos de nuvarande ägarna att hålla kvar den genuina stämning som välkomnar en när man stiger in i byggnaden.

Man känner fläkten av gamla tider och hur livet i skärgården tedde sig förut. Detta ger en människa av idag en känsla av välbefinnande. ♦

Clarissa Köhler, nuvarande ägaren. © Niclas Köhler.

Uppgård på hösten.
© Niclas Köhler.

Artikelfotografen

Niclas Köhler (49) fritidsbor med sin familj på Biskopsö Uppgård.

Adress: Hallonnäsgatan 2 D 4,
00210 HELSINGFORS
Tfn: +358 40 3424420
e-post: niclas.koehler@gmail.com

Artikelförfattaren

Håkan Eklund är tidskriftsredaktör

Adress: Tidskriften Skärgård,
Fabriksgatan 2 G, 20500 ÅBO
e-post: hawk eklund@gmail.com

Utsikt från Söderskärs fyr torn på Mattlandet, även kallat Båklandet, med fågelskådarnas Bastu- eller Motlandet bakom hängbron. Under åren har namnskicket här vacklat. Vid klippkanten intill hängbron brukar större fartyg lägga till, som på bilden ms J. L. Runeberg under en personalutflykt. © Thure Malmberg.

Pörtö Line tar över Söderskär

TEXT & BILD: THURE MALMBERG

Pörtö Line, som sköter trafik med förbindelsebåtar i Borgå och Sibbo skärgårdar, köpte den 6 oktober 2015 bolaget Söderskär Majakka Oy som hyrt Söderskärs fyr.

TIDIGARE I ÅR hyrde Forststyrelsen med ett långt kontrakt största delen av Söderskär i Borgå yttre skärgård till Pörtö Line.

Redan i somras hade Pörtö Line i experiment-syfte trafik några lördagar från Pörtö till Söderskär.

– Vi kommer att under 2016 öppna båttrafik både från Helsingfors och från Kalkstrand till Söderskär, säger direktör Oskar Berndtsson i rederiet.

– Alla våra fyra båtar som vi har idag kan användas i trafiken till Söderskär, men eventuellt kan det också bli fråga om någon nyanskaffning.

– Vi vill ha en småskalig verksamhet, som inte stör fågellivet på Söderskär.

FÖRSOMMAREN kan bli aktuell för exempelvis forskare i små grupper, och när häckningstiden är över kan andra intresserade få transport till ön.

– Det första vi nu skall göra är att renovera fyrmästarens stuga, som ligger närmast fyren. Stockbyggnaden är i relativt gott skick, men brädfodringen måste förnyas.

Fönsterbågarna är fina men måste renoveras, rutorna är delvis av handblåst glas.

– Beroende på vädret räknar vi med ett års jobb för det. Vi har inga planer på t ex Bed and Breakfast eller liknande verksamhet på ön,

men vill renovera huset till ursprungligt skick, med ugnselddning men utan el. Vad det slutligen skall användas till ser vi senare, säger han.

– Ett sådant arbete kan inte göras under vårens häckningstid, och dessutom måste vi alltid räkna med att storm och dåligt väder kan stoppa alla transporter till Söderskär säger Oskar Berndtsson.

FRÅN TIDIGARE har bl a toaletter för besökare uppförts på Söderskär. Dessutom har Birdlife en bas för fågelskådare på närliggande Bastulandet som bl a studerar häckfågelfaunan samt vår- och höstflyttningen. Bastulandet är förbundet med fyrlandet via en hängbro. ♦

Artikelförfattaren

Thure Malmberg är journalist.

Tfn: +358 405 93 6269

e-post: thuremalmberg@yahoo.com

Öro besöktes av 4000 båtlag under sommaren och ca 5000 personer deltog i guidade turer. © Håkan Eklund, juli 2015.

Fåglarnas Öro

TEXT: ARI LINNA

Våren 2014 fick jag en förfrågning från Forststyrelsen om jag var intresserad av att organisera och koordinera en studie av fågelfaunan på Öro innan området öppnades för turism. Att Öro skulle öppnas för turister, efter hundra år av förbjudet militärområde, från ryska tsarens tid fram till idag, kändes som ett under.

Jag arbetade då vid Egentliga Finlands förbund i ett programsekretariat och Öro låg högt på listan för regionens utvecklingsstrategi för skärgården, som den dåvarande direktören Juha Savo också tog upp i sitt festtal när Skärgårdshavets nationalpark höll sitt 30-årsjubileum i Sigynsalen Åbo 9.12.2013.

ETT TRETTIOTAL personer kom sen att delta i Öroprojektet under tiden 8.4.2014 –

21.5.2015. Det blev sammanlagt 254 observationsdagar med 190 observerade fågelarter som noterades på Birdlife Finlands databas Tiira. Biologen Liisa Puhakka tog också initiativet till en blogg där deltagarnas upplevelser rapporterades under olika årstider (lintuprikaati.blogspot.com). En viktig del av gruppens verksamhet var att via artiklar och föredrag om öns fågelfauna uppmärksamma detta kulturhistoriskt intressanta och rika naturområde.

ÖRÖ LIGGER strategiskt väl till, med mer än en miljon potentiella besökare från sydkusten, några timmar från hemtrappan. Den första sommaren (2015) är nu förbi, med mer än 20 000 besökare! En god start.

▲ Trots den stora besöksmängden låg många stränder tomma under sommaren, de flesta utnyttjade vägnätet och vandringslederna. © Håkan Eklund.

◀ Örö är en viktig rastplats under vår- och höstflyttningen, också för bildens grå flugsnappare. © Håkan Eklund.

Från Södernäbben (Örös södra udde) kan man i maj följa med de arktiska fåglarnas flyttning, bl a vitkindad gås.
© Håkan Eklund.

Det fina med Örö är det stora området som gör att naturen inte märkbart störs av turismen. Det mesta finns koncentrerat till gästhamnen och den gamla militärbyn. Via väl markerade vandringsleder med fina informationsskyltar på tre språk (finska, svenska, engelska) når besökaren de mest intressanta områdena på ön.

BARA FOTSPÅR och en fimp släckt i sanden på Norra udden vittnade om ett färskt besök när jag vecka 33 (10-16.8.2015) vistades på ön. Då var det redan lugnt och tyst längs stigarna och vägarna; skolåret hade börjat. Ändå var gästhamnen full och en turistgrupp anlände med helikopter för väntande lunchbord i restaurangen.

EFTER ATT HA FÖLJT fågellivet på Kökar under 35 års tid, dokumenterat i boken "Fåglarnas Kökar" (2007), ser jag många likheter mellan öarna. De har båda en likadan geomorfologi

med bergig topografi, klippor, stenrika stränder, tallskogar, björk- och klubbalslundar, sol-exponerade enbuskbevuxna hedar och med den södra sidan exponerat inför öppet hav. Också fågellivet och klimatet, med värmeeffekten från mellersta Östersjön som låter vattenet bölja fritt runt ön långt in i februari, är rätt identiskt. Vintern 2014-15 var vikarna täckta med is endast då och då, under några dagar.

När det gäller turismmöjligheter utanför högsäsongen är den givna kundgruppen människor med stort intresse för natur, fotografering och friluftsliv, eller sådana som bara vill komma ut till lugnet – sådant som vanliga marknadsförare har svårt att hitta säljargument för. Det är få som fattar det exotiska med nysnö i utskärgård, med blygrå sjö mot vita klippor, stränder och skär, som skapar mycket vackra landskapsbilder.

Södernäbben är en bra sträckfågellokal, vid horisonten skimtar Bengtskärs fyr. © Håkan Eklund.

FÖR DEN FÅGELINTRESSERADE är hösten en intressant tid på Örö. Borta är sommarens trängsel och jäkt; nu är det fåglarnas tid. En del av de första flyttande fåglar stannar för någon dag och när vinden lägger sig och dimma eller regn inte stör, blir det flyttning på gång. Rovfåglar och tättingar kommer längs skärgården mellan fastlandet och Örö, fortsätter över Södra udan och Södernäbben och vidare ut över havet.

Hösten 2014 noterades 567 sparvhökar under 13 dagar från mitten av september till mitten av oktober, likaså 82 ormvråkar, 6 kungsörnar och 4200 ringduvor. Dagliga summor för kungsfåglar var som högst 800, stjärtnes 400, blåmes 400 och talgoxe 300. Rariteter för perioden var tre unga pilgrimsfalkar, en försärla, två taigasångare och tre nötväckor.

SOM MEST observerades 88 fågelarter under ett besök på Örö i oktober, vilket är ett bra resul-

tat. Det visar att Örö ligger geografisk bra till under höstflyttningen. Som jämförelse var motsvarande artantal 69 i mitt tidigare material från Kökar i oktober. Däremot har Kökar en större fågeldiversitet under vintermånaderna, 48 fågelarter som mest per resa på Kökar mot 32 på Örö.

Ännu i december fortsatte fiskmåsar och gråtrutar att flytta söderut, förbi Örö. Knölsvanar, storskrakar, knipor, gräsänder, småskrakar och tobisgrisslorna var de talrikaste övervintrande arterna. Det är ju vanligt att en del av sjöfåg-larna håller sig i skärgården så länge sjön är öpen.

DE FÖRSTA VÅRFÅGLARNA dök upp i mitten av februari: grågäss, ejdrar och alfåglar. Sen blev det tid för tättingar, och till sist insektätande tropikflyttare. Trädkryparen var den vanligaste arten redan från den sista veckan i mars till mit-

ten av april med ett dagligt antal på 13 till 15 exemplar. Rödhake med 70 respektive 150 ex och buskskvätta med 5 resp 3 ex under 14-15.4, göktyta 12 resp 15 ex 9-10.5. Näktergal med 10-16 ex och härmsångare med 18-30 ex under tiden 27-30.5 – för att nämna några arter.

Vädret under våren 2014 var ostadigt med regn och kyla och under våren 2015 fick vi avrunda vår verksamhet för att ge plats åt alla som fixade infrastrukturen inför kommande turistanstömning. Men det fanns gott om vår-flyttande fåglar.

NÄR MAN JÄMFÖR artlistorna från ett äldre och större material från Kökar till obsarna från Örö under vårarna 2014 och 2015 kan man kanske dra den slutsatsen att flyttningen över Örö är senare än den på Kökar som ligger längre västerut.

Under månaderna mars, april och maj noterades som mest 59, 114 respektive 108 arter på Kökar medan motsvarande siffror för Örö är 50, 85 och 118 arter. Ett större Öromaterial i framtiden, också med bättre vårväder, får visa om det finns skillnader jämfört med Kökar.

Örös sommarfåglar skall jag inte gå in på här. Ina-Sabrina Tirri kartlade häckfågelfaunan 2015.

DÄREMOT vill jag lyfta fram Örö som ett synnerligen bra ställe för att följa de arktiska fåglarnas flyttning upp till den nordryska och sibiriska tundran, den s k ”arktikan”. Från klipporna på Örö (både i norra och södra ändan) har man öppen havsutsikt mot söder, sydväst och västerut och österut över skärgården.

Arktikan ses sällan vid våra kuster före Porkkala udd, och kan bäst ses i ändan av Finska viken. Nu har det visat sig att Örö också är ett alternativ. Våren 2014 passerade vitkindade gäss Södernäbben på Örö på nära håll, bästa dagsnotering var 3334 ex den 20.5.2014. Också prutgäss passerade Örö i slutet av maj, med dagssummor på 100 – 200 ex.

DE VERKLIGT naturintresserade kommer att hitta ut till Örö också under de årstider när vanliga turister inte kommer till skärgården. Det gäller att se till att transporter och logi fungerar. Jurmo och Utö, med naturservice året om, är bra modeller i utskären.

Det finns säkert också sådana som kunde tänka sig att bosätta sig på Örö året om; infrastrukturen finns ju redan där. ♦

Artikelförfattaren

Ari Linna är geolog som också betraktar Örö med andra ögon än de händelser som tar oss 1,9 miljarder år tillbaka i tiden. Linna är aktiv ornitolog och författare till ett antal ornitologiska böcker.

Adress: Sirkkalagatan 10 B A8, 20500 ÅBO
Tfn: +358 40 515 8088
e-post: linna.retkiitti@gmail.com

Fästingen är Finlands farligaste djur

TEXT: MARGARETHA GUSTAVSSON

I år har dagstidningar och TV tagit upp borrelia och TBE. Man påpekar att sjukdomarna sprids via fästingar och upplyser om hur man skyddar sig för dem.

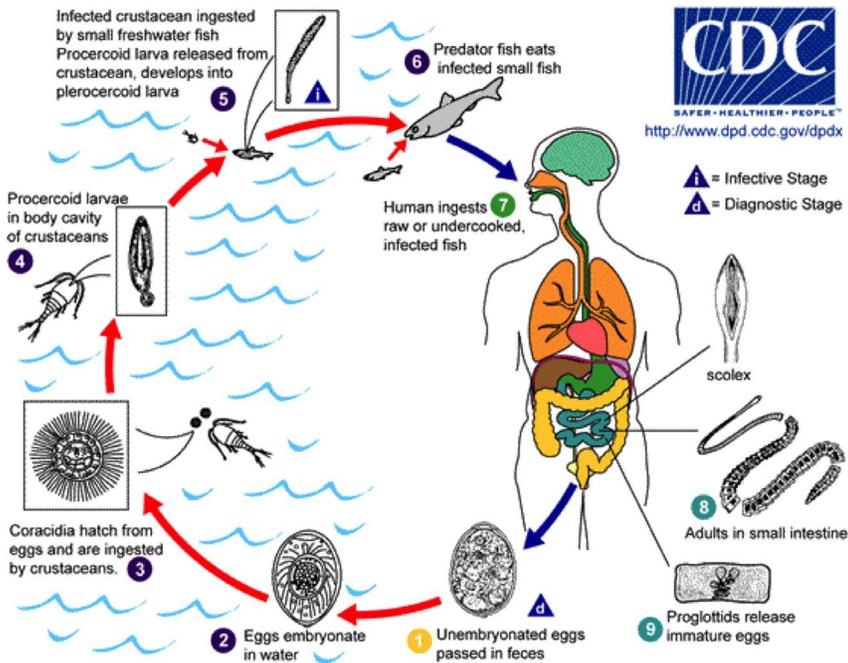
Det man emellertid glömmer bort är att det är fullt möjligt att få fästingpopulationen att minska och därmed också minska riskerna för borrelia och TBE, men då gäller det att vidta de rätta åtgärderna.

FÖR SEXTIO ÅR SEDAN hade vi i Finland en allvarlig folksjukdom med cirka 30 procent av befolkningen i Insjö-Finland infekterade med den breda binnikemasken. Hälsovårdsmyndigheterna var bekymrade och beslöt att vidta åtgärder.

År 1963 grundade Finska Vetenskaps-Societeten det Parasitologiska institutet vid Åbo Akademi som fick i uppdrag att:

1. Kartlägga binnikemaskens smittovägar
2. Föreslå konkreta åtgärder för att stoppa spridningen

Fil mag Göran Bylund och hans grupp reste runt i Insjö-Finland och tog avföringsprov på befolkningen som också intervjuades om sina matvanor. Forskarna kunde sen konstatera att binnikemasken spreds via gravad gädda, abborre och lake.

Bilden visar binnikemaskens livscykel. Människor äter fiskar med levande binnikemasklarver (7). Larverna hamnar i tunntarmen, där de utvecklas till fullvuxna binnikemaskar (8), som börjar lägga ägg. Äggen kommer ut med människans avföring (1). De hamnar i sött vatten, kläcks och blir uppätta av vattenloppor (4). Vattenlopporna äts av småfisk (5), som äts av gäddor, abborrar eller lake (6). I dessa fiskar blir binnikemasklarverna infektiösa. Om man äter gravad gädda, abborre eller lake blir man infekterad av binnikemask. Maskens livscykel sluts.

Finlands farligaste djur

NÄR SPRIDNINGSVÄGARNA var klarlagda gick man ut med en stor informationskampanj och varnade för de farliga fiskarna som man inte skulle äta råa. Det finska folket lärde sig att undvika de farliga fiskarna och infektionsprocenten började sjunka.

När smittovägarna var klarlagda gick man vidare och förbättrade reningen av avloppsvattnet från städerna. Man installerade filter, som fångade upp binnikemaskens ägg från avloppsvattnet i Insjö-Finlands reningsverk. Detta ledde till att vattnet i insjöarna blev renare och infektionsprocenten fortsatte att sjunka.

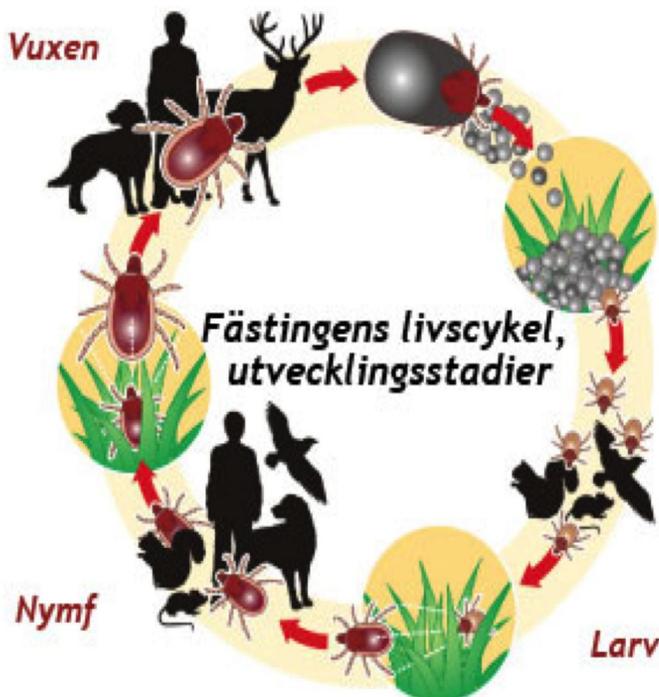
INFORMATIONSKAMPANJEN och den förbättrade vattenreningen ledde till att binnikemaskens livscykel bröts på två ställen, vid punkt 7 och punkt 1. På ca 15 år lyckades docent Göran Bylund och hans arbetsgrupp utrota den breda

binnikemasken. Jag kunde följa med hela förloppet på nära håll.

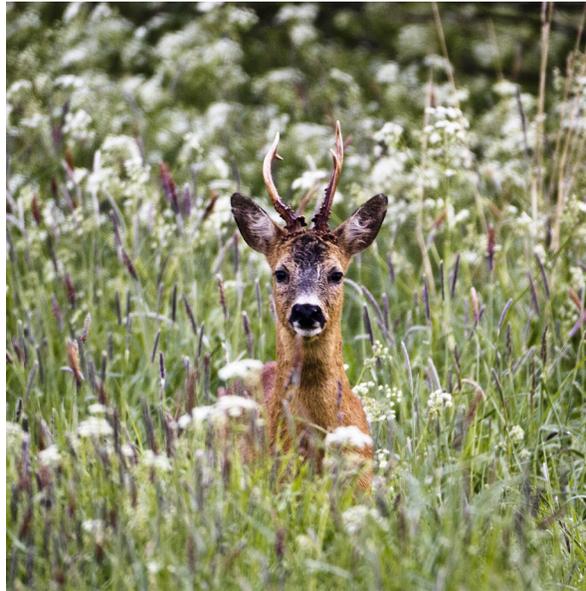
Jämsides med de ovannämnda åtgärderna behandlades den infekterade befolkningen med maskmedel; med enbart maskmedel hade man inte lyckats utrota binnikemasken. Det viktiga var att bryta binnikemaskens livscykel och för detta behövdes alla tre komponenter:

1. Information - råd om smittorisker
2. Konkreta åtgärder - filter i avloppsreningsverk
3. Mediciner – maskmedel

JAG BERÄTTAR detta som ett exempel på en metodisk arbetsgång för att åstadkomma förändring. I Finland har vi i dag två växande epidemier – TBE och borrelia. Sjukdomarna sprids med fästingar av släktet Ixodes. År 2014 diagnostiserades 47 TBE-fall. Många TBE-fall för-

Bilden visar fästingens livscykel. Fästingarna är ektoparasiter med tre typer av värdjur. Fästinglarverna suger blod från gnagare, ekorrar och fåglar. Fästingnymferna suger blod från hundar, katter och människor. 5-20 procent av nymferna bär på borreliasmitta. De vuxna fästingarna suger blod från rådjur, husdjur och människor. 15-40 procent av de vuxna fästingarna bär på borreliasmitta. Bild: Scalibor.

Rådjuret ser snälla och sympatiska ut, men är fruktansvärda spridare av fästingar i våra marker. © Håkan Eklund.

blir upptäckta (HBL 12. 5. 2015). Långtidsuppföljningar visar att TBE ger livslånga bestående besvär i ungefär 40 procent av fallen. Ett skydd mot TBE är vaccinering, tyvärr ger vaccinet inte ett fullständigt skydd och TBE-vaccinet är dyrt.

Mot borreliainfektioner ger TBE-vaccinet inget skydd alls och borrelia är mycket vanligare än TBE. Enligt överläkare Kenneth Wilson i Pargas (ÅU 28.5.2015) drabbas tusentals personer av borrelia varje år. Borrelios av svår att diagnostisera. Borreliabakterierna söker sig in i cellerna och undkommer på så sätt kroppens immunförsvar. I många fall får borreliainfektionen pågå en lång tid innan den uppträcks som leder till att antibiotikabehandlingen sätts in för sent och inte alltid är effektiv. Borrelia ger då upphov till allvarliga livslånga neurologiska skador – neuroborrelios – en kronisk sjukdom och många invalidiseras svårt. Man blir tyvärr inte immun mot borrelia utan kan smittas om och om igen.

TBE- och borreliasmittorna kommer främst västerifrån, men snart också österifrån då taigafästingarna vandrar in från Ryssland och de bär på en ännu farligare variant av TBE.

DET RÄCKER INTE LÄNGRE med behandling av TBE med vaccin och borrelia med antibiotika. Man måste angripa roten till det onda – fästingarna.

Enligt FD Jari Hänninen, Åbo Universitet, har antalet fästingar tiofaldigats under de senaste 15 åren. Detta sammanhänger med att antalet rådjur och vitsvanshjortar har ökat starkt.

Därför är det nu dags för radikala åtgärder mot fästingarna, det vill säga parasitologiska metoder som på 1960- och 70-talen, när man utrotade den breda binnikemasken. Tyvärr har kunskapen om parasitologiska metoder fallit i glömska i Finland. Med parasitologiska metoder får man att fästingpopulationen minska och därmed minskar riskerna för TBE och borrelia. Det är den enda förnuftiga vägen.

Finlands farligaste djur

FÄSTINGARNAS LIVSCYKEL bör brytas på så många ställen som möjligt. Utan tillgång till värdjur dör fästingarna. För att åstadkomma en fästingfri zon runt sitt hus bör man fånga alla gnagare, hålla gräsmattorna korta, hålla katter och hundar fästingfria och göra fästingcheck varje kväll. Detta bryter dock inte fästingarnas fortplantningskedja. Det minskar den mänskliga plågan tillfälligt, men kraftigare åtgärder behövs. Det kan låta dramatiskt, men den logiska slutsatsen för att komma till rätta med problemet är att eliminera alla rådjur och hjortar! Indirekt är de farliga skadedjur eftersom de är fästingarnas favoritvärdjur.

ETT RÅDJUR kan under en sommar bära på 2000 fullvuxna fästingar. Varje fästinghona lägger 2000 ägg, vilket betyder 4 miljoner fästingar per rådjur och sommar! Förutom den skada rådjur och hjortar gör när de kommer in i folks trädgårdar och äter allt gott och vackert, är att de bär med sig mängder av fullvuxna fästingar. De äggstinna fästinghonorna faller sen till marken i trädgårdarna där de lägger sina ägg. Äggen kläcks, larverna söker sig till möss och sorkar och nymferna till hundar och katter, och så har vi livscykeln igång igen – på nära håll!

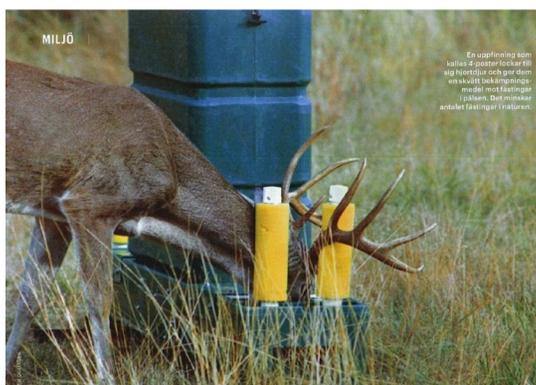
ENLIGT PROFESSOR Thomas Jaenson vid Uppsala Universitet, beror 40 procent av alla TBE- och borrelia-fall i Sverige på rådjur. Med tanke på den kraftiga ökningen av återinförda rådjur

och inplanterade vitsvanshjortar i Finland gäller samma sak hos oss. Dessutom är den senare arten en exotisk, inplanterad art från Nordamerika, som inte tillhör vår fauna och borde raderas ut.

Rådjurens härkomst är dokumenterad i Skärgård nr 1/2013 med temat jakt och fångst. Med tanke på att två mycket allvarliga sjukdomar överförs via rådjur och hjortar är det fullständigt oansvarigt att inte åtgärda detta problem, de måste fås under kontroll! De är betydligt farligare än alla rovdjur som tidningarna gärna skriver om och som ges stora rubriker; ett sidospår. Både TBE och borrelia kan leda till livslång invalidisering för tusentals människor.

ETT ALTERNATIV till bortskjutning är kemisk bekämpning av fästingar på rådjur och hjortar med apparater som heter 4-poster. För två år sedan skrev vetenskapsjournalisten Per Snarud artikeln, "Giftspridare stoppar fästingspridare", i Forskning och Framsteg (2013) nr 6: 22-23.

Om man sköter 4-poster automaterna ansvarsfullt kommer endast fästingarna till skada. 4-poster foderautomater har använts i 20-tals år i USA, Canada, Mexico, Nederländerna och Storbritannien. Fästingpopulationerna har minskat lokalt med upp till 95 procent.

4-Poster är en foderautomat, som är försedd med fyra armar indränkta med 10 procent permترین. 4-poster-automaterna fylls med spillsäd och placeras på platser, som rådjur/hjortar besöker. När rådjuret/hjorten äter ur automaten fastnar permترینet på hals och öron. Permترین är ett gift, som dödar alla fästingar, som djuren bär på. Permترین bör hanteras såsom gift skall hanteras, med stor försiktighet. Bilden är Jim Colligans, Shelter Island Reporter.

OM MAN INTE vill skjuta bort alla rådjur och hjortar så bör man gå in för 4-poster automater och ställa upp sådana i varje by och på varje campingplats på Åland och i Åboland. En 4-poster-automat kostar omkring 350 €. Spillsäden, perimetrinet och underhållet kostar en del. Mot dessa kostnader kan man ställa kostnaderna för TBE-vaccinering = 150 € per person och omvaccinering vart femte år för ca 80 €. De upprepade, långa och tunga antibiotikakurerna mot borrelia kostar också. Utöver dessa kostnader kommer kostnader för vård av svårt invalidiserade människor. För att nu inte tala om allt mänskligt lidande och alla förstörda liv som TBE och borrelia leder till, som också i längden kommer att drabba besöksindustrin negativt, allt för att gynna hobbyjakt och viltkött i frysen för ett fåtal.

ÅTGÄRDER måste vidtas nu! TBE- och borrelia-epidemierna har ökat till följd av att fästingarna ökat, vilket beror på att rådjuren och hjortarna ökat. Genom att eliminera dessa värdjur får man fästingpopulationerna att minska, och därmed minskar risken för att bli smittad av TBE och borrelia.

Åtgärderna består av tre delar:

Information – hur man skyddar sig

Konkreta åtgärder – att skjuta bort rådjur/hjortar eller använda 4-poster-foderautomat

Mediciner – vaccin mot TBE och antibiotika mot borrelia

Om ingenting görs kommer vi att drabbas två riktigt farliga folksjukdomar. Vårt hälsovårdssystem bör vakna nu. ♦

För att bryta fästingarnas livscykel måste rådjurs- och hjortpopulationen minskas. © Håkan Eklund.

Artikelförfattaren

Margaretha Gustafsson är docent och parasitolog, Institutionen för Biovetenskaper, Åbo Akademi.

Adress: Brunngatan 9 C 49,
20500 ÅBO
e-post: magustaf@abo.fi

Fyren ute på den nordvästra udden. Nere på kalkstensstranden: Johan Geisor, Vasa och Johanna Sandin, Hangö. Juni 2015. © Håkan Eklund.

Odensholm, ett stycke kustsvensk historia i Estland

TEXT: HÅKAN EKLUND

Sju kilometer nordväst om Spithamn-sudden i Estlands nordvästra hörn ligger ön Odensholm (Osmussaar). I sjutton år har jag sett silhuetten i tubkikaren, när flyttande arktiska fåglar studerats från fastlandssidan. Vår och höst passerar de genom sundet, mellan Odensholm och Spithamn, på väg mellan övervintringsplatserna i Östersjön och häckplatserna på den ryska tundran i norr. Först i år har jag haft möjlighet att besöka den intressanta ön som beskrivs så här i Sven Danells bok "Guldstrand" (1952):

"Flat som en bricka ligger holmen och tycks flyta på vågorna med sitt fyrtorn längst norröver och ungefär på mitten det lilla bländvita kapellet med sin nålvassa spira..... En ensam mångstammig rönn, mer en buske än ett träd, står invid

Kapellet och säges jämte detta utgöra ett viktigt sjömärke."

Ön som är låglänt steg ur havet ungefär 700 f Kr och blev beboelig ungefär 1000 e Kr. Idag ligger högsta punkten 8 m ö h och ön är knappt 5 kilometer lång och 1,5 km bred. Odensholm tillhör numera kommunen Nuckö (Noarootsi), som fram till andra världskriget var helt svenskspråkigt, liksom öborna på Odensholm.

I EN SEGLINGSBESKRIVNING från mitten av 1200-talet kallades ön Othensholm. Det är första gången Odensholm nämns i skrift. Språkforskare anser detta vara ett exempel på ett s k äkta Odensnamn, med rötter i vikingatid eller järnålder. Det har tidigare antagits att den svenska befolkningen i Estland etablerade sig i landet efter den tysk-danska erövringen av

Naturen på Odensholm påminner om Jurmo i Åbolands skärgård. © Håkan Eklund.

området vid 1200-talets början. Arkeologisk och kulturgeografisk forskning under senare år har klarlagt att skandinavisk bosättning funnits i västra Estland (Läänemaa) åtminstone från vikingatid, sannolikt ännu längre. Precis som hos kustsvensarna i Finland försörjde man sig på fiske, säljakt och ett småskaligt jordbruk bedrevs. Odensholmarna betalade skatt till godset Nyhovet vid Hapsal.

På estniska kallades de svenskspråkiga i Estland för *rannarootsalane* (strandsvenskar/kustsvenskar). Själva kallade de sig för aibofolket (aibo=öbo) och Estlands svenskbygder kallades Aiboland. Deras historia finns idag presenterad i Aibolands museum i Hapsal.

DOMINERANDE byggnadsverk, såsom fyr och kapell, uppfördes på Odensholm i mitten av 1760-talet. Fyren placerades på den nordvästra udden och Jesu kapell vid Lihlhamne, sydost om själva byn. Kapellet byggdes av kalksten som bröts vid Stalamun i sydväst, intill Inahamne, och fraktades med båt till Lihlhamne. Det hade måtten 12 x 7 meter med ett 10 meter högt torn, som syntes vida över havet. Inredningen var enkel med träbänkar och ljus-

kronor av trä och järn. Kapellet invigdes i september 1766. På en trätavla i kapellet gjordes sedan följande notering:

”Detta så kallade Jesu Kapell på Odensholm byggdes 1765 igenom dåvarande Herrskapets på Neuenhoff nämligen Högvälborne Fru Landrädinnans Barbara Hedvig von Richter född Oettingen och hennes Svärsons den Högvälborne Herr Aessorens Gustaf Johan Baron von Ungern Sternberg christliga befordran utaf nedannämnde denna församlingens ledamöter och sju husbönder:

*BRUS Adam Hansson
STAWAS Marten Hansson
NIGGORS Ambros Martenson
ERKERS Ambros Michelson
MARKS Hans Erikson
NYBONDAS Marten Jacobson
GREIS Christian Martenson*

och invigdes 1766 den 3 september utaf då varande Kyrkoherden wid Nuckoe församling Wälärevördige och Wällärde Herr Pastor Jonas Carlblom.

Wisserligen är Herren i detta rum, och jag vistit icke.

1 Moseb. 28,16.”

Odenholm är 5 km lång och 1,5 km bred. © Håkan Eklund.

VID DEN HÄR TIDEN bodde sju familjer på ön, vars ättlingar kom att leva kvar in i modern tid, tills ryssarna under senaste krig tog över. Varje gård hade sin egen bänk, sammanlagt fanns alltså sju bänkar och ungefär 80 sittplatser. Vid särskilt högtidliga tillfällen kunde hela öns befolkning få plats om man trängde ihop sig. Porten till kyrkogården var byggd av ekstockar från ett gammalt vrak. Bysten föreställande Martin Luther var placerad ovanför porten. Galjonsfiguren hade bärgades från ett sjunket brittiskt fartyg.

SVEN DANELL (1903-1981) som var kyrkoherde i Nuckö under 1930-talet, skriver följande i sin minnesbok "Guldstrand, Minnen från sju år i Estland" (1952):

"Över porten till den lilla kyrkogården reser sig en väldig träskulptur, föreställande Martin Luther med Bibeln i handen. Det är den lössågade galjonsbilden från en forna tiders strandad kofferdist, som burit den store reformatorns bild och namn. Gestalten är som varje galjonsbild lite svankryggig, varför Luther ser överdrivet högdragen ut. Ryska matrosar ha 1918 skjutit till måls

på honom, men kulkålen ha spacklats igen och ansiktet målats över med vit oljefärg. Sådan den står där, är trästatyn kanske inte vacker som portträtt, men den är gripande som symbol, och det friska svajet i lutherrockens skulpterade veck harmonierar väl både med brisen omkring oss och den sunda och svekfria evangeliska kristendom jag mött hos flera holmbor."

DEN NYLIGEN utexaminerade teologie kandidaten Sven Danell var endast 27 år gammal när han sändes ut för att tjänstgöra i Estlands svenskbygder 1930, till en början som hjälppräst i Nuckö pastorat. Han möttes av en befolkning som var sällsynt traditionsbunden. Nordvästra Estland hade haft svensk befolkning sen 1200-talet, och på vissa områden fick han intrycket att uråldriga vanor bevarats sedan dess! När Danell deltog i skördarbetet noterade han exempelvis att bönderna tröskade skörden med klubbor, trots att den ledade slagan varit i allmänt bruk i resten av Europa, åtminstone sedan senmedeltiden. Visst kände bönderna till att det fanns bättre och mera moderna redskap. Men nej, sade de, så gör inte vi svenskar. Redan det att han hade pipskäg

gjorde honom omedelbart misstrodd, eftersom det antogs vara en rysk influens. När han skaffade en fotboll till ungdomarna ansågs det vara ett brott mot den djupt förankrade religiösa traditionen i bygden. Om detta och mycket mer kan läsas i boken *"Guldstrand. Minnen från sju år i Estland"* som har getts ut i nyutgåva av Rickul/Nuckö hembygdsförening 2004.

ANDERS ZORN, Albert Engström och Axel Galén seglade till Finland och Estland 1905 i Zorns berömda kutter Mejt. Besöket på Odensholm, som gjorde starkt intryck på Anders Zorn finns beskrivet i Albert Engströms bok *"Mitt lif och leverne"* (1907) och i en separat artikel som publicerades i tidningen Strix.

I boken skildras inseglingen till Odensholm, där kapellets betydelse som sjömärke beskrivs så här: *"I går kommo vi hit i den börjande skymningen. Under långa timmar av stiltje hade vi sett den lilla öns kapell och fyrtorn hägra i vår kurs från Baltischport, där barbarer i gendarmuniform sökt göra vårt liv surt..... Alltnog vi närmade oss Odensholm. Ön är skyddad av fästningsverk, byggda av istidens ingenjörer, en ringmur av grund med små kryphål emellan, där inseglingen är basard, om man inte voro i besittning av de hemliga korten, och det voro vi icke..... Vi hissade lotsflaggan..... Båten lägger till längs Mejt, och lotsen stiger ombord. Hans gång på vårt däck är stolt som en vikings och med sina nakna fötter går han säkert som på sitt eget stuggolv. Lova, falla, lova, falla, och under det han lotsar oss in i hamnen, lär han oss vägen ut därifrån, vårt nästa behov. – Här på stranden ser ni tre stora stenar. Då ni seglar ut skall kapellet vara i linje med den mellersta stenen. Strax till vänster om kapellet står en rönn. Tar ni den rönnen i linje med stenen, så går ni på grund."*

LIKSOM I DE OMGIVANDE bygdena var Odensholm ett estlandssvenskt område ända tills ryssarna ockuperade landet under andra världskriget. Folkmängden låg länge kring 70 personer,

Odensholm har en rik fågelfauna. © Håkan Eklund.

för att vid mitten av 1930-talet öka till 125 personer, varav 119 var estlandssvenskar. De svenska familjerna hette Brus, Greis, Nybondas, Marks, Erkers, Niggårs och Stawas. De hade alltid rört sig på havet, Helsingfors, Stockholm, Riga och Reval var välkända orter för dem.

FÖR DEN UNGA estländska republiken innebar framväxten av Sovjetunionen ett hot. Enligt ett hemligt tilläggsprotokoll i Molotov-Ribbentrop-paktens ingående mellan Sovjetunionen och Hitlertyskland kom Estland att tillfalla den sovjetiska intressesfären vilket innebar att Moskva begärde utrymme för militärbaser i landet. De baltiska staterna föll samtliga undan för kraven österifrån. Estland tillät 25 000 sovjetmilitärer att förläggas i landet. En stor del av dessa, som mycket snart visade sig vara betydligt fler än 25 000, kom att placeras i Estlands svenskbygder som utgjorde Sovjetunionens

Odenholm

gränsområde mot den fiendliga omvärlden. Hösten 1939 lät myndigheterna meddela att Odenholm skulle utrymmas. Ön skulle befästas med långskjutande kanoner som tillsammans med motsvarande i det efter vinterkriget arrenderade marinbasområdet på Hangöudd, skulle kunna kontrollera inloppet till Finska viken.

FÖRSOMMAREN 1940 tvångsevakuerades öborna till Ormsö, där de inte trivdes. Istället tog de sig till norra delen av Nuckö socken, där man kände folket och där man kunde fiska i de traditionella och kända vattnen. Odenholm kom sedan att utgöra stridszon när de tyska trupperna erövrade Estland hösten 1941 i Operation Barbarossa. Odenholm besköts kraftigt med artilleri, men de sovjetiska trupperna lyckades hålla sig kvar ända till januari 1942. Sovjettrupperna hade lämnat Hangöudd, som ligger alldeles mittemot på den finländska sidan, i december 1941. Förutom att öns bebyggelse och landskap skadats svårt av striderna och befästningarna, blev också ett antal av de yngre manliga öborna (i strid med folkrätten) tvångsmobiliserade till Röda Armén. Största delen av dem försvann för alltid.

UNDER DEN TYSKA ockupationen blev det möjligt för de återstående Odenholmsborna att återvända till sin ö 1942. Flera gårdar hade mer eller mindre förstörts, kapellet skadats av beskjutningen och olika anläggningar uppförts som störde en återgång till det traditionella livet. De stora befästningarna och kasernerna från 1940-41 låg i ruiner efter den tyska erövringen och blev inte återuppbyggda. Inför hotet om en tysk mobilisering 1943 flydde slutligen alla unga män från Odenholm via Finland till Sverige. I samband med den omfattande organiserade överflyttningen av estlandssvenskar 1944 tog sig också huvuddelen av de övriga öborna över till Sverige. I och med det var en sjuhundraårig oavbruten bosättningskultur ruinerad och Sovjetimperiets militärer tog över.

UNDER DEN LÅNGVARIGA andra sovjetockupationen, från hösten 1944 till sensommaren 1991,

kom Odenholm att få en mindre framträdande roll i gränazonen. Istället uppfördes på ön, i närheten av den gamla byn en kraftig signalspanningsstation för övervakning av det centrala Östersjöområdet. Fyren från 1765 hade skjutits sönder under kriget och ersattes med en ny. I anslutning till fyrplatsen uppfördes några byggnader för personalen och en liten gränsvaktsgarnison. Fyr- och militärpersonalen på den ensliga ön livnärde sig delvis på eget jordbruk, varför ön inte kom att växa igen så hastigt som annars skulle ha blivit fallet.

EFTER Sovjetunionens sammanbrott, och militärens tillbakadragande från Odenholm 1992, kunde man igen ta sig ut till Odenholm men fyrplatsen var fortfarande bemannad med sovjetisk personal. Längs öns kuster låg ett flertal vrak efter sovjetiska fartyg, allt från fiskebåtar till kustbevakningsfartyg. Trots att sovjetmilitären bedrivit en viss odlingsverksamhet hade enar spridit sig och vuxit till en låg ogenomtränglig matta på många håll över alvaret, som Odenholm i huvudsak består av. Över stora delar av ön fanns fortfarande kratrarna kvar efter den tyska beskjutningen 1941-42. Av den gamla byn fanns endast ett flertal övervuxna husgrunder; virket från husen hade ryssarna använt som brännved vintertid. Askar hade vuxit upp till små skogsdungar och av den gamla bebyggelsen återstod endast en ria från den forna Marksgården och en ladugård från Erkasgården, båda hade använts av ryssarna för deras odlingsverksamhet. Den vackra kyrkogården hade i likhet med gravgårdar på andra estlandssvenska öar plundrats i jakten på eventuella dyrbarheter och gravmonumenten hade vandaliserats.

I SAMBAND med restitutionen av nationaliserad egendom från 1993, efter att Estland igen blivit självständigt, krävde Odenholmsborna och deras ättlingar kompensation för sina förstörda gårdar och ville ha tillbaka nationaliserad mark. Deras kompensationskrav beträffande byggnaderna beaktades men marken återlämnades inte. Från de estniska myndigheternas sida återropades att man inte kunde beakta den

Spår efter krig och befästningar finns överallt. © Håkan Eklund.

Granater och annat krigskrot hittas hela tiden längs stränderna. © Håkan Eklund.

Rita Koppel (t h) och hennes yngsta dotter Kristin tar hand om den småskaliga turismen.
© Håkan Eklund.

Vuxenutbildningskursister (naturfoto) från Axxell, Brusaby tillbringade två dagar på Odenholm i juni 2015. © Håkan Eklund.

sedvanerätt som Odenholmborna hävdade till sin ö. Någon prövning av deras krav i högre instans har inte skett. Enligt länsrätten innehade Odenholmborna endast besittningsrätten till markerna på ön, medan själva ön ägdes av Nyhovets gods i närheten av Hapsal. Denna ägorätt överfördes sedan till den estniska staten som nu förvaltar Odenholm och bär ansvaret för det landskapsreservat och naturskyddsområde som istället inrättats.

För själva ön och dess natur är det kanske lika bra så, istället för att ön skulle privatiseras och bebyggas med fritidshus.

ÄTTLINGARNA och arvtagarna till öns tidigare svenska invånare är idag organiserade i Odenholms byalag som varje sommar återvänder till ön för att talkojobba med olika projekt. Ett mål för dem är att hindra Jesu kapell från vidare förfall. Kapellruinen symboliserar den urgamla bosättningen på ön; ett viktigt minnesmärke över en förgången kultur och en plats att samlas vid. Att också restaurera gravgården och renovera Marks ria, som Nuckö kommun beslutat att avföra från naturreservatets beslutdomän, skulle Odenholms gamla invånare och deras arvtagare få en möjlighet att åter samlas på sin ö kring sin kultur och sin historia. I förlängningen ger det också ett mervärde åt den växande, men småskaliga, natur- och kulturturismen på ön.

IDAG är en hel del av markerna röjda och landskapet hålls öppet med ett hundratal betesdjur (isländska får och skotska högländskor), som utgör 90 procent av Rita och Ervin Koppels inkomst. De fungerar som förvaltare på ön sen 2009 och är tillsammans med Ritas föräldrar Aili och Uno Bergström de enda som är bosatta på ön. Uno är ursprungligen estlandssvensk men estnifierades under uppväxten på Ormsö och gifte sig med en estniska. Redan det att heta Bergström väckte misstänksamhet och familjen gästades regelbundet av KGB-agenter för att höra sig om förbjudna kontakter i västerled. Under sovjetockupationen var

det farligt att prata svenska, eller att skylta med sin estlandssvenska bakgrund. Att tiga ihjäl sin ursprungsidentitet var ett sätt att överleva i Sovjetimperiet.

EFTER självständigheten blev Uno anlitad av den estniska militären att sköta underhållet av fastigheten vid radarstationen på Odenholm, sen dess är han kvar på holmen som han inte lämnat på flera år. Den estniska armén har i samarbete med NATO byggt en hög radarantenn vid den gamla sovjetiska signalspaningsstationen som elektroniskt håller koll på flygtrafiken och sjöfarten i estniskt territorium. Ett vindkraftverk har också byggts, eftersom ön saknar elström. ♦

Källor:

Sjövall, M och Rastenberger, P. 2015. *På strövtag i Aiboland. En reportagebok om svenskygderna i Estland.* 211 s.

Skärgård. Årgång 27, nr 1-2004. *Temnummer om Estlandssvenska Aiboland.* 136 s.

Danell, S. 1952. *Guldstrand. Minnen från sju år i Estland.* 301 s

<https://sv.wikipedia.org/wiki/Odenholm>
<http://www.odensholm.se/>
<http://gudmundson.blogspot.fi/2010/11/guldstrand-idag.html>

Studiebesök på Odenholm 24-25.6.2015.

Artikelförfattaren

Håkan Eklund har under de senaste sju åren gjort årliga besök i de gamla estlandssvenska bygderna, oftast som kursledare för natur- och fotointresserade.

e-post: hawk eklund@gmail.com

Skytningen på Örö är synnerligen informativ, på tre språk. Juli 2015. © Håkan Eklund.

Örö kustfort

TEXT: JOHANNA PAKOLA

Fortet på Örö är kanske den klarast skimrande pärlan bland våra kustfort, i synnerhet om bedömningen sker utgående från estetiska värden. Själva ön är bildskön, de ståtliga byggnaderna härstammar till största delen från kejsardömet tider och kasernområdet domineras av ett jättelikt 12 tums pjäsbatteri.

Tiden har lagt sin patina över konturerna och moder natur har bidragit med mångahanda gåvor. Slutresultatet kan alltså inte bli annat än obekrivligt vackert!

FORTET PÅ ÖRÖ härstammar från den ryska tiden. Då byggdes tre pjäsbatterier på ön och en för tiden typisk smalspårig järnväg samt en kullerstensbelagd väg. En specialitet för Örös järnväg var en persontransportvagn som kallades "Örö Express". Lavetterna och vagnarna förflyttades ofta med det lok som fanns på fortet, med bil eller till och med öns första Harley

Ett reservrör till 12 tums Obuhovkanonen som är tillverkat i St Petersburg 1915. Kanonröret är 16 m långt och väger 50 000 kg. Juli 2015. © Håkan Eklund.

Davidson, men Örö Express drogs av en häst(kraft).

Det uppfördes nästan hundra byggnader på Örö, och tre skilda kasernområden byggdes för fortets behov. Kasernområdet, som varit i användning fram till de senaste åren, var avsett för ett skotttombatteri, och i närheten av sydspetsen byggdes ett eget kasernområde jämte behövliga byggnader för sextombatteriet. På öns nordliga del, i närheten av den stora betongbryggan, byggdes ett 120 mm batteri och de byggnader som behövdes omkring det, men batteriet förblev oanvänt och redan i början av 1920-talet hade största delen av byggnaderna från den tiden försvunnit ur landskapet.

UNDER BYGGNADSTIDEN förekom det ett visst umgänge med lokalbefolkningen, bl a med Hitisborna. År 1917 började ryssarna dra sig tillbaka från ön och då gick det rykten om att hela fortet skulle förintas. En del av fortet förstördes, men enligt historien var det en lokal kvinna som räddade Örö från en nästan säker undergång. Hon hade skött den ryska chefens

barn och väddade till honom att fortet inte skulle sprängas. En sprängning skulle ha lett till stor skada i de byar som fanns på de omgivande öarna.

FORTET ÖVERGICK i finska kustförsvarets användning 1918. De första "egna" beväringarna anlände till fortet hösten 1921. På fortet har det omväxlande utbildats både rekryter och längre utbildade beväringar ända fram till de senaste åren. Till skillnad från Utö var Örö ett verkligen avlägset fort, och ofta var beväringarnas största önskan en förflyttning till något annat ställe. Under krigstiden hade fortet uppgifter inom luftvärnet och deltog även i striden om Bengtskär under fortsättningskriget. I början av fortsättningskriget besköt det tunga batteriet några gånger de objekt utanför Hangö som var i ryssarnas besittning.

ISLUTET av 1990-talet fick Örö de nyheter man hade varit rädd för; att fortets verksamhet skulle avvecklas. Så gick det också, 2005 tystnade fortet på Örö, och från och med början av

En luftvärnsställning från 1980-talet ute på Norra udden, juli 2015. © Håkan Eklund.

Rester av gamla landstigningshinder vid Norra udden, juli 2015.

2015 har det utgjort en del av Skärgårdshavets nationalpark.

EN AV SPECIALITETERNA på Örö är tolvtumshatteriet, som dominerar kasernområdet. Pjäsrörets längd är nästan 16 meter och dess vikt är 50 ton; räckvidden är ungefär 36 kilometer. Ryssarnas ursprungligen planer var att placera en aning mindre pjäser i batteriet, men slutligen fick ön tolvtumspjäser. I början hade batteriet fyra pjäser, men på trettioalet flyttades två av pjäserna till Viborgska viken.

Med tolvtumspjäserna på Örö har man senast skjutit under övningar på 1970-talet. Ingendera av pjäserna är i egentligt skjutskick för tillfället, men den ena renoveras med talkrakfter. Målsättningen är att trygga dess fortbestånd och möjligen sätta den i skjutskick.

Pjäserna i sextumshatteriet placerades ut på olika ställen i landet under 1960-talet och numera finns tre 152/50 T-pjäser i museiskick på ön.

Sextumshatteriet som byggdes under ryska tiden, liksom även 120 mm batteriet, är fortsättningsvis tydliga landmärken på fortet. På Örö finns även materiel som är i användning, bl a ett 130 TK-batteri.

PÅ ÖRÖ har det, liksom på andra fort, funnits ett soldathem. I början av självständigheten fungerade soldathemmen bara på fastlandet, men tack vare ett antal energiska fruar inleddes soldathemsverksamhet även på fortet. I början var det meningen att det skulle sändas julklappar och ordnas julfester även på avlägsna fort och för dem som tjänstgjorde på fartyg. Småningom växte målsättningarna i omfattning och till dem som tjänstgjorde på fortet började man sända jakt- och fiskeutrustning samt ordna olika underhållnings- och upplysningsturnéer. Man började även sända tidningar, böcker och annat nyttigt till fortet. Det fanns inga egentliga soldathem då ännu, utan utrymmena kallades för lässtugor.

VÅRT LANDS FÖRSTA lässtuga på ett fort inrättades 1923 och platsen var Örö. Utbudet i lässtugorna blev mångsidigare och småningom blev de soldathem. Örö fick nytt soldathem 1942, och för dem som var på väg till invigningsceremonierna blev dagen ett oförglömligt minne. En dam som hade lovat inviga soldathemmet transporterades tillsammans med det övriga följet från Hangö till Örö. Tidpunkten inföll i slutet av november och havet var redan tämligen kallt. Fruen beslöt sig i alla fall att stanna kvar uppe på däck och njuta av havsutsikten. Under resans gång blev fartyget plötsligt föremål för fiendens luftanfall. Fartyget blev tvunget att väja undan elden och gjorde snabba girar. Till följd av de snabba rörelserna hamnade damen, som var klädd i minkpäls, i vattnet. Lyckligtvis upphörde elden snabbt, varvid fartyget vände tillbaka och damen med genomvåt päls kunde lyftas ombord och erbjudas torra kläder. Damen, som var van att röra sig i skärgården och en ivrig förespråkare för soldathem, invigde trots allt det nya soldathemmet på Örö. I sitt tal konstaterade hon att hon skulle minnas Örö särskilt bra, eftersom hon anlände till ön bokstavligen genom havet.

NATUREN återtar snabbt det som det kejsarliga Ryssland i tiden tog i bruk för försvarssyften. Den nya värden (Forststyrelsen) har därför börjat röja upp och återställa ön i ursprungligt skick. De gamla miljöerna blomstrar nu upp på nytt tack vare att landskapet är öppnare. Områdets naturvärden är nationellt sett unika och det växer ett antal mycket sällsynta arter på ön, bl a hittas här landets enda växtplats för backsippa (*Pulsatilla vulgaris*). Örö har redan i årtionden varit en plats som intresserat entomologer, insekt- och fjärilsfaunan saknar motstycke i landet.

FRÅN OCH MED juni 2015 är Örö ett besöksmål som är öppet för alla. Ett antal natur- och kulturstigar och vandringsrutter med tillhörande guidetavlor har etablerats, och de unika kullerstensvägarna som nu till en del är täckta av grus och växtlighet tas fram på nytt.

Örö

Backsipporna på Örö är de enda i hela Finland. Närmaste växtplats ligger på Spithamsudden i Estland (mittemot på andra sidan havet). © Håkan Eklund.

Kullerstensvägen som går från södra till norra ändan av ön kallas för "Pitkä Ikävä", för beväringarna var den både lång och tråkig ... © Håkan Eklund.

Grusvägen ut till Norra udden. Juli 2015. © Håkan Eklund.

Forten och försvarsanordningarna från kejsardömets tider är skyddade objekt, och det finns ännu kilometervis med kullerstensbelagd väg på ön. Lyckligtvis har även de ursprungliga byggnaderna till stor del bestått ända till dessa dagar.

Gamla byggnader renoveras och tas i bruk för turismverksamheten. Kring den lilla bryggan har det byggts en gästhamn och på rutter som researrangören guidar kan man även bekanta sig med den tunga museipjäsen.

Örö står alltså inför ett helt nytt skede. Om man tidigare till varje pris ville bort från ön, som även gick under namnet "Djävulsön", finns det idag fler som vill besöka ön än någonsin förr.

Artikeln har tidigare ingått i Fanbäraren nr 2/2015 och har översatts till svenska av Nylands brigads translator Saara Sjöblom. ♦

Artikelförfattaren

Johanna Pakola är lokalhistoriker och författare till böcker om kustfort i Skärgårdshavet.

Adress: Hamppukehruukatu 2 as 1,
21100 NÅDENDAL
Tfn: +358 40 588 4231
e-post: johanna.pakola@gmail.com

Norra kajen på Öro blev vårt högkvarter under en stor del av veckan. Här är det midnatt, det är månsken och nere i Alexandras kajuta sitter kursdeltagarna och redigerar kvällens och nattens bildskörd. © Sofie v Frenckell.

En fotovecka på Öro

TEXT & BILD: SOFIE VON FRENCKELL

Ijuli (2015) arrangerade Hangö sommaruni en skärgårdsfotokryssning med jakten m/aux Alexandra under kapten Guy Michelssons och styrman Svante Lehtonens befäl. Fotoledare var Håkan Eklund och Paul Söderholm. Kryssningen hade rekommenderats också för oss som går på en förberedande kurs (2014-2016) vid Axxell Utbildning, Bru-

saby, för att avlägga en Specialyrkesexamen för fotografer med natur som kompetensområde. Huvudmålet var Öro som under sommaren öppnats för turism.

Vid ankomsten till Öro fick vi riktlinjerna för veckans fotografering. Vi skulle fotografera både dokumentärt och konstnärligt med natur,

Under veckan hjälptes alla åt med alla sysslor som krävdes både till sjöss och när vi låg vid kaj. Här står Håkan Eklund till rors medan kapten Guy Michelsson och styrman Svante Lehtonen håller koll på navigeringen. © Sofie v Frenckell.

Den gamla telefonkiosken vid vår brygga som i tiden varit många bevarings tröst och räddning ... © Sofie v Frenckell.

Trots att vi kvälls- och nattetid rörde oss på ett begränsat område fanns det gott om motiv. © Sofie v Frenckell.

historia, turister och landskap som motiv. Detta för att producera ett mångsidigt bildmaterial och för att alla skulle fotografera annat än det man själv tycker om och trivs med. Vi var alla tvungna att utmana oss själva och att ta oss ur vår bekvämlighetszon, som var bra.

Dagarna inrutade sig ganska snabbt i ett visst mönster. Väckning vid sjutiden. Efter frukost begav sig alla ut för att fotografera enligt sina egna planer och de givna riktlinjerna.

Efter lunch blev det bildredigering, vila och en del gick på promenad eller for ut på löptur. På Örö finns det gott om utrymme.

I skymningen var det igen dags för ett nytt fotopass, ibland höll vi på till midnatt. Med stativ och långa slutartider blir det ju aldrig för mörkt. Därefter bildredigering, tills det var dags för några timmars vila. ◆

Örös västra strand vid "Blå timmen". I bakgrunden fotograferar Maria Sundström. © Sofie v Frenckell.

Artikelförfattaren

Sofie von Frenckell är fotograf, idrottsinstruktör och forstmästare.

e-post: sofie.von.frenckell@gmail.com

Tfn: +358 400 368 118

Forskarteam om Rilaxslaget

TEXT: THURE MALMBERG

VAR STOD egentligen slaget vid Rilax 1714? Frågan kan verka barnslig: vid Rilax, förstås!

Så enkelt är det emellertid inte, om man får tro de ryska, finländska och svenska maritimhistoriska experter som inför 300-årsminnet i fjol belyste slaget vid ett symposium i Åbo.

Nu har arrangören, Sjöhistoriska Institutet vid Åbo Akademi, bearbetat deras anföranden i boken ”Stor seger – litet nederlag? Perspektiv på sjöslaget vid Rilax 1714”.

BOKEN INGÅR både i serien Meddelanden från Sjöhistoriska Institutet vid Åbo Akademi (nr 34) och som nummer 54 i den svenska skriftserien Forum navale. Boken är inbunden på 212 sidor, formgiven av Mikael Syrjälä och inleds med ett företal av Sjöhistoriska Institutets ordförande Nils Erik Villstrand och Kasper Westerlund, intendent vid institutet, som också redigerat boken.

Och svaret på den första frågan är helt enkelt: det får framtida slagsfältsarkeologi utvisa, d v s då närmast i form av undervattensarkeologi kring Hangö udd och speciellt på uddens norra sida nära Rilax, där två monument – det ena rest av ryssarna och det andra senare av skyddskåren i Bromarf – på en klippudde påminner om slaget.

Att det var där någonstans som slaget ägde rum är nämligen obestritt: medan ryssarna redan då tagit övriga delar av Finland hade svenskarna fortfarande kontrollen över sjövägen runt Hangö udd. Och den behövde ryssarna för att kunna försörja de ryska trupper som intagit Åbo.

ETT RYSKT FÖRSÖK att dra roddgalärerna över den smalaste biten av Hangö udd – vid Draget

– misslyckades, men i skydd av mörker kunde ryssarna oförmärkt ta sig skärgårdsvägen runt udden medan de större svenska örlogsfartygen låg överksamma ute till sjöss.

Men frågan om var slaget sedan egentligen stod är inte den enda dagens forskare befattar sig med. Också bokens titel är en central fråga, beroende på frågeställarens nationalitet: Stor seger eller litet nederlag?

FÖR TSARRYSSLAND var det en stor seger, som öppnade hela Finland för de ryska styrkorna. Inte bara för tsaren och hans flotta, utan också för deras sentida efterkommande, Sovjetmakten, som utlyste dagen för slaget, den 27 juli 1714, till en nationell minnesdag för flottan.

I Finland får väl slaget i det närmaste betraktas som en bortglömd bagatell, även om befälhavaren för den svenska stridande parten var en finländare, Nils Ehrenskiöld, som själv sårades illa. Även en stor del av hans manskap kom troligen i hög utsträckning från Finland.

Men i Sverige hade ju flottan sin bas i Karlskrona, långt från utmarkerna i den östra rikshalvan, och amiralernas intresse förefaller inte ha varit överhövan stort.

Även om det tidigare skrivits mycket om detta sjöslag – källförteckningen i den nya boken omfattar flera sidor – ger boken en läsande lekman en närmast heltäckande bild av slaget genom att forskare från tre länder gett sina nationella perspektiv på skeendet.

EXTRA INTRESSANT blir boken tack vare att man i redigeringskedet lyckats komplettera material med en minnesteckning av den ryska befälhavaren på plats, Matija Zmajevic (1681-1735).

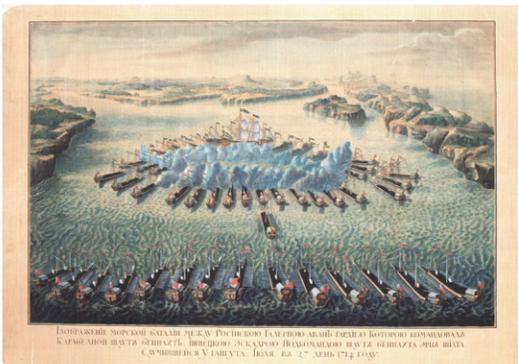
Det är den svenska historikern, doktor emerita Margareta Matovic i Stockholm, som skrivit om Matija Zmajevic. Han var född i Perast vid Kotorfjärden utanför Montenegro vid Adriatiska havets kust. Efter olika förvecklingar flydde han till Dubrovnik, där han av en gammal vän till sin far, greve P.A. Tolstoj, rekommenderas att ta tjänst hos den ryska tsaren Peter I, som för övrigt själv var på plats under slaget.

Redan 1712 blev Zmajevic kapten i ryska flottan för att följande år avancera till kommen-

dörkapten vid galärflottan. Det var den som sedan mötte den svenska Östersjöflottan vid Hangö udd 1714. ♦

Stor seger – litet nederlag? Perspektiv på sjöslaget vid Rilax 1714.

Utgiven som nr 34 i Sjöhistoriska institutets vid Åbo Akademi skrifter 2015. Inbunden, 212 sidor.

- ▲ Det ryska perspektivet. Så här välordnat framställs det ryska anfallet med galärer mot den svenska skottpråmen Elefanten i mitten. Gravyr av Pierre-Denis Martin d.y. på 1720-talet.
- Stor seger – litet nederlag? Boken ger olika forskares syn på ett sjöslag för mer än 300 år sedan, ett slag som fortfarande har sin betydelse i Sverige, Finland och Ryssland.

Artikelförfattaren

Thure Malmberg är journalist.

Tfn: +358 405 93 6269

e-post: thuremalmberg@yahoo.com

Foto: SOV:s arkiv

Den överfulla sista legala transporten med M/S Triina lämnar Reval den 20 september 1944.

Flykten från Aiboland

TEXT: THURE MALMBERG

För fem estlandssvenska ynglingar tog det 18 timmar att ro från Ormsö vid Estlands nordvästra hörn till Morgonlandet utanför Hangö, ganska rakt norrut.

Det var den 11 juni 1943. Alla motorbåtar hade redan lämnat Ormsö, och risken att inkallas i tysk – eller följande år i sovjetisk – militärtjänst var överhängande. På och utanför kusten patrullerade tyskarna som från 1941 till hösten 1944 hade makten i Estland.

I skydd av dimman lyckades pojarna ta fiskare Vesterbergs 13 fot (knappa fyra meter) långa roddbåt som låg på stranden intill en tysk vaktstyrka. De lade ut och rodde – enkelt uttryckt

– bort mot friheten och Sverige. Det var naturligtvis ingen lätt söndagstur, utan pojarna fick slita av alla krafter. Turen blev trots allt framgångsrik; pojarna kom helskinnade fram.

Roddturen finns beskriven som flyktberättelse nummer 30 i den nya utökade upplagan av berättelsen om Estlandssvenskarnas flykt över Östersjön, flykten från deras gamla bosättningsområden, det som kallas Aiboland.

Kustområdena i Estland tömdes från maj 1943 till augusti 1944 på 7 900 estlandssvenskar, som i över 700 år talat en ålderdomlig svenska med pluralisändelser och inslag påminnande om nyländska dialekter.

Rätt få stannade frivilligt eller blev av olika orsaker kvar i Estland, boken räknar med totalt ca ettusen sådana. När jag i juli 1965 var med om att för Hbl:s räkning bevaka den återöppnade båttrafiken till Reval, som tidningen då skrev stadens namn, träffade jag uppe på Domberget en dam som blev lycklig över att få tala svenska med mig.

Innan dess hade hon inte gjort det med någon på 20 år. På Ormsö hade också Maria Murman tvingats stanna kvar 1944: när hon kom till hamnen hade den sista flyktingtransporten med den estniska skutan Juhan gått, och hennes bohag stod kvar på kajen.

Minnena skrevs ned

Självfallet rymde också ester och inte bara estlandssvenskar över havet till Finland eller Sverige. Den bok som nu är aktuell tar emellertid främst upp de 111 flyktberättelser, som någon i varje estlandssvenskt båtlag skrev ned efter ankomsten till Sverige.

Det är folkskolläraren Viktor Aman i Nuckö och Ormsö vi har att tacka för detta remarkabla projekt, som 70 år efter flykten resulterat i boken ”Estlandssvenskarnas flykt över Östersjön”, nyligen utgiven av Svenska kulturföreningen Odlingens vänner i Stockholm. När båtarna lade ut uppmanade han alla ombord att om och när de lyckligt kom fram genast skriva ned sina minnen av flykten!

Bara två båtar försvann

Flykten försiggick dels i organiserad form i samarbete mellan svenska och tyska instanser, dels som sjuktransporter och dessutom i stor utsträckning som privat arrangerade företag i stor hemlighet. Anmärkningsvärt är att endast två segelbåtar uppges ha försvunnit under flykten, båda på väg från Ormsö; den ena med bl a Maria Murmans bror Anders Appelblom ombord.

I dag hittar man minnen från den svenska tiden bl a i form av skyltar på svenska på Ormsö och i Nuckö. I Hapsal kan man också fortfarande tala svenska med ättlingar till estlandssvenskarna, och i staden finns dessutom Aibolands museum som dokumenterar denna folkspillra.

Sommartid kommer barn och barnbarn till de fem ynglingarna och deras landsmän från Sverige på besök. Några har på nytt bosatt sig i Estland, och på t ex Runö i Rigabukten ägs i dag ca 60 procent av marken av estlandssvenskar och deras efterkommande.

Fram till hösten 1944 flydde alla de 300 estlandssvenskarna på Runö mitt i Rigabukten. I öns hembygdsmuseum minner i dag ett gammalt betyg på svenska från Runö folkskola 1922 om en svunnen epok. Den svenska folkspillran i Estland är historia, men boken ger svenskarnas flykt över havet ett ansikte.

Finland hjälpte

Här kommer Finland in i bilden på många sätt. Från nordvästra Estland gick resan ofta över Finska viken med t ex Bengtskär eller Utö som första angringspunkt. Några kom till Helsingforstrakten, där ett genomgångsläger inrättats i Jollas. De flesta förefaller ha kommit in via Hangö för att sedan sändas till Helsingfors eller Åbo för förhör. Betecknande är att flyktberättelserna ofta berömmar Finland för vänligt mottagande och hjälp vidare västerut med Stockholmsbåten från Åbo.

Här dyker välkända passagerarångare upp: många sändes till Stockholm med FAA:s ss Arcturus medan andra fick plats i lastrummet på Bores lilla ångare Nordstjernen. I några fall kunde flyktbåtarna tas med ombord på Sverigebåtarna, men de flesta båtar som hamnat i Finland och inte för egen maskin kunde ta sig vidare västerut lämnades kvar här. Några av dem kunde senare sändas till Sverige, men en del bogserades 1945 bort till Sovjetunionen.

Bokhörnan

Också doktor Hans von Rettigs lustjakt Sea-gull II skulle synbarligen ha använts för några resor med estlandssvenskar från Baltischport till Sverige, en uppgift jag inte tidigare stött på.

Finländsk från början var också motorseglaren Triina, som gjorde flera resor från bl a Hapsal. Hon var byggd som Suomenneito i Björkö på Karelska näset, och hade 1940 blivit estnisk. Det var en skuta som inte var utrustad för några masstransporter, men i brist på bättre fick hon användas liksom några andra större båtar, bland dem torde motorseglaren Juhan vara den mest kända.

Boken med sina 111 flyktberättelser hör hemma i varje finländskt hem där man visar tack-samhet för vår egen frihet. Att den i dag dess-utom är aktuellare än kanske lärare Viktor Aman någonsin kunde föreställa sig är ett plus, som gör den extra läsvärd. ♦

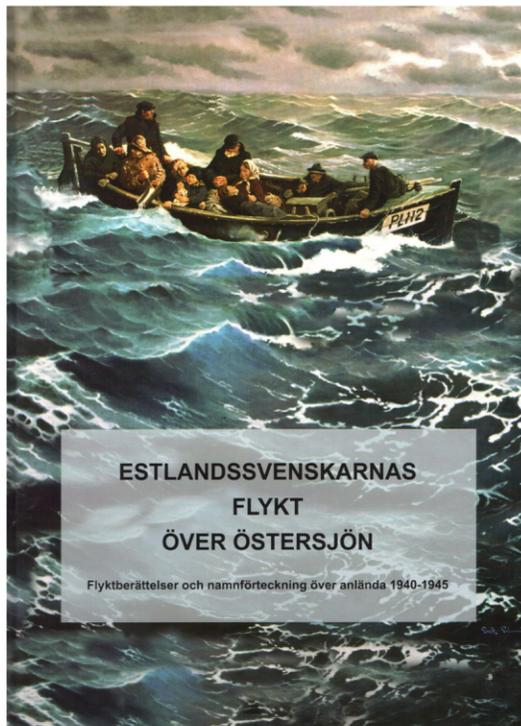
Estlandssvenskarnas flykt över Östersjön

Flyktberättelser och namnförteckning över an-lända 1940-1945

Redaktör Margareta Hammerman

440 s. i stort format, inbunden, illustrerad

Utgivare: Svenska Odlingens Vänners förlag, Stockholm 2014

Omslaget visar en detalj ur den estländska målaren Erik Schmidts oljemålning "Flykten".

Artikelförfattaren

Thure Malmberg är journalist.

Tfn: +358 405 93 6269

e-post: thuremalmberg@yahoo.com

En reportagebok som heter duga

TEXT: HÅKAN EKLUND

Mikael Sjöwalls bok "På strövtåg i Aiboland", med bilder av Patrik Rastenberger, är en reportagebok som heter duga. I boken gestaltas det som återstår av den svenska kulturen och det svenska språket i Estland och det kan genast sägas: det är sällan jag läste en reportagebok med större intresse och tillfredsställelse än denna! Dessutom är bildmaterialet ypperligt och layouten är suverän. Hela bokpaketet är en fullträff där Sjöwall & Rastenberger i sju ton kapitel tar med oss på en resa genom de Estlands svenskbygder av idag. En mycket intressant sådan.

BOKEN HANDLAR alltså om svenskbygderna i Estland. Ordet Aiboland kommer från "aibo" (öbo), på estniska "rannarootsi" (strand-/kustsvensk), alltså om vår egen motsvarighet i Estland; kustsvenskar i Finland och Estland har ju samma ursprungshistoria. Deras historia och kultur fick dock en tragisk och våldsamt vändning under andra världskriget när de såg sig tvungna att lämna sina hem och hemman för att söka tryggheten i faderslandet Sverige, där man knappt visste vad detta var för folk.

UNGA MÄN i Estland tvångsmobiliserades under kriget både till tyska och ryska armén, som turvis ockuperade landet. De flesta estlandssvenska unga män valde därför att fly till Sverige, en stor del via Finland. Resten av familjerna visste vad Stalin gjorde med fria bönder, som i hans system sågs som statsfiender – och svenskbygderna utgjordes av utpräglade agrara byar. Alltså var det bättre att bli invandrare och statare i Sverige än att tvina bort i slavarbetsläger i Sibirien.

Slutresultatet var att sovjetregimen slog sönder en unik estlandssvensk kultur som existerat i mer än 700 år. Själva flykten är dokumenterad i en bok som Thure Malmberg presenterar i detta nummer av Skärgård.

MEN HELT lyckades Stalin och hans anhang inte utplåna den estlandssvenska kulturen och det är det som Sjöwall & Rastenbergers bok handlar om. I exil i Sverige har estlandssvenskarna hållit ihop bland annat via den Estlandssvenska kulturföreningen SOV med tidskriften Kustbon som informationskanal. Efter Estlands nya självständighet 1991 har den som så önskat också fått tillbaka sina gamla marker som idag delvis har bebyggts med fritidshus av barn och barnbarn till dem som flydde.

Av de ca 8000 estlandssvenska som före kriget bodde i dessa kust- och skärgårdsbygder, återstår ca 400 som är bokförda som svenskar i den estniska folkbokföringen. ♦

På strövtåg i Aiboland. En reportagebok om svenskbygderna i Estland (211 s)

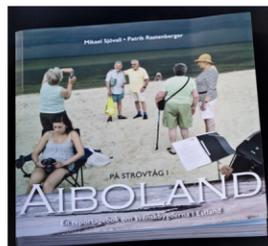
Text: Mikael Sjöwall

Foto: Patrik Rastenberger

Svenska Odlingens Vänner Förlag (2015)

ISBN 978-91-973610-1-9

www.estlandssvenskar.org

Artikelförfattaren

Håkan Eklund har under de senaste sju ton åren gjort årliga besök i de gamla estlandssvenska bygder.

e-post: hawk eklund@gmail.com

Vacker bok om Utöfåglar

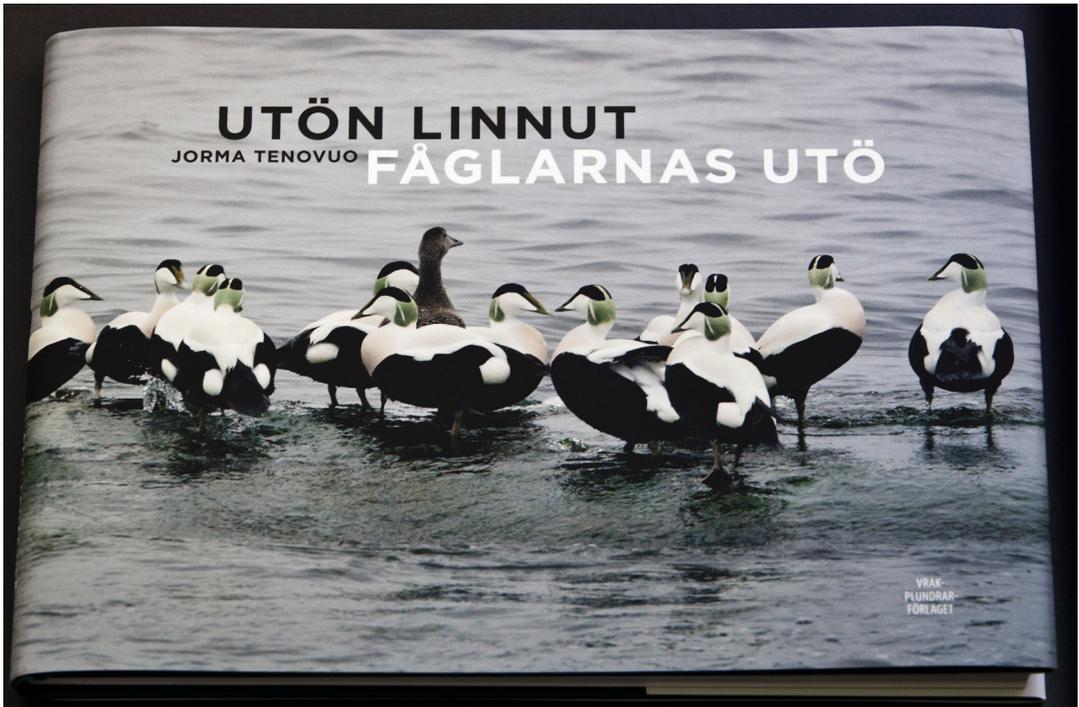
TEXT: HÅKAN EKLUND

Det kan genast sägas, "Fåglarnas Utö" är en måstebok för alla med intresse för vår unika skärgård, fåglar och fågelfotografering. Förutom ett informativt substansinnehåll är boken synnerligen vacker och behaglig, både till format, layout, pappers- och tryckkvalitet som gör att Jorma Tenovuos högklassiga bilder kommer till sin fulla rätt! Texten är både på svenska och finska. Det är sällan en bok till alla delar känns så rätt som denna! Dessutom hittas förläggarna, Vrakplundrarförlaget, på grannön Jurmo med tidskriften Skärgårds tidigare redaktör Agneta Andersson som en av delägarna.

ATT TEXTEN också är på svenska är Tenovuos val. Han ville visa respekt för den kustsvenska skärgårdskultur han befinner sig i. Självt har han både ornitolog- och språkgener via fadern Rau-

no Tenovuo som i tiden var en känd skärgårdsfågelexpert, med Skärgårdshavet som forskningsområde. Pappa Rauno hette ursprungligen Tallqvist i efternamn. Sonen Jorma (idag pensionerad professor) har under nio år kartlagt fågelfaunan på Utö, både häckande och flyttande, resultatet hittas i "Fåglarnas Utö"

TEXTEN är också fokuserad på läsaren, den potentiella besökaren, eller den tillfälliga besökaren som i boken hittar allt det man själv missat. De första korta kapitlen handlar om områdets geografi, natur, hur man tar sig dit, om övernattning, om hur man förväntas bete sig på ön, för att sen beskriva fågelåret och dess fåglar. Samtliga fågelbilder är tagna på Utö, de är alla av proffsklass. Jormas livskamrat Outi Sarjakoski har kompletterat med ett tiotal fina landskapsbilder.

EFTER ATT försvarsmakten lämnade Utö 2006 öppnades tidigare stängda områden på fyrön för allmänheten som skapade över hundra nya bäddplatser när militärens fastigheter övergick i nytt ägande, med turism som ny fokusering. I samma veva lyckades Jorma Tenovuo hitta en egen röd stuga med vita knutar mitt i byn som sen dess blivit hans hemvist. Intresset för fåglarna på Utö gör att det idag finns gott om besökare också under höst, vinter och tidig vår.

TILL OCH MED 2014 hade 299 fågelarter påträffats på Utö; efter att boken kom ut i tryck i mars 2015 hittades art nr 300, en kornsparv (25.5). En "lantlig art" som närmast häckar i Skånes jordbruksbygder. En observation som igen visar hur strategiskt Utö ligger, som inkörsport till landmassan i norr. Av dessa 300 ses cirka 220 arter årligen. Bland stora rariteter

finns fyra första fynd för Finland: silkeshäger (1977), sammetshätta (1986), vitkindad skogsångare (2008) och rävsparv (20012-13).

En uppdaterad förteckning hittas på Jorma Tenovuos hemsida där han varje vecka rapporterar om sina fågelobservationer på sin dagboksblogg (<http://www.jtenovuo.com/blogi/>); en av de bästa i landet. ♦

Fåglarnas Utö/Utön linnut (144s, 2015)

Text: Jorma Tenovuo
Fotografier: Jorma Tenovuo och Outi Sarjakoski
Vrakplundrarförlaget (Jurmo)
Grafisk form och ombrytning: Bo Hagnäs
Bildbehandling: Jan Eerala
Bookwell AB, Borgå
ISBN: 978-952-68304-0-7

Försvarsverket vi ärvde

TEXT: HÅKAN EKLUND

Örö är nästan fyra kilometer lång och två km bred. Arealen är ca 200 hektar och rymmer en massa byggnationer och befästningsverk med en intressant historia. I Johanna Pakolas bok "Örön linnake" (2015) finns facit. Hon berättar om vad som är vad, varför, och om hela processen att etablera Örö till ett av kustforten i Peter den Stores sjöfästningssystem för att ha kontroll över Finska viken. För att skydda St Petersburg.

DET ÄR en otroligt intressant historia med substansmaterial som kräver tid att smälta och förstå, där det inte alltid räcker med att läsa info-skyltar i terrängen. En bok ger mera, och den har man ju hemma ...

Man kunde ju bara önska att dylika faktaböcker också kunde översättas till svenska och engelska, materialet är ju så rikt på detaljer, med många dokumentära bilder, samtidigt som läsaren får en bra bild av helheten. För den vetgirige Öröbesökaren är detta en måstebok.

ATT ETABLERA detta kustfort måste ha kostat ryssarna en förmögenhet; till ingen nytta. När revolutionen bröt ut i Ryssland 1917 var allt nästan färdigt, men tsarens fiende kom inte med slagskepp genom Finska viken, utan med

tåg längs ryska järnvägar. Men det är en annan historia.

I STÄLLET ärvde den unga nationen Finland ett försvarsverk byggt av och för en stormakt. Så kan det gå.

Fackboksförfattaren Johanna Pakola har sen tidigare gett ut många böcker om kustfort och militärhistoria med koppling till Skärgårdshavet. ♦

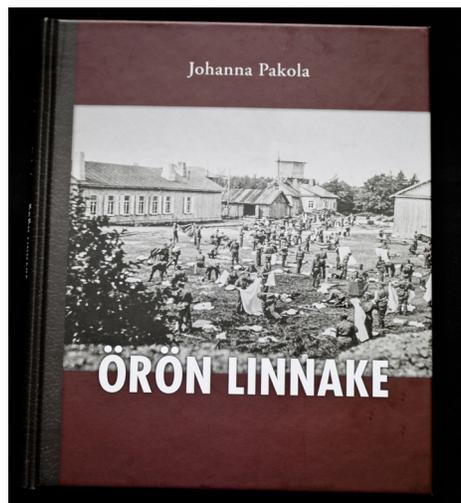
Örön linnake

176 s

Johanna Pakola

Merimaanikko (2015)

ISBN 978-952-68144-2-5

Äntligen en bok om Jussarö

TEXT: HÅKAN EKLUND

Det har inte funnits mycket i bokväg om ön Jussarö i Ekenäs skärgård; nu finns det. Sven Hedlunds ”Jussarö, från sjörövarnäste till nationalpark” fyller ett viktigt behov beträffande dokumenteringen av våra skärgårdssamhällen. Få ö-samhällen längs vår kust har en lika färgstark nutidshistoria som Jussarö.

HEDLUND skriver att Jussarö hade två storhetstider. Den första inföll kring sekelskiftet 1800-1900 när lotsbyn på öns norra sida var intakt och omfattande ett tiotal bostadshus med tillhörande uthusbyggnader. I anslutning till fyren på sydsidan bodde ytterligare fyra familjer. Den sammanlagda permanenta befolkningen uppgick till ca 100 personer.

Den andra storhetstiden, den med industriell gruvdrift, inleddes 1956 och avslutades redan 1967. Som mest arbetade ca 500 personer på ön 1960. För den tekniskt intresserade är det här ett intressant avsnitt, järnmalmbrytningen skedde ju under havet och producerade 300 000 ton per år. På 170 m nivå (under vatten) fanns bl a matsal, verkstad och kompressorer. De flesta maskiner i gruvan drevs med tryckluft. Den 21.5.1964 besökte president Kekkonen Jussarö. I mars 1967 meddelade gruvbolaget Vuoksenniska att gruvdriften skulle läggas ner, den var inte längre lönsam. Då fanns ca 120 man kvar på jobb. Vid nedläggningen sålde bolaget inventarier åt de anställda för humana priser. Sen var den epoken slut. Idag rasar våningshusen sakta men säkert ihop och ingen bor längre kvar på Jussarö.

ETT VÄRDEFULLT äldre källmaterial för boken har Hedlund bl a hittat i Henrik Cederlöfs inspelade intervjuer med pensionerade lotsen Janne Lundberg på 1960-talet, som gjordes för lokalradions räkning. I Cederlöfs bok ”Farle-

der och lotsplatser i Ekenäs skärgård” som utkom på 1980-talet finns också Jussarömaterial. Också fyrvaktarsonen Gustav Sjöblom hade inbandat material från diskussioner med äldre syskon på 1970- och 89-talet. Deras far Viktor Sjöblom hade kommit till Jussarö sommaren 1890 där han fått tjänst som yngre fyrvaktare. Han hade tidigare jobbat som fyrvaktare på Enskär utanför Nystad. Fyrvaktaren Sjöbloms familj bestod av sju personer som bodde i ett enda rum i fyrbyggnaden; köket delade de med två andra fyrvaktarfamiljer! Fyren, som under vinterkriget fungerade som ett landmärke för ryska bombpiloter, sprängdes 12.3.1940. Dagen efter blev det fred.

JUSSARÖBOKEN är ett synnerligen värdefullt lokalhistoriskt tillskott för den intresserade och omfattar allt från geografi, lotsar, fyrar och fyrvaktare, livet på ön vid sekelskiftet 1900 – till gruvverksamhet, sjöbevakning, militär och krig. Boken avslutas med kapitlet ”Jussarö idag”. Från och med 2005 förvaltar Forststyrelsen hela ön; västra delen ingår i Ekenäs skärgårds nationalpark. Idag har Jussarö blivit ett populärt utflyktsställe för båtutrustning. Ön har bedårande vackra stränder. ♦

Jussarö. Från sjörövarnäste till nationalpark

Sven Stenlund
176 s, inbunden, illustrerad
Grafisk form: Emma Strömberg.
Schildts & Söderströms, 2015
ISBN 978-951-52-3560-2

Martha kockar i Nagu

TEXT: NINA SÖDERLUND

Boken för fram tips för en hållbar livsstil och den baserar sig mycket på lokala råvaror. I boken på 94 sidor finns massor av vegetariska alternativ och inte minst har den fina skärgårdsdelikatessen kajplök äntligen fått plats i en lokal kokbok.

Bokens allra första recept "Kajpsoppa på Ramsövis" är värt att pröva och på köpet får man en idé för hur kajplöken, som är som bäst bara en kort tid i maj, kan frysas ner så att den är god också vid jultider.

Nästan varje sida har en tipsruta med allt möjligt man kan behöva veta, som t ex att lagerblad i kålsoppa minskar gaser i magen. Många av recepten är "min mammas recept" som betyder att de verkligen är utprovade under en lång tid.

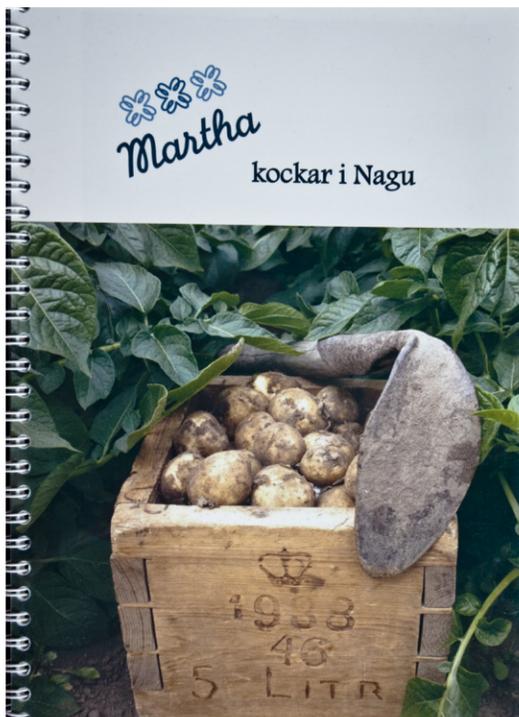
En glad överraskning bland kokböcker. ♦

Martha kockar i Nagu

94 sidor

2015

Utgivare: Nagu Marthaförening

Artikelförfattaren

Nina Söderlund är skärgårdsbo, kommunpolitiker, planerare vid CLL och ordförande för Skärgårdsinstitutet vid Åbo Akademi.
Adress: Hermistostigen 15, 21660 NAGU
e-post: nina.soderlund@abo.fi

En bok om fiskelycka

TEXT: NINA SÖDERLUND

Bokens namn, Fiskelycka, är verkligen väl vald och till råga på allt är den mycket vacker. Lycka är ju att få en god fångst, men minst lika viktigt är det att hinna och kunna tillreda den som färsk. Lyckan fulländas av att slutresultatet är njutbart. Men det som just denna bok också vill lyfta fram är den fisk som alltför ofta kastas bort, bl a braxen, id och nors. Och gäddan är inte särskilt uppskattad heller...

FÖR MIG SOM FISKAR med ett par nät utanför bastuknuten i ett Skärgårdshav drabbat av övergödning är det en stor lycka att få någon fisk överhuvudtaget. Sällan händer det att fångsten skulle vara så stor att man kan dela med sig till sina grannar, men nog händer det ibland. Det andra receptet i boken dvs ”auraostgratinerad sikmage” kommer jag nog aldrig att kunna tillreda, till den rätten behövs nämligen fem sikmagar!

I dag när många anstränger sig för att undvika vitt mjöl tycker jag att flera recept kunde ha bytt ut det mot annat, t ex rågmjöl. Också andelen ägg i flera rätter stör mig lite, som kolesterolpatient har jag blivit uppmanad att undvika ägg och brukar ersätta dem med sojamjöl eller mjöl av kikärtor. Men om användningen av närmat är viktigare så är ju ekologiska ägg bättre än långt ifrån hämtade livsmedel. Jag blev också glad av att se lite mera exotiska kryddor i recepten. I min barndom var det dill och peppar man satte på fisken. Punkt.

DET JAG ÄNDÅ gläder mig mest åt är recepten som baserar sig på det som kallas kryddfisk, hos oss vassbuk. I oktober varje år förivrar man sig till att skaffa flera burkar vassbuk av lokala producenter. Lite närmare jul har man lite tröttnat på vassbuk och då är det jättebra att kunna använda dem på annat sätt. ”Tunnbrödsrullar

med kryddfiskröra” liknar det jag brukar göra av gravad sik, men jag skulle inte själv ha kommit på tanken att ersätta siken med vassbuk och inte heller att sätta röran in i tunnbröd. Gubb-röra på vassbuk är inte heller illa.

STRÖMMING brukar vi få i passliga mängder och då är bokens strömmingsrecept bra att ha. Att efter en halv timme efter fångsten steka dem i smör är lite fantasilöst, men nog är det gott. Boken däremot rekommenderar att kombinera både lingon och honung med strömming.

Förra veckan fick vi id i näten utanför bryggan. Många. Min man som själv är vegetarian ville att jag skulle göra fiskfärs av dem, men jag som är bunden vid mina vanor kunde inte förmå mig till det. Då mindes jag inte receptet på id-bullar i den här boken. Men nu lovar jag att nästa gång pröva, id är ju en frodig fisk och med detta recept blir det garanterat goda bullar. Tills dess får örnflocken på stranden mitt emot ta varje id de lyckas slå klorna i. ♦

Fiskelycka. En fiskrecept bok med inspirerande recept och stämningsbilder. (64 s)

Recept: Camilla Backlin-Björkqvist
Foto, layout och pärm: Martina Uthardt
ISBN: 978-952-93-5368-2
www.camillasfiskdelikatess.fi
www.martinauthardtfoto.weebly.com

I början av juni var det något av en åländsk rivstart för mig, med en intressant invigning i min nya uppgift, genom att delta i skärgårdskommunernas möte på Kumlinge där representanter från samtliga åländska skärgårdskommuner deltog. Ester Miiros, som redan tagit över posten som informatör för Central Baltic programmet, var också närvarande på mötet.

DE ÅLÄNDSKA kommunerna har samma utmaningar som de åboländska, men med den otroliga förmågan att upprätthålla en självständig kommun med 100 invånare (Sottunga). Det här är imponerande; ett fantastiskt skolexempel för övriga kommuner – men ett känsligt ämne. De flesta vill ju bevara sin kommun självständig och ofta är invånarna ängsliga för de förändringar som sammanslagningar innebär. Detta är inget som är speciellt utmärkande för skärgårdskommuner men den väsentliga skillnaden gäller avstånd i tid och rum. Att landvägen ta sig från en arkipelag till en annan kräver tid, som alltid gäller då man ändrar från det lokala till det centrala – förutom det som kan skötas digitalt.

Min uppgift är inte nu att väcka känslor åt någotdera hållet och det här är inte heller ett tema som jag som representant för Skärgårdssamarbetet kommer att syssla med. Men detta finns i bakgrunden i samma andetag då man försöker se en vision om framtiden och kommande möjligheter: hur kommer våra skärgårdssamhällen att se ut?

SKÄRGÅRDSSAMARBETETS styrelsemöte hölls på Kobbaklintar. Ett mer inspirerande ställe får man leta efter. Föreningen som har arbetat hårt

för att kunna renovera och upprätthålla detta före detta lotsställe är värd en eloge.

Projektplanering och möten är vardagsmat för många i oktober, då åtminstone ansökningar för Central Baltic programmet skall lämnas in. I samband med planeringen av projektet ”St Olofs vandringsleder” på Åland, gav det en extra krydda då vi kunde besöka Lemböte sjöfararkapell som är helgat åt St Olof. Det kittlar ens fantasi och inger respekt då man betänker att kapellet grundades på 1200-talet och var en anhalt längs ”Kung Valdemars segelled”.

Jag hoppas att detta projekt vinner gehör. Det kommer i så fall att knyta ihop leder i Roslagen, Norrtälje och vidare norrut med Trondheim. Men framförallt mot Åland och Åboland till Åbo som ännu inte har märkta pilgrimsleder. Här utnyttjar man havet och de gamla rutter man känner till på öarna. Pilgrimsvandringar är en allt växande nisch och lämpar sig utmärkt även i skärgården.

ANDRA TEMAN som våra områden har gemensamt är gästhamnar och deras utveckling där det pågår en febril aktivitet just nu. Det är högaktuellt för många hamnar att förbättra och upprätthålla sin service. En hel del investeringar är akuta och Central Baltic programmet är även här en fin möjlighet för just gästhamnarna. Vi kommer förhoppningsvis se resultaten om ett år.

Förutom det lokala och regionala arbetet har det även arrangerats ett möte för gränshinderkommittéerna i Luleå 1-3.9. Det är mycket givande att höra vad som pågår i alla de tolv mycket olika områden där gränskommittéer är verksamma. Ofta handlar det om rätt krävande

målsättningar som förbättring av kommunikationer och logistik. Dessa kommittéer har inte egentligen något mandat att framföra sådana ärenden men blir ett slags katalysatorer för dem, om jag förstod saken rätt. Samlingen diskuterade bl a det nuvarande regionalpolitiska programmet (Nordiska ministerrådet) och framtagning av ett nytt program för regionalsektorn i Norden.

Gruppen noterade att det saknas en förbindelse mellan programmet och gränskommittéernas vardagsarbete och vidare konstaterades att kommittéerna också har god kompetens och lång erfarenhet av det gränsregionala samarbetet som man borde utnyttja när det nya samarbetsprogrammet tas fram. Nya kommunikationsplaner skall arbetas fram för samtliga kommittéer, med avsikt att förstärka vår synlighet och vårt inbördes informationsflöde.

SKÄRGÅRDSKVINNOR från estniska öar och från Stockholms, Åbolands och Ålands skärgård har haft en årlig träff i samband med skärgårdskvinnoseminariet. Nu träffades man för trettiönde gången under rubriken "Trettio år till".

Det är ett kaxigt gäng som trotsar kalkyler och statistik. Nu efter 30-års jubiléet kan man konstatera att det inte bara förenar våra skärgårdar, utan även generationer, vilket är ett av skärgårdarnas särdrag, dvs att man gör saker tillsammans över generationsgränserna. Gränser av alla de slag, om det ens finns sådana, suddas ut när ett 90-tal damer samlas. Vi fick ta del av fina presentationer, som Eva Kullgren, ensamseglaren som trotsade alla förmaningar vad som är brukligt eller vanligt(!) inom seglingsrutter m m. En mycket stark kvinna och en stark historia. En annan som brutit gränser av andra slag är Lisa Lönner Pulkkinen som grundade en egen restaurang i sitt hem.

REKTOR Lena Möllersten vid Värmdö skola ställde frågan: "Varför är vi här?" och uppmanade gruppen att ställa följdfrågor. Ord som "förbindelser, distansjobb, skola och trygghet"

nämndes; jag samlar gärna in alla svar och associationer kring frågan. Sammankomsten var överlag en upplevelse av styrka och gemenskap. Nästa år möts man på Åland.

Avslutningsvis vill jag återge en av skärgårdskvinnornas berättelser om sig själv som för många år sedan flyttade in till en skärgårdskommun. Hon hade inte exakt det utbildning som jobbet krävde, men hade barn som resulterade i följande rubrik i lokaltidningen: "Potensen betyder mer än kompetensen".

Låt oss fundera på det. ♦

Nordiska skärgårdssamarbetet arrangerar ett seminarium på Forum Marimum i Åbo 23–24.11.2015 under rubriken "Gemensam förvaltning av skarv för Finland och Sverige?".

Mer information på vår hemsida.

Annastina Sarlin är samarbetschef, Nordiska skärgårdssamarbetet

e-post: info@skargardssamarbetet.org
www.skargardssamarbetet.org

Från Karins horisont

Bortom tid och rum

I går kväll när det började skymma och himlen färgades mörkrosa såg jag chansen till ett fint foto av solnedgången. Jag slängde kameran och stativet i bilen och satte fart mot den gamla hamnen Bodback, en av mina favoritplatser på jorden. För att hinna fånga ljuset körde jag fort, men vägarna var folktomma, så mitt äventyrande av trafiksäkerheten gick förmodligen obemärkt förbi.

JAG SKYNDADE ut ur bilen, satte upp kameran på stativet och letade upp en lämplig vinkel. Ett svagt sken lyste upp strandbodarnas grånade väggar och skapade en stämning som är svår att beskriva på annat sätt än magisk.

De gamla strandbodarna vid Bodback har en märklig dragningskraft, och jag har undrat varför just denna plats ibland ger mig känslan av att ryckas ut ur nuet för att landa i en annan tid. Den känsla som uppfyller mig, när skymningen faller och bodarnas konturer blir allt mörkare mot den djupblå himlen, berör mig på ett djupare plan.

BODBACK var tidigare ett centrum för byborna sommartid. Där samlades folk för att dra ut i fisket, rensa fisk, reda ut nät, tjära sina båtar och ta del av de senaste nyheterna. Det var innan jag var född. Nu står de gamla bodarna där som fornminnen över en svunnen tid. Men om jag lyssnar efter riktigt ordentligt kan jag höra sorlet och skratten. Jag ser dem komma gående längs den smala stigen i sina vadmalskläder, långa kjolar och hucklen. Jag ser den gamle mannens solbrända, fårade ansikte under mössans skärm och hans blick som söker sig ut mot horisonten medan han tyst och tankfullt suger på papirossen som han nyss har rullat. Jag ser den unga flickan som har låtit sitt huckle glida ner runt nacken och de unga människors blickar när hon snabbt och lätt, med dansande flätor, skuttar ner för backen mot båten som är på väg mot hamnen med sin last.

KANSKE DE GAMLA strandbodarna minns. Förhoppningarna, drömmarna, sorgerna, besvikelserna och skratten som formade livet på denna plats kanske sitter kvar i de grå stockväg-

garna. Kanske det är dessa minnen som strömmar emot mig just när skymningen faller och det enda som bryter tystnaden är vindens svaga sus i trädtopparna. Jag känner att jag blir ett med de människor som har levt och dött på denna plats, långt innan jag själv fanns till. Jag bär dem inom mig, de släktled som gått före och som format livet i den skärgård som är mitt hem och min fasta punkt på jorden.

FÖRTIO ÅR SEN deltog jag i postrodden. Evenemanget startade vid Bodback tidigt 1980-tal, men flyttades sedan till Svedjehamn på grund av landhöjningen. Båtarna som används i postrodden är av samma modell som förfäderna använde vid sina fiskefärder.

En gång per år vrids tiden tillbaka och deltagarna drar på sig sina vadmalsbyxor, sälskinnskor och långa kjolar för att endast med hjälp vind och muskelkraft ta sig över Kvarken.

Att delta i rodden var en fantastisk upplevelse. Vi var ett damlag, som hade tränat in den

roddteknik som ger maximal fart med minsta möjliga ansträngning, det vill säga att ro i takt och vila på årorna några sekunder innan nästa årtag.

Känslan av att färdas i båt utan motor var ungefär densamma som jag upplever vid dessa besök vid Bodback i skymningen; ett slags samhörighet över tid och rum, en upplevelse av att allt hänger ihop och att vi alla spelar viktiga roller i det drama som kallas livet. ♦

Kolumnisten

Karin Dahlström är egen företagare (Elipta media)
 Adress: Uppbyggted 75, 65870 BJÖRKÖBY
 Tfn: +358-50 5415713
 e-post: karin.dahlstrom@eliptamedia
 www.eliptamedia.fi

Skärgårdsflygets de Havilland Beaver har landat vid Österskär och Sigurd Johansson möter i jollan, sen stiger sällskapet i land vid Södergrannas strand. Bilderna är tagna av Bertil Johansson, född på Åddas Österskär, numera bosatt i Vallentuna, Sverige. Besöket omnämns kort i Birger Bengts' bok "Österskär - N59° 58,7465', E21° 17,5080" som utkom 2013. Bilderna är levererade av Ingela Ollas.

Arets sista nummer av Skärgård skall fyllas med minnesglimtar från president Kekkonens skärgårdsbesök som Nina Söderlund, ordförande för Skärgårdsinstitutets ledningsgrupp, har samlat in under årens lopp. Kekkonen var ju en stor vän av skärgård och fiske.

De privata bilderna ovan, unika i sig, togs sommaren 1969 under Kekkonens besök på Österskär som ligger i Korpo södra skärgård, norr om Utö och gränsande till Kökar. Besöket var i högsta grad av privat karaktär; en fiskeutflykt. Han rörde sig i endast Danielssons sällskap och hade inga adjutanter med sig.

Besöket aviserades per telefon, men med mycket kort varsel. Det här ställde till med ett visst huvudbry för bl a värdinnan Elna Johansson på Österskär Södergrannas. Till skärgårdens traditioner hörde ju att gäster skulle bjudas på något och det gällde förstås alldeles särskilt när man får en president som gäst.

Kekkonen och Brunskär-Anders kom ut till Österskär med Skärgårdsflyget som lade till vid en udde i inloppet till byhamnen. Där möttes de av husvärden på Södergrannas, Sigurd Johansson, som i sin "jolla" körde dem till Södergrannas strand. Därifrån gick sällskapet upp till Södergrannas, där presidenten bjöds på kaffe tillsammans med byns invånare. Presidenten rökte cigarr och bjöd också öns herrar. Åtminstone Alfons Johansson på Åddas tackade nej, med hänvisning till att han inte rökte. Presidenten uppmanade då Alfons att ändå ta cigarren och behålla den som minne. Det gjorde han och cigarren låg därefter framme på fönsterkarmen på Åddas.

Efter kaffebjudningen tog läkaren och sommarboaren Kaj Grunn presidenten på en fisketur till Rågskärsfladan. Resultatet ska ha varit sju gäddor som togs med kastspö. Efter fiskefärden återvände Danielsson och Kekkonen med flyget som legat och väntat under den tid besöket varade.

Skärgård nr 4/2015 utkommer i slutet av året. ♦

Sista bilden

Prenumerera på Skärgård!

- Nr 1-2/2000 Egentliga Finland som förbindelseregion (66 s.)
Nr 3/2000 Bebyggelse och bosättning (51 s.) **slutsåld**
Nr 4/2000 Skärgårdspolitik (72 s.)
Nr 1-2/2001 Rötter och identitet (80 s.) **slutsåld**
Nr 3/2001 Skärgårdshavets nationalpark (76 s.)
Nr 4/2001 Åland (96 s.) **slutsåld**
Nr 1/2002 Östnyländsk skärgård (112 s.) **slutsåld**
Nr 2-3/2002 Tidskriften Skärgård 25 år (96 s.)
Nr 4/2002 Tid och framtid (72 s.)
Nr 1/2003 Strandhugg i Österbotten (104 s.) **slutsåld**
Nr 2/2003 Ekologer, eldsjälur och föränderlig mångfald (112 s.)
Nr 3/2003 Äspingen – bortglömt kulturarv? (72 s.)
Nr 4/2003 Vårt unika träbåtsarv (96 s.) **slutsåld**
Nr 1/2004 Estlandssvenska Aiboland (136 s.)
Nr 2/2004 Utö fyr- och lotssamhälle (120 s.) **slutsåld**
Nr 3/2004 Kustliv och skärgårdskultur (88 s.)
Nr 4/2004 Tillståndet i Östersjön (72 s.)
Nr 1/2005 Folkloristik (72 s.)
Nr 2/2005 Kökar (64 s.) **slutsåld**
Nr 3/2005 Arktiska latituder (80 s.)
Nr 4/2005 Landskap i förändring (76 s.)
Nr 1/2006 Skärgårdens nya konstellationer (88 s.)
Nr 2/2006 Åländska skärgårdskommuner (88 s.)
Nr 3/2006 Ur västnyländska annaler (84 s.) **slutsåld**
Nr 4/2006 Sibbo – hotad kulturbygd (84 s.)
Nr 1/2007 Skärgård 30 år (84 s.)
Nr 2/2007 Norra Kvarkens landhöjningsrike (68 s.)
Nr 3/2007 Finska kriget 1808-09 (108 s.) **slutsåld**
Nr 4/2007 Trettio årgångar med Skärgård (64 s.)
Nr 1/2008 Skärgårdssamarbetet 30 år (68 s.)
Nr 2/2008 Natur i förändring (60 s.)
Nr 3/2008 Museer i kustland och skärgård (60 s.) **slutsåld**
Nr 4/2008 Sydbottnisk horisont (80 s.)
Nr 1/2009 Arkeologi (80 s.)
Nr 2/2009 Vårt värdefullaste kapital (64 s.) **slutsåld**
Nr 3/2009 Kimitoön (60 s.)
Nr 4/2009 Naturfientlig populism (72 s.)
Nr 1/2010 Skärgårdsdelegationen 60 år (100 s.)
Nr 2/2010 Korpo, ytterst i staden (72 s.)
Nr 3/2010 Energi och miljö (60 s.)
Nr 4/2010 En senhöstdag i skärgården (88 s.)
Nr 1/2011 Öborna berättar (84 s.)
Nr 2/2011 Konst och kultur (84 s.)
Nr 3/2011 Glesbygd i förändring (68 s.)
Nr 4/2011 Resurslandskapet (80 s.)
Nr 1/2012 Kaj Dahls skärgårdsarv (108 s.)
Nr 2/2012 Mervärde i Skärgård (84 s.)
Nr 3/2012 Skutor och farleder (68 s.)
Nr 4/2012 Kvinnokraft (76 s.)
Nr 1/2013 Om jakt & fångst (84 s.)
Nr 2/2013 Från Okavango till Kuggom (76 s.)
Nr 3/2013 Uppdrag i norr (76 s.)
Nr 4/2013 Mat som hantverk (80 s.)
Nr 1/2014 Skärgårdshavet jubilerar (88 s.)
Nr 2/2014 Ur Anders Munsterhjems dagböcker (88 s.)
Nr 3/2014 Föreningsaktörer i skärgård (88 s.)
Nr 4/2014 En trend att bryta (80 s.)
Nr 1/2015 Att dokumentera är viktigt (80 s.)
Nr 2/2015 Hangö – mitt i havets famn (108 s.)

Prenumerera via www.skargard.fi eller anita.julin@abo.fi tfn: (02) 215 4944 eller hakan.eklund@abo.fi tfn: 050-567 2213. Årsprenumeration i Finland endast 46 €, utomlands 50 €. Lösnummer kostar 20 €/st inklusive porto. Prenumerationen är fortlöpande till den sägs upp.

www.skargard.fi

Tänk om administrationen av ditt företags trycksaker skulle vara

LÄTT, SNABBT OCH KOSTNADSEFFEKTIVT?

Inga försvunna trycksaker längre, inget onödigt väntande och nödlösningar.

FRAM PRINTBOX FÖRÄNDRAR DIN UPPFATTNING
OM BESTÄLLNING AV TRYCKSAKER.

Ta kontakt, så berättar vi hur.

Jyrki Mäkinen tel. 050 564 7779, jyrki@fram.fi eller

Jan Rosendahl tel. 050 0669 069, jan@fram.fi

FÖR EN FÄRGRIKARE VÄRLD